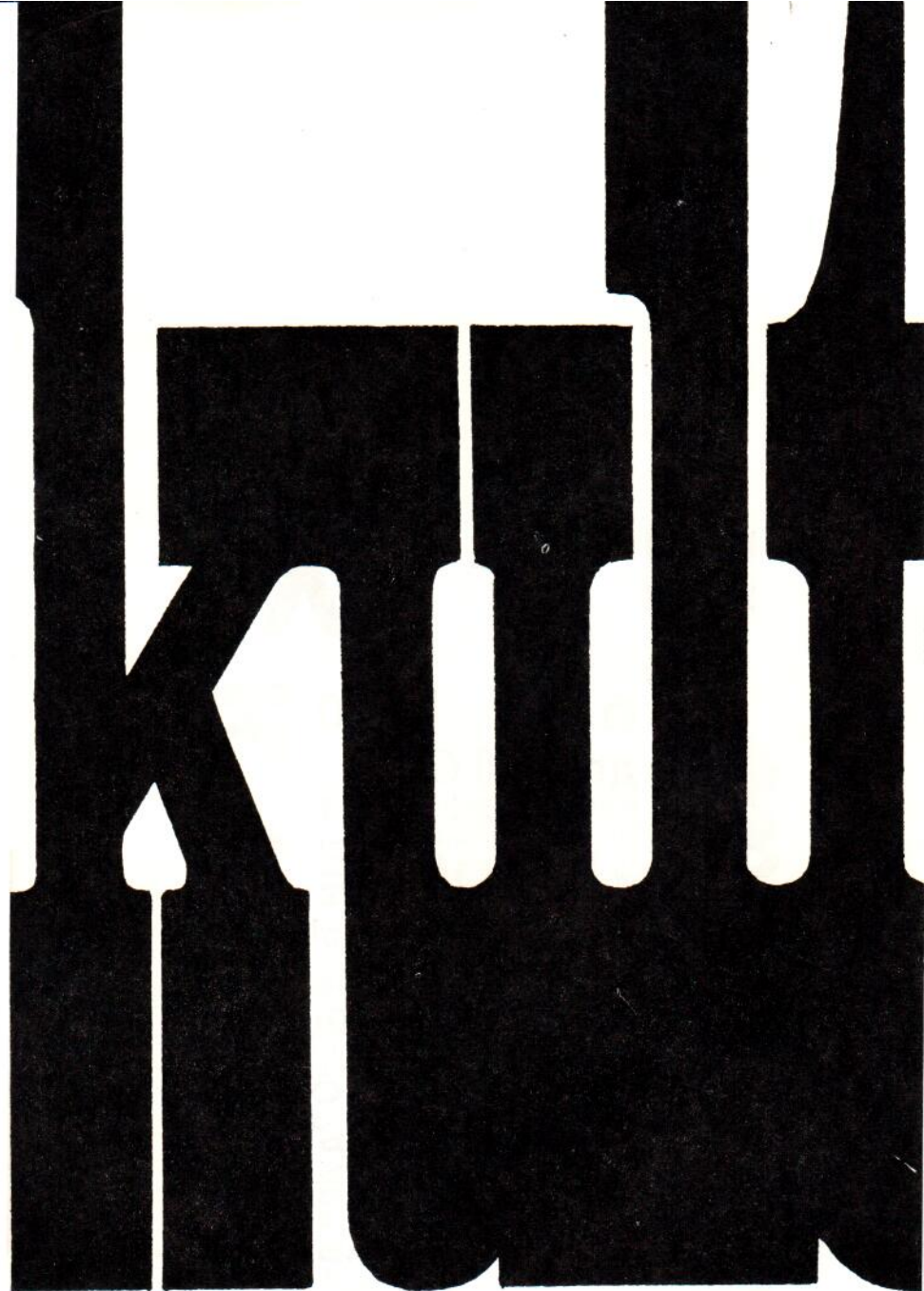

ΚΑΤΑΡΤΙΣ

Teorija

**ČASOPIS ZA TEORIJU I
SOCIOLOGIJU KULTURE
I KULTURNU POLITIKU**

KULTURA

REDAKCIJA

RANKO BUGARSKI
RADOSLAV ĐOKIĆ
SVETA LUKIĆ
SLOBODAN MAŠIĆ
RANKO MUNITIĆ
MILOŠ NEMANJIĆ
(odgovorni urednik)
MIRJANA NIKOLIĆ
RUŽICA ROSANDIĆ

OPREMA

BOLE MILORADOVIĆ

LEKTOR

ILIJA MOLJKOVIĆ

CRTEŽI

ZORAN JOANOVIĆ

METER

DRAGOSLAV VERZIN

Ovaj broj časopisa pripremio je MILOŠ NEMANJIĆ
Izdaje: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka,
Beograd

Redakcija časopisa »Kultura«, Beograd, Nemanjina 24,
II sprat. Telefon 656-889.

Izlazi četiri puta godišnje. Cena jednog broja 15 din.
Godišnja pretplata 40 din, za ustanove 60 din, za ino-
stranstvo 120 din. Pretplata se šalje na adresu: Zavod
za proučavanje kulturnog razvitka, Beograd, Nema-
njina 24/II. Žiro račun 60806-603-8836 s naznakom »Za
časopis Kultura«.

Rukopise slati u dva primerka s rezimeom.

KULTURA-Review for the Theory and Sociology of
Culture and for Cultural Policy (Editor in Chief, Miloš
Nemanjić), Beograd, Nemanjina 24/II, tel. 656-889. Publi-
shed quarterly by Zavod za proučavanje kulturnog raz-
vitka, Beograd, Nemanjina 24/II. Single copy U.S. \$ 3
— Annual subscription U.S. \$ 8 should be sent to
Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, Beograd,
Nemanjina 24/II. Account c/o Beogradska banka
60811-620-16-1-320091-02090 Please send all contribution in 2
copies with a summary.

Stampa grafičko preduzeće »Slobodan Jović«, Beograd

SADRŽAJ

Teme

Viktor Igo

OVO ĆE UBITI ONO

10

Nikol Robin

CITANJE

23

Branko Belan

ITE MISSA LIBRORUM EST

38

Žofr Dimazdije

KNJIGA I PERMANENTNO OBRAZOVANJE
U FRANCUSKOJ

48

Istraživanja

Hajnc Štajnberg

KNJIGE I ČITAOCI

98

ČITALAČKE NAVIKE U ŠVEDSKOJ

114

Miloš Nemanjić

ČITAOCI I KUPCI KNJIGA

128

Ljubomir Tešić

KNJIZEVNI FONDOVI I POTREBE ČITALACA

141

Mirjana Nikolić

PUTEVI KA KNJIZI

153

Dokumenti

Dragoljub Gavarić

SADAŠNJA IZDAVAČKA SITUACIJA U SRBIJI

162

Simon Simonović

DŽEPNA KNJIGA

171

Hadije Morina

IZDAVAČKA DELATNOST NA JEZICIMA
NARODNOSTI

176

Miloš Nemanjić

JUGOSLOVENSKA IZDAVAČKA PRODUKCIJA

181

KNJIGE I ČITANJE

186

Osvrti

Zoran Predić

VREME REALIZMA, POLITIČKE ANGAŽOVANOSTI
I NASILJA

198

Prikazi

Srećko Mihailović

O (NE)MOGUĆNOSTIMA HUMANIZMA

206

Dušan Bogdanović

NAUKA, INDUSTRIJA I DRUŠTVO

213

Kad kažemo knjiga, onda mislimo na ono čudo savremene civilizacije poniklo sredinom 15. veka u Majncu, koje je, zahvaljujući povoljnim društvenim, ekonomskim i kulturnim uslovima, ubrzo osvojilo glavne kulturne centre Evrope, stigavši 70-tih godina istog veka do Londona.

Odmah na početku ona je — izraz nije preteran — preplavila Evropu, jer se procenjuje da je knjiga štampanih do kraja 15. veka, tzv. inkunabula, bilo oko dvadeset miliona. I to u Evropi koja je u to doba brojala oko sto miliona, mahom nepismenih stanovnika.

Otada, zahvaljujući samostalnom razvoju književnosti, ogromnom poletu nauke i ekspanziji obrazovanja, knjiga postaje osnovno sredstvo kulturne emancipacije i promocije. Novu eru u razvoju književnosti najavljuje pojava Bajronovog „Gusara”, koji je na dan izlaženja prodat u 10.000 primeraka. U isto vreme, dok je „Božanstvenoj komediji”, kako navodi Eskarpi, trebalo više od četiri veka da obiđe Evropu, „Verteru” je trebalo samo pet.

U međuvremenu, knjiga se sadržajno diferencirala, grafički bogatila i preko knjižara, mešovitih prodajnih punktova i biblioteka kao posebnih institucija osvajala nove čitaoce. Pojava džepne knjige, čiji je rodonačelnik Alen Lejn, koji je 1935. godine pokrenuo izdanje „Pingvin”, označava novu etapu u razvoju knjige kao sredstva kulture. Svojim izgledom, svojom cenom i masovnom rasprostranjenošću džepna knjiga probija uske okvire obrazovanih i imućnih slojeva kojima je bila namenjena tradicionalna knjiga.

Međutim, upoređo sa pojavom masovne knjige javljaju se i ostala sredstva masovne komunikacije: štampa, radio i televizija. Knjiga, dakle, više nije jedino sredstvo kulture. Tako ulazimo u novu fazu ljudske civilizacije, u jedan prelomni period, što nalaže preispitivanje svih dosadašnjih sredstava i njihovih funkcija, pa i knjige kao jednog od najznačajnijih sredstava dosadašnje civilizacije.

Kakva je sudbina knjige danas?

Da li knjiga i dalje ostaje jedno od glavnih sredstava kulturne komunikacije? Ili ona gubi neke od svojih funkcija? Koji su putevi njenog prostiranja? Kakva je uloga informisanja o knjizi? Kakva je savremena izdavačka produkcija? Postoji li čitalačka publika i koje su njene odlike? Da li se menja uloga osnovnih posrednika između knjige i čitaoca — knjižara i biblioteka? Prilagođava li se njihova funkcija savremenim potrebama i uslovima?

Veliki je broj takvih pitanja. Posvećujući stoga ovaj broj „Kulture” temi „Funkcije knjige i savremene kulturne potrebe”, Redakcija želi da osvetli bar neka od navedenih pitanja. U isto vreme, svesni smo toga da potpuniji odgovori na sva pitanja mogu da proizađu samo iz celovite analize savremene kulturne situacije.

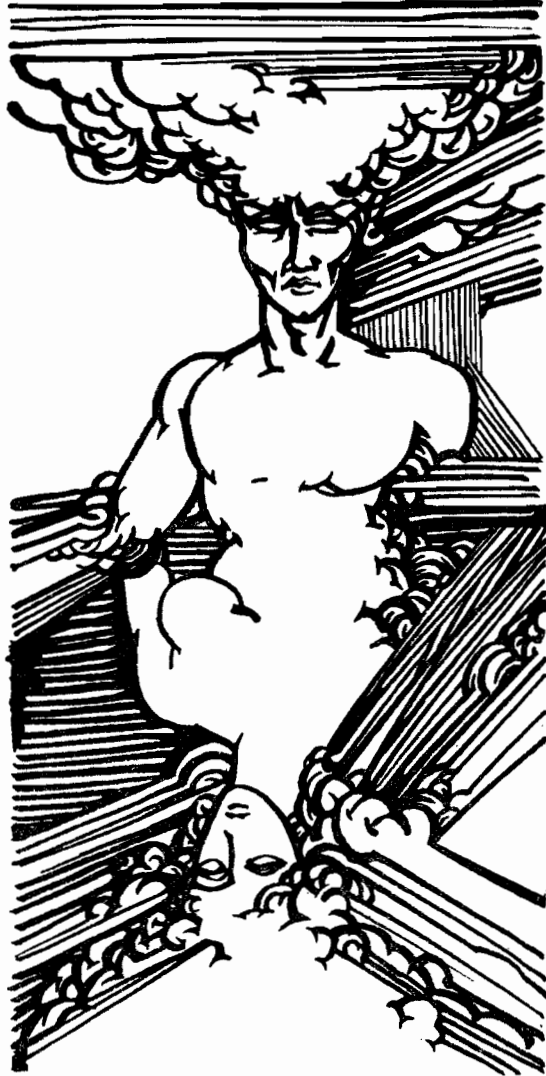
U ovom broju prezentiramo i prve rezultate istraživanja Zavoda za proučavanje kulturnog razvitka, koje je finansirala Beogradska zajednica kulture. Ono se odnosi na čitaoce beogradskih javnih biblioteka.

Istovremeno, objavljujemo nekoliko prevoda, koji odgovaraju na neka postavljena pitanja.

Ceo ovaj kontekst, dakle, upućuje na to da knjizi ne pristupamo ni sa lamentom ni sa ignorancijom. Tako i objavljivanje odlomka „Ovo će ubiti ono” treba shvatiti kao povod za razmišljanje, a ne kao nekrolog knjizi.

I DEO

TEME

VIKTOR IGO

OVO ĆE UBITI ONO*

Oprostiće nam naše čitateljke što ćemo se za časak zaustaviti da potražimo, kakva se to misao skrivala pod ovim zagonetnim rečima arhiđakonovim: *OVO ĆE UBITI ONO. KNJIGA ĆE UBITI GRAĐEVINU.*

Po našem mišljenju, misao ova imala je dva vida. To pre svega beše misao jednog sveštenika. To beše strah sveštenstva od jedne nove sile, od štampe. To beše užas crkvenog sluge koga je zasenila svetlost Gutenbergove štampe. To beše predikaonica i rukopis, živa reč i pisana reč, koje su se uplašile od štampane reči; nešto slično strahu jednoga vrapca, koji bi ugledao anđela Legiona kad raširi svojih šest miliona krila. To beše uzvik proroka, koji već čuje kako bruji i gmiže oslobođeno čovečanstvo, koji vidi u budućnosti kako um pokopava veru, kako misao uništava religiju, kako svet potresa Rim. Umovanje filozofa koji vidi kako se ljudska misao, kojoj štampa daje krila, diže iz teokratske oblasti. Strah vojnika koji gleda tučanu napravu za rušenje zidova i veli: Kula se mora srušiti. To je značilo da jedna sila stupa na mesto druge sile. To je nagoveštavalo: Štampa će ubiti crkvu.

Ali pod ovom misli, koja je bez sumnje prava i najprostija, bila je po našem mišljenju jedna druga, novija, dodatak prvoj, koju je teže učiti a lakše osporiti, pogled isto tako filozofski, ali ne više samo pogled sveštenika nego pogled naučnika i umetnika. To beše predosećanje da će ljudska misao, menjajući oblike promeniti način izražavanja; da se glavna misao svakog naraštaja neće više pisati istim sredstvom i na isti način; da će knjiga od kamena, tako temeljna i tako trajna, ustupiti mesto knjizi od hartije koja je još temeljnija i još trajnija. U ovom pogledu nejasna formula arhiđakonova imala je drugi smisao; ona je značila da će jedna umetnost svrgnuti drugu. Ona je htela reći: štampa će ubiti arhitekturu.

^{*)} Iz knjige *Zvonar Bogorodičine crkve*, Svjetlost, Sarajevo, 1970, str. 217—234.

I doista, od postanka stvari do petnaestog veka hrišćanske ere zaključno, arhitektura je velika knjiga čovečanstva, glavni izraz čoveka u njegovim raznim stupnjevima razvitka, bilo kao snaga bilo kao uma.

Kad se pamćenje prvih rasa pretovari, kao tovar uspomena ljudskog roda postade tako težak i tako zbrkan da nastade opasnost da ih reč, gola i laka, ne stane vremenom gubiti, onda ljudi stadoše ispisivati na zemlji sve te uspomene na način najvidniji, najtrajniji i najprirodniji u isti mah. Svako predanje bi obeleženo spomenikom.

Prvi spomenici behu prosti odlomci stena, koje *gvožđe nije dirnulo*, veli Mojsije. Arhitektura otpoče kao i svaka veština pisanja. Najpre je bila azbukka. Uspravljen je jedan kamen, i to beše jedno slovo, i svako slovo beše jedan jeroglif, a na svakom jeroglifu počivala je grupa misli, kao kapitel na stubu. Tako su radili prvi narodi, svuda, u istom trenutku, na celom zemljinom šaru. *Uspravljeni kamen* keltski naći ćete u azijskom Sibiru i u američkim pampasima. Kasnije sastavljene su reči. Metnut je kamen na kamen, povezani su ovi slogovi od granita, reč se već mogla videti. Keltski dolmen¹⁾ i krmleč²⁾ etrurski tumulus,³⁾ jevrejski galga,⁴⁾ sve su to reči. One su, naročito tumulus, osobena imena. Ponekad staviše, kad je bilo mnogo kamena i dovoljno prostora, ispisana je čitava rečenica. Ogromna gomila kamena kod Karnaka već je čitava jedna rečenica.

Naposletku su pisane knjige. Predanja behu začela simbole, pod kojima su se gubili kao što se stablo gubi pod svojim lišćem; svi ovi simboli u koje je čovečanstvo verovalo, stadoše vremenom rasti, množiti se, ukrštati se, zapletati se sve više i više; prvi spomenici ne behu više dovoljni da ih prime; simboli ih behu poplavili sa svih strana; ti su spomenici jedva još izdržavali primitivnu tradiciju, koja je prosto kao i oni što su i koja je naga ležala na zemlji. Simbolu je potrebno što više prostora na građevini. Tada se arhitektura razvi uporedo s čovečijim mislima; ona postade gorostas s tisuću glava i s tisuću ruku i dade večit, vidljiv i opipljiv oblik ovom nestalom simbolu. Dok je Dedal, koji predstavlja snagu, merio, dok je Orfej, koji predstavlja um, pevao, dotle su se stub koji je pismo, svod koji je slog, piramida koja je reč, po zakonu geomet-

¹⁾ Vrsta spomenika od velikog naslaganog kamena.

²⁾ Spomenik sazidan od velikog kamena.

³⁾ Spomenik od kamena nad grobom u obliku kupe.

⁴⁾ Humka od zemlje i šljunka u kojoj se nalazi grobnica.

rije i zakonu poezije, spajali, stapali, slivali, spuštali, peli, ređali jedno pored drugoga, peli u visinu, dok po uputstvu glavne ideje jedne epohe nisu ispisali one divne knjige koje u isti mah behu i divne građevine: pagodu u Eklinzi, egipatski Ramsejon, Salomonov hram.

Osnovna misao, reč, ogledala se ne samo u osnovi svih ovih građevina, nego i u njihovu obliku. Salomonov hram, na primer, nije bio samo povez svete knjige, on je bio sama sveta knjiga. Na svakome od njegovih koncentričnih zidova mogli su sveštenici čitati jasno ispisanu reč, i oni su na taj način pratili njene promene od svetilišta do svetilišta, dok je nisu našli u njenom poslednjem skrovištu, u njenom najodređenijem obliku, koji je opet bio oblik arhitekture: u svodu. Na taj način reč beše zatvorena u građevinu, ali njena slika stajala je na njenoj spoljašnosti kao čovečija slika na sanduku kakve mumije.

Pa ne samo oblik građevine nego i mesto koje je za njih birano kazivalo je misao koju su one predstavljale. Prema tome kakav je simbol trebalo predstaviti, vedar ili sumoran, stvarani su i razni spomenici. Grčka je vrhove svojih planina krasila harmoničnim hramovima; Indija je opet svoje otkopavala i u njima rezala one nezgrapne podzemne pagode, koje nosi red gorostasnih slonova od granita.

I tako, za prvih šest hiljada godina od postanka sveta, od najdrevnije pagode u Hindustanu do katedrale u Kelnu, arhitektura je bila velika veština pisanja ljudskog roda. I to je tako istinito, da ne samo svaki verski simbol nego i svaka ljudska misao ima u ovoj ogromnoj knjizi svoj list i svoj spomenik.

Svaka civilizacija počinje teokratijom a završava se demokratijom. Ovaj zakon slobode, koji dolazi posle stege, ispisan je i u arhitekturi. Jer, naglasimo ovo, ne treba misliti da je zidarstvo kadro samo da podigne hram, da izrazi mit i crkveni simbolizam, da u vidu jeroglifa ispiše na ovim listovima od kamena tajanstvene tablice zakona. Kad bi tako bilo, kako u svakom ljudskom društvu dođe trenutak kada se sveti simbol izgubi u slobodnoj misli, kada se čovek otme od sveštenika; kada filosofija i sistemi nagrizu religiju, arhitektura ne bi mogla stvoriti ovo novo stanje ljudskoga uma; njeni listovi ispunjeni na jednoj strani, ostali bi prazni na drugoj, njeno delo bilo bi nedovršeno, njena knjiga bila bi nepotpuna. Ali tako nije.

Uzmimo na primer srednji vek, koji nam je jasniji, jer nam je bliži. Za vreme njegove prve periode, dok teokratija organizuje Evropu, dok

Vatikan prikuplja oko sebe i sređuje elemente jednoga Rima, stvorenog iz Rima koji porušen leži oko Kapitola, dok hrišćanstvo prikuplja iz ruševina civilizacije sve slojeve društva i sa tim ostacima zida nov hijerarhijski svet, na čijem vrhu stoji sveštenstvo, za vreme te periode čuje se najpre u ovom haosu neko komešanje, a zatim malo po malo, pod dahom hrišćanstva, pod rukom varvara, izbija iz ruševina mrtvih arhitektura, grčke i rimske, ona tajanstvena romanska arhitektura, sestra teokratskih građevina Misira i Indije, večito znamenje čistog katolicizma, nepromenljiv jeroglif papskog jedinstva. I zaista cela ondašnja misao ispisana je u ovom mračnom romanskom stilu. U njemu se svuda oseća autoritet, jedinstvo, tajanstvenost, apsolutizam Grgura VII; svuda sveštenik, nigde čovek; svuda stalež, nigde narod.

Ali nailaze krstaški pohodi. To vam je veliki narodni pokret, a svaki veliki narodni pokret ma kakav mu bio cilj i uzrok, na kraju krajeva teži slobodi. Novine se javljaju. I sad nastaje ona burna perioda raznih seljačkih pobuna i liga. Vlast se ljulja, jedinstvo se cepa. Feudalizam traži da podeli vlast s teokratijom; ali će neminovno doći narod, koji će izvršiti tu deobu kao onaj lav u basni. Quia nominor leo⁵⁾. Plemstvo se dakle pomalja ispod sveštenstva, narod ispod plemstva. Promenio se izgled Evrope. E, isto tako promenio se i izgled arhitekture. Kao i civilizacija, i ona je prevrnula list, i nov duh vremena nailazi je gotovu da piše kako joj on diktira. Ona se vratila iz krstaških pohoda s gotskim stilom, kao narodi sa slobodom. I dok se Rim malo po malo rasparčava, romanska arhitektura izumire. Jeroglif ostavlja katedralu i prelazi na kulu da da važnosti feudalizmu. Sama katedrala, ova građevina nekad tako dogmatična, koju su sad osvojili građanstvo, opština, sloboda, otima se ispod sveštenečke vlasti i pada pod vlast umetnika. Umetnik je zida po svojoj volji. I sad je svršeno sa misterijom, sa mitom, sa zakonom. Mašta i čud zauzele su njihovo mesto. Svešteniku je svejedno, samo kad ima svoju baziliku i svoj oltar. Sva četiri zida ostavljena su umetniku. Arhitekturna knjiga ne pripada više sveštenstvu, veri, Rimu, nego mašti, poeziji, narodu. Otuda nagle i bezbrojne promene ove arhitekture koja je stara svega tri veka, promene koje toliko padaju u oči posle mrtve nepomičnosti romanske arhitekture koja ih broji šest ili sedam. Međutim, umetnost koraca džinovskim koracima. Narodni genije i originalnost vrše posao koji su vršili biskupi. Svaki naraštaj ispisuje svoj red u ovu knjigu; on briše stare romanske jeroglife na čelu katedrala, i

⁵⁾ Jer se zove lav.

dogma se jedva vidi ovde onde pod novim simbolom. Kroz narodnu odeću jedva se može pogoditi verski kostur. Čovek ne može ni da zamisli koliko su arhitekti bili slobodni, čak i prema crkvi. Tu su vam kapiteli, na kojima su bezobzirno stavljeni kaluđeri pored kaluđerica, kao u jednoj dvornici pariskog Doma pravde. Tu vam je Nojeva avantura izvajana u celini, kao na velikom portalu u Buržu. Tu vam je čak i jedan veseli kaluđer s magarećim ušima i čašom u ruci, koji se smeje pod nos celom jednom bratstvu, kao u Bošerviljskoj opatiji. U to vreme misao pisana u kamenu ima povlasticu, koja se potpuno može porediti s našom sadašnjom slobodom štampe. To je sloboda arhitekture.

Ta sloboda ide vrlo daleko. Ponekad jedan portal, jedna fasada, čitava jedna crkva predstavlja jedan simbolički smisao koji nema baš nikakve veze s bogoslužjenjem, ili koji je, štaviše, sasvim protivan crkvi. Još u trinaestom veku Gijom od Pariza, a Nikola Flamel u petnaestome, pisali su takve buntovničke listove. Crkva svetoga Jakova kod klanice beše potpuno jeretička.

U ono vreme misao je bila slobodna samo na taj način; zato je i ispisivana u celini jedino na ovim knjigama koje se zвахu građevine. Da se pojavila kao rukopis (to jest, da je to smela učiniti), dželat bi je javno spalio; misao izražena u portalu crkve gledala bi smrt misli izražene u knjizi. Zato, primorana da se javi samo putem građevinarstva, ona navali na nj sa svih strana. Otuda imamo ogromnu množinu katedrala koje su prekrile Evropu, broj tako ogroman da čovek i kad se uveri, ne može čisto da veruje. Sve materijalne snage, sve umne snage društva sticale su se u jednu tačku: u arhitekturu. Na taj način, pod izgovorom da zida crkve bogu, umetnost se razvijala u divnim razmerama.

U ono vreme, ko se god rodio pesnik, išao je u arhitekta. Genije ljudski, pod teškim teretom feudalizma, kao pod testudo⁹⁾ bronzanih štitova, nalazeći izlaska jedino u arhitekturi, krčio je sebi put kroz ovu umetnost, i njegove Ilijade dobijale su oblik katedrala. Sve ostale umetnosti pokoravahu se arhitekturi. One behu radnici na tom velikom delu. Arhitekt, pesnik, oličavao je sam sobom vajarstvo, koje mu je resilo fasade, slikarstvo koje je bojilo njegova okna, muziku koja je klatila zvona i svirala u njegove orgulje. Čak i jedna poezija, u pravom smislu te reči, koja je životarila u rukopisima, morala je, da bi značila nešto, da uđe u sastav građevine u obliku himne ili proze; uostalom, to je ona ista

⁹⁾ Kornjačin štit.

uloga koju su Eshilove tragedije igrale u crkvenim svečanostima Grčke, a Knjiga postanja u Salomonovom hramu.

Dakle, do Gutenberga, arhitektura je glavni rukopis, opšti rukopis. Srednji vek ispisao je poslednji list ove granične knjige, koju je otpočeo Istok, a nastavio stari svet Grka i Rimljana. Uostalom, ova pojava narodne arhitekture, koja je zamenila stalešku arhitekturu iz srednjeg veka, ponavlja se sa svakim sličnim pokretom ljudskog uma u drugim velikim istorijskim vremenima. Tako, tek da površno pomenemo ovde jedan zakon za čije bi izlaganje bile potrebne čitave knjige, na Istoku, kolevo primitivnih vremena, posle hinduske arhitekture, imamo feničansku arhitekturu, bogatu mater arapske arhitekture; u starom veku, posle misirske arhitekture, u koju možemo računati kao njene vrste etrurski stil i kiklopske spomenike, imamo grčku arhitekturu, čiji rimski stil nije ništa drugo do produženje sa kartaginskim kubetom; u modernim vremenima, posle romanske arhitekture, imamo gotsku arhitekturu. A ako podelimo na dvoje ove tri serije, naći ćemo na trima starijim sestrama, arhitekturi hinduskoj, arhitekturi misirskoj i arhitekturi romanskoj, jedan isti simbol, to jest teokratiju, stalež, jedinstvo, dogmu, mit, boga; a kod triju mlađih sestara, kod arhitekture feničanske, arhitekture grčke i arhitekture gotske, ma kakva bila uostalom raznovrsnost oblika, koja je svojstvena njihovoj prirodi, isto značenje, to jest slobodu, narod, čoveka.

Zvao se braman, mag ili papa, u spomenicima hinduskim, misirskim ili romanskim, oseća se uvek sveštenik i samo sveštenik. Tako nije kod narodnih arhitektura. One su bogatije i nisu tako svete. U feničanskoj opaža se trgovac, u grčkoj republikanac, u gotskoj varošanin.

Glavni karakteri svake teokratske arhitekture jesu nepromenljivost, odvratnost prema progresu, održavanje tradicionalnih linija i primitivnih tipova, stalno prilagođavanje čoveka i prirode nepojmljivim čudima simbola. To su maglovite knjige, koje jedino posvećeni umeju da tumače. Uostalom, svaki oblik, štaviše svaka nepravilnost oblika ima izvestan smisao koji ih čini neprikosnovenim. Nemojte zahtevati od građevina hinduskih, egipatskih, romanskih, da izmene svoj oblik ili da poprave svoje skulpture. Svako usavršavanje za njih je bezbožnost. U ovim arhitekturama kao da se na svakom kamenu vidi dogma u svoj strogosti svojoj. — Naprotiv, glavne crte građevina narodnih jesu: raznolikost, progres, originalnost, bogatstvo, neprestani polet. One su se već toliko odvojile od vere, da po-

mišljaju na svoju lepotu, da je neguju, da neumorno popravljaju svoje ukrase od statua do arabesaka. One su plod svoga doba. One imaju u sebi nečega čovečanskog, što neprestano unose u božanstveni simbol pod kojim se još rađaju. Otuda imate građevine koje shvata svaka duša, svačiji um, svačija mašta, koje su još simbolične, ali koje je lako razumeti, kao i prirodu. Arhitektura teokratska i ova razlikuju se među sobom kao jezik sveti i jezik narodni, kao jeroglif od umetnosti, Salomon od Fidije.

Ako svedemo sve što smo dovede vrlo površno izneli, ostavljajući na stranu tisuću dokaza i tisuću pojedinosti, dolazimo do ovoga: da je arhitektura do petnaestoga veka glavna riznica čovečanstva; da se u ovom razmaku nije u svetu pojavila nijedna malo dublja misao koja nije oličena u građevini; da su svaka narodna misao i svaki verski zakon imali svoje spomenike; na posletku, da je ljudski rod sve svoje važne misli ispisao u kamenu. A zašto? Zato što svaka misao, bila verska bila filozofska, teži da se ovekoveči, zato što svaka misao koja je pokrenula jedno pokoljenje hoće da pokrene i drugo i da ostavi traga. Kako je prolazna besmrtnost rukopisa. A kako je građevina temeljna, trajna i postojana knjiga. Da se uništi pisana reč, dovoljna je jedna buktinja, jedan crv. Da se uništi zidana reč, potrebna je čitava društvena revolucija, čitava revolucija zemaljska. Varvari su prešli preko Koloseuma, potop možda preko piramida.

U petnaestom veku sve se menja.

Ljudska misao pronašla je jedno sredstvo da se ovekoveči ne samo trajnije i jače od arhitekture, nego još i lakše i prostije. Arhitektura je svrgnuta. Orfejeva kamena pismena zamenice Gutenbergova olovna slova.

Knjiga će ubiti građevinu

Pronalazak štampe najveći je događaj u istoriji. To je majka svih revolucija. To je način izražavanja čovečanstva koje se iz osnova menja, to je ljudska misao koja svlači jednu odeću i oblači drugu, to je potpuna i konačna promena košuljice one simbolične zmijske, koja još od Adama predstavlja um.

U obilku štampe misao je večnija no ikad; ona je krilata, ne da se ni uhvatiti ni uništiti. Ona se meša s vazduhom. U doba arhitekture ona je uzimala oblik planine i zahvatala jedan vek i jedno mesto. U današnje vreme ona je postala jato ptica, leti na sve četiri strane, i zauzima u jedan mah sve tačke u vazduhu i prostoru.

Mi ponavljamo, ko ne uviđa da je ona ovako trajnija? Kao građevina bila je temeljna, a ovako je živa. Iz trajnosti prelazi u besmrtnost. Jednu građevinu možete porušiti, ali kako da iskorenite ono što je svuda i na svakom mestu? Ako dođe potop, kad planine budu davno pod talasima, ptice će i dalje leteti; i neka jedan jedini kovčeg plovi po površini potopa, one će stajati na nj, plivaće s njim, sačekaju s njim zajedno da voda opadne, i novi svet koji bude izišao iz toga haosa videće, kad se probudi, kako iznad njega lebdi, krilata i živa, misao utonulog sveta.

I kad imate na umu da je ovaj način izražavanja ne samo najpouzdaniji nego još i najprostiji, najudobniji, najpodesniji od svih, kad imate na umu da on ne nosi sa sobom veliki prtljag i ne vuče težak tovar, kad uporedite misao koja je, da bi se oličila u jednoj građevini, morala da pokrene četiri pet drugih veština i silno zlato, čitavu planinu kamena, čitavu šumu građe, čitav narod radnika, kad uporedite tu misao sa mišlju koja se javlja kao knjiga i kojoj je dovoljno malo hartije, malo mastila i jedno pero — kako se onda možete čuditi, što je ljudski um napustio arhitekturu zarad štampe? Presecite najedanput prvobitno korito kakve reke jednim kanalom nižim od njene površine, reka će ostaviti svoje korito.

Zato, eto, od pronalaska štampe arhitektura malo po malo usahnjuje, opada, obnažuje. Kako se oseća da voda opada, da sok odilazi, da se iz nje povlači misao vremena i naroda. Ovo opadanje gotovo je neprimetno u petnaestom veku; štampa je još suviše slaba, i od moćne arhitekture najviše ako oduzima samo ono što ovoj pretekne. Ali već u šesnaestom veku vidi se da je arhitektura bolesna: ona više ne oličava društvo; ona se bedno pretvara u klasičnu umetnost; od galske, evropske, urođeničke, ona postaje grčka i rimska, od prave i moderne pseudoantička. To opadanje zove se renesansa. Opadanje, ipak veličanstveno, jer stari gotski genije to sunce koje zalazi iza gigantske štampe iz Majnce, ozarava još neko vreme svojim poslednjim zracima ovu mešovitu gomilu latinskih arkada i korintskih kolonada.

I baš ovo sunce koje zahodi smatramo mi za zoru.

Međutim, od onog trenutka kad arhitektura nije više ništa drugo do umetnost kao i svaka druga, čim je prestala biti glavna umetnost, suverena umetnost, tiranska umetnost, ona nema više snage da zauzda ostale umetnosti. One se dakle oslobađaju, stresaju sa sebe jaram arhitekta, i razilaze se svaka na svoju stranu. Svaka od

njih dobija ovim razvodom. Svaka raste usled toga. Kamenorez postaje vajarstvo, živopis postaje slikarstvo, pojanje postaje muzika. Rekao bi čovek da gleda carstvo koje se po smrti svoga Aleksandra raspada i čije pokrajine postaju kraljevine.

Otuda imamo Rafaela, Mikel Anđela, Jovana Gužona, Palestrinu, te veličine sjajnog šesnaestog veka.

U isto vreme kao i umetnost oslobađa se i misao. Jeretici srednjeg veka behu već duboko načeli katolicizam. Šesnaesti vek raskida versko jedinstvo. Pre štampe reformacija bi bila samo šizma, štampa je načini revolucijom. Uklonite štampu, jeres je oslabljena. Bilo da je to tako hteo zao udes ili providenje, Gutenberg je preteča Lutera.

Međutim, kad je sunce srednjeg veka sasvim zašlo, kad se gotski genije zanavek ugasio na horizontu umetnosti, arhitektura počinje opadati, bledeti, gubiti se sve više i više. Štampana knjiga, taj crv koji nagrizi građevinu, sisa je i potkopava. Arhitektura obnažava, gubi svoje lišće i na očigled vene. Ona je beznačajna, siromašna, ništavna. Ona ne izražava više ništa, čak ni uspomenu na umetnost negdašnjih vremena. Ostavljena samoj sebi, napuštena od drugih umetnosti zato što je misao ljudska napušta, ona u nedostatku umetnika priziva zanatlije. Staklo zamenjuje obojeno okno. Kamenorezac dolazi umesto vajara. Svaki sok, svaka originalnost, svaki život, svaki dar, sve se to gubi. Ona se vuče, kao bedna prosjakinja, od kopije do kopije. Mikel Anđelo, koji je bez sumnje osećao još u šesnaestom veku da arhitektura izumire, došao je na poslednju misao, misao očajnu. Ovaj div umetnosti beše nasadio Penteon na Partenon i načinio Petrovu crkvu u Rimu. Veliko delo koje je zasluživalo da ostane jedinstveno u svome rodu, poslednja originalnost arhitekture, potpis jednog umetnika diva na dnu kolosalne knjige od kamena koja se sklapala. Kad je umro Mikel Anđelo, šta je radila ova bedna arhitektura, koja je samu sebe nadživela i ostala kao avet i senka? Ona je dohvatila Petrovu crkvu u Rimu i stala je precrtavati i parodisati. To postade manija. Da se čoveku smuči. Svaki vek ima svoju Petrovu crkvu: sedamnaesti vek crkvu Val de-Gras, osamnaesti crkvu svete Ženevjeve. Svaka zemlja ima svoju Petrovu crkvu. London ima svoju. Petrograd ima svoju. Pariz ih ima dve tri. Zaveštanje ništavno, poslednje benetanje jedne velike opale umetnosti, koja se pred smrt podetinjila.

Ako mesto karakterističnih spomenika, kao što su ovi o kojima malopre govorasmo, razgledamo opšti izgled umetnosti od šesnaestoga do osamnaestoga veka, opazićemo iste pojave opadanja i sušice. Počevši od Fransoa II, arhitekturni oblik građevine gubi se sve više i više, i geometrijski oblik vidi se na njoj kao kostur smršala bolesnika. Lepe linije umetnosti ustupaju mesto hladnim i neumoljivim geometrijskim linijama. Građevina nije više građevina; to vam je poli-edar. Međutim, arhitektura se trudi da sakrije ovu nagotu. Otuda se grčki fronton⁷⁾ uvlači u rimski, i obratno. Uvek imate Panteon u Partenonu, Petrovu crkvu u Rimu. Otuda kuće od opeka Henrika IV, sa uglovima od kamena; Kraljevski trg, Dofenski trg. Otuda crkve Luja XII, teške, glomazne, zdepaste sa kubetom koje im stoji kao grba. Otuda arhitektura Mazarenova, rdav italijanski pasticcio⁸⁾ u koležu Četiri narodnosti⁹⁾. Otuda dvor Luja XIV, sa dugim kasarnama za dvorane, krutim, ledenim, dosadnim. Otuda, najzad, stil Luja XV, sa čipkastim i šupljikastim šarama, i svima bradavicama i sudekastim izraštajima, koji ruže ovu staru arhitekturu, trošnu, krezubu i koketnu. Od Fransoa II do Luja XV, ovo je zlo raslo geometrijskom postupnošću. Umetnost je sama koža i kosti. Ona izdiše.

Međutim, šta biva sa štampom. Sav ovaj život koji ostavlja arhitekturu ide k njoj. Ukoliko arhitektura opada, utoliko štampa buja i raste. Onaj kapital snage koji je trošila u građevine, ljudska misao odsad troši u knjige. Već u šesnaestom veku štampa, došavši na visinu arhitekture koja opada, bori se s ovim i ubija je. U sedamnaestom veku ona je već toliko jaka, toliko pobedonosna, toliko pouzdana, da daje svestu veliki literarni vek. U osamnaestom veku, pošto se dugo odmarala na dvoru Luja XIV, ona ponovo podiže stari Luterov mač daje ga u ruke Volteru i juriša na ovu staru Evropu čiji arhitekturni izraz beše već ubila. U trenutku kada se osamnaesti vek završuje, ona je sve uništila. U devetnaestom veku se sprema da nanovo zida.

Sad, pitamo mi, koja od ovih dveju umetnosti predstavlja stvarno za ova tri veka čovečansku misao? Koja je verno kazuje? Koja izražava ne samo njene književne i skolastičke manije, nego i njen prostrani, duboki, opšti pokret? Koja se nameće večito, stalno i neprekidno ljudskome redu koji korača, tom čudovištu od tisuću nogu? Arhitektura ili štampa?

⁷⁾ Trougaoni arhitektonski ukras nad vratima ili prozorima.

⁸⁾ Imitacija.

⁹⁾ Kolež koji je u Parizu osnovao kardinal Mazaren da se u njemu vaspitavaju mladi plemići iz Italije i nekih francuskih pokrajina.

Štampa. Ne treba se varati, arhitektura je mrtva, mrtva za večita vremena; nju je ubila štampa, ubila zato što arhitektura traje manje, ubila zato što arhitektura staje skuplje. Jer, svaka katedrala staje milijardu. Zamislite sad koliko bi kapitala trebalo da se ponovo napiše arhitekturna knjiga; da se ponovo poseju po zemlji tisuće građevina; da se vrati u ona vremena kada je bilo toliko spomenika da se, kao što kaže jedan očevidac, »moglo reći da je svet stresao sa sebe svoje staro odelo i obukao belu odeću crkava« *Erat enim ut si mundus, ipse excutiendo semet, rejecta vetustate, candidam ecclesiarum vestem indueret* (Glaber Radulphus).

Knjiga je tako brzo gotova, staje tako malo, a ide tako daleko. Zar ćete se čuditi, što cela čovečanska misao ide tim putem? Time ne mislimo reći da arhitektura neće više imati mestimice kakav lep spomenik, kakvo usamljeno remek delo. Može se još pokatkad desiti, za vlade štampe, da čitava jedna vojska slije silne topove u jedan stub, kao što je za vlade arhitekture čitav jedan narod složio i slio svoje rapsodije u Ilijade i Romancere, Mahabharate i Nibelunge. Kakav genijalni arhitekt može se javiti u dvadesetom veku, kao što se Dante javio u trinaestom. Ali arhitektura neće više biti umetnost društvena, umetnost zajednička, umetnost koja vlada. Velika poema, velika građevina, veliko delo čovečanstva neće se više zidati, ono će se štampati.

I odsada, ako se slučajno podigne, arhitektura neće više biti gospodar. Ona će se pokoravati zakonu literature, koja je taj zakon pre od nje primila. Odnosi ove dve umetnosti biće obrnuti. Van svake je sumnje da u arhitekturno doba poeme, koje su istina retke, liče na spomenike. U Indiji, Viasa¹⁰⁾ je zbijen, neobičan, tajanstven kao kakva pagoda. Na misirskom istoku poezija, kao i građevine, ima uzvišenost i pravilnost linija; u staroj Grčkoj, lepotu, vedrinu, mirnoću; u hrišćanskoj Evropi, katoličku dostojanstvenost, narodnu prostodušnost, bogato i raskošno bujanje jedne epohe preporodaja. Biblija liči na piramide, Ilijade na Partenon, Omir na Fidiju. Dante u trinaestom veku, to je poslednja romanska crkva; Šekspir u šesnaestom, poslednja gotška katedrala.

I tako, da svedemo sve ovo što smo dosad nepotpuno izneli, ljudski rod ima dve knjige, dva registra, dva testamenta, građevinarstvo i štampu, bibliju od kamena i bibliju od hartije. Nema sumnje, kad se posmatraju ove dve biblije, tako širom otvorene u toku vekova, čovek mora za-

¹⁰⁾ Indijski pustinjač iz XV ili XVI veka pre Hrista. Misli se da je on sredio V e d e, svete indijske knjige.

žaliti za ovom očiglednom veličanstvenošću arhitekturnog pisanja, za ovom džinovskom azbukom u vidu kolonada, stubova, obeliska, za ovim planinama koje su stvorili ljudi i kojih je prepun svet i prošlost, od piramida do zvonika, od Heopsa do Strasburga. Treba još jedanput pročitati prošlost na ovim mramornim listovima. Treba se diviti i neprestano prelistavati knjigu koju je napisala arhitektura; ali ne treba poricati veličinu građevine koju sad štampa podiže.

Ova je građevina ogromna. Ne znam koji je statističar izračunao da bi se, kad bi se naslagale jedna na drugu sve knjige koje su izišle iz štampe od Gutemberga, ispunilo odstojanje od zemlje do meseca; ali mi ne mislimo na tu veličinu. Međutim kad bi čovek pokušao da stvori celokupnu sliku o količini proizvoda štampe do naših dana, zar mu ova količina ne bi izgledala kao kakva ogromna građevina, koja se naslanja na ceo svet, na kojoj čovečanstvo radi bez prestanka i čija se ispolinska glava gubi u dubokoj tmirni budućnosti? To vam je mravinjak uma. To vam je košnica u koju svi umovi, te zlatne pčele, dolaze sa svojim medom. Građevina ima tisuću spratova. Ovde onde na njenim stranama vide se mračne pećine nauke, koje se ukrštaju u njenoj utrobi. Svuda na njenoj površini izlaze umetnost svoje arabeske, svoje ruže i svoje čipke. Tu svako delo pojedinca, ma kako se izdvajalo iz redova ostalih, ima svoje mesto i svoj položaj. Harmonija izbija iz svega. Od Šekspirove katedrale do Bajronove džamije, tisuću malih tornjeva nagomilalo se bez reda na ovoj riznici svetskih ideja. Na njenoj osnovi ispisani su neki stari napisi čovečanstva, za koje arhitektura nije znala. Levo od ulaska imate stari niski reljef Homerov od bela mramora, desno poliglotsku Bibliju sa njenih sedam glava. Romancero, kao hidra, nakostrešio se malo dalje, a tako isto i još nekoliko drugih mešovitih oblika, Vede i Nibelunzi. Uostalom, ogromna građevina ostaje stalno nedovršena. Štampa, ta džinovska mašina koja neprestano sisa sav umni sok društva, izbacuje bez prestanka nov materijal za svoje delo. Ceo je ljudski rod na skelama. Svaki je um zidar. I najskromniji zapušava po jednu rupu ili donosi po jedan kamen. Retif de la Breton¹¹⁾ donosi krbulju blata. Svaki dan se diže po jedan nov sloj. Sem onoga što donosi svaki pojedini pisac donose i čitave zadruge. Osamnaesti vek dao je Enciklopediju, revolucija Monitora¹²⁾. Na svaki način i to je građevina koja raste

¹¹⁾ Francuski romansijer (1734—1806), pisac raskalašnih romana, ali punih tačnih zapazanja.

¹²⁾ List pokrenut 24. novembra 1789. zvanični organ francuske vlade do 1869.

i diže se neprestano; i tu imate i zbrku jezika, i neprestani rad, i neumorni trud, i pregalačko sudelovanje celoga čovečanstva, i obećano utočište umne snage protiv novog poplota, protiv varvarskih poplava. To je druga vavilonska kula ljudskog roda.

ČITANJE*

Kojim se to duboko uvreženim pobudama rukovodi čovek koji se rukom maša za predmet zvanii knjiga? Šta očekuje on od te »gomile suvih listova« prekrivenih nekim znacima, ako ne saopštavanje misli nekog drugog čoveka koje ovaj izlaže na tim stranicama. Podvucimo u vezi s ovim dvosmislenost reči »knjiga«, koja označava u isti mah i materijal po kome su ispisani znaci i intelektualni sadržaj koji ti znaci prenose, tako da je ta reč u isti mah i »označitelj« i »označeno«.

Zar pisac koji donosi svoj rukopis izdavaču ne želi da izvesnu poruku prenese najvećem mogućem broju sagovornika na taj način što će umnožiti broj primeraka ove poruke? I zavisno od odgovora koji pisac bude dobio od svojih čitalaca, odgovora koji se iskazuju brojem prodatih primeraka njegove knjige i ocenama kritike, on će nastaviti sa novim porukama. Pisac piše da bi ga čitali i knjiga počinje da postoji tek od trenutka kad je pročitana, od trenutka kad, posredstvom dešifrovanja i onoga koji dešifruje, »označitelj« postane »označeno«. Saopštavanje takođe znači dešifrovanje poruke, a pretvaranje knjige-»označitelja« u »označeno« naziva se: čitanje.

KOMUNIKACIJA POMOĆU KNJIGE

Ma koji smisao pridavali reči »lecture«, u svakom slučaju je reč o transmisiji i komunikaciji.

Komunikacija se može vršiti na razne načine. Pripovedač koji izmišlja i glasno priča neku priču pred grupom slušalaca, usmeno im izlaže određeno štivo. Zar Perove *Priče* ne nazivamo usmena književnost? Kod usmeno izlaganog štiva postoji u isti mah i slušanje i posmatranje prizora; misao se izražava zvucima, a onda slušaoci te zvuke koje su čuli, ponovo pretvaraju u misao.

* Nikol Robin (Nicole Robine) iz knjige *Le littéraire et le Social. — éléments pour une sociologie de la littérature*, Flammarion, Paris 1970, str. 221.

Pravo čitanje pisanog dokumenta može se vršiti usmeno. Tako je nekad seoski dobošar čitao »obznanu građanstvu«. Taj tip čitanja je bio način na koji su poučavani i zabavljani nepismeni ljudi. Na večernjim sedeljkama, onaj koji je bio pismen čitao je glasno svom društvu. Tako se širio sadržaj knjiga koje su raznosili torbari.¹⁾ U bogatom društvu gospe visokoga roda imale su svaka svoju čitačicu, a i Rasin, kraljev istoriograf, čitao je — kako to legenda kaže — »zlatnim glasom«. Izvesno je da pisani dokument, kad ga čujemo, postaje življi i izrazitiji. Čitanje deluje kao muzika. Neke pesme je potrebno glasno čitati da bismo osetili njihov ritam i harmonijske prelaze, da bismo im mogli u potpunosti oceniti vrednost.

Danas čovek najčešće sam čita pisan dokument. Pri tome koristi i vid i sluh — čita očima i čuje sopstveno čitanje — kad je u pitanju dokument pisan slovima ili muzičkim znacima. Da bismo shvatili stmp ili saobraćajne znake, za čitanje se koristi samo vid, za čitanje magnetofonske trake samo sluh, za čitanje teksta pisanog Brajevom azbukom samo čulo pipanja. Pisan dokument se može čitati i glasno. Čitač u kaluđerskoj trpezariji čita i za sebe i za svoje slušaoce. Da li tekst koji nam čita neko drugi i tekst koji čitamo sami prenosi potpuno istu poruku? Nije li on zbog toga drukčiji? Čitanje u sebi potpuno nas zaokuplja; ono je u isti mah i pažnja i očekivanje, jer mobilize celo čovekovo biće. Ono zahteva savršenu tišinu: teško je čitati u galami ili u gužvi.

Ma kakvi bili način i sredstvo prenošenja, čitana knjiga je piščevo saopštavanje čitaocu. Ona spaja u sebi sve elemente komunikacije, i predstavlja ih sve zajedno i svaki posebno — jer je i saopštavalac, i saopštena stvar i saopštavanje — a uz to stvara i obaveštenog čoveka: čitaoca koji opet nju stvara. Ona je recipročnost.

Čitanje je komunikacija u trenutku kad se obavlja, u trenutku u kome misao pisca prodiere u misao čitaoca i menja ovu samim tim što pisac počinje da postoji za čitaoca, čak i kad piščevo misao i ne obogaćuje čitaočevu misao.

Čitano štivo je sadržaj, saopštenje, misao pisca koja se prenosi na čitaoca. Taj sadržaj postoji nezavisno od čitaoca. Knjiga je materijalni predmet i ostaje knjiga koja se može čitati, čak i ako nema čitaoca; ona ostaje predmet, moguće štivo. Ali taj sadržaj postaje štivo tek onda kad je saopšten nekom drugom pomoću znakova.

¹⁾ R. Mandrou: *De la Culture populaire aux XVIIe et XVIIIe siècles. La bibliothèque bleue de Troyes* (Kultura narodnih masa u XVII i XVIII veku. Plava biblioteka grada Troa), Paris, Stock, 1964, str. 18.

Nema čitanja ako pisac i čitalac nisu prihvatili isto pravilo, u stvari skup pravila. Znaci, jezik, način izražavanja — kojima se ponekad pridaje značenje stila, matematičkog ili filozofskog žargona — i kultura, sve su to pravila koja moraju usvojiti i pisac i čitalac da bi poruka mogla biti shvaćena i u potpunosti primljena. Samo zahvaljujući tim zajednički prihvaćenim pravilima i može postojati razumevanje i učestvovanje u istom sadržaju misli.

Knjigu na nepoznatom stranom jeziku možemo čitati, to jest pretvoriti pisane znake u čujne ili nečujne zvuke, ali tu nema ni razumevanja, ni učestvovanja u sadržaju niti komunikacije između autora i čitaoca.

Knjiga i korišćenje knjige se stapaju. Štivo je i predmet koji je pročitano i predmet koji treba, ili se može pročitati. U ovom drugom slučaju ono je predmet lišen svoje materijalnosti, predmet koji je neopipljiv: to je »označeno« bez »označitelja«, bez svoje materijalne suštine, i, eto zašto »knjiga nije kao ostali predmeti; kad je držimo u ruci, držimo samo hartiju: knjiga nije tu. Ona je negde dalje. Ipak, ona je i u stranicama, a misao, sama, bez potpore štampanih reči, ne bi mogla sačinjavati knjigu.«³⁾

Čitanje je i upotreba knjige kao predmeta, upotreba predmeta-označitelja. Pružam vam knjigu i kažem: »Evo vam lektire«. Stvar koju treba pročitati i stvar koja je pročitana mešaju se u vremenu koje uzimamo u skraćenom obliku. Rečenicom »Evo vam lektire« izražavam mogućnost na koju gledam kao na izvesnost u budućnosti. Ukazujem na korišćenje knjige-predmeta, jer bez korišćenja, cilj stvaranja knjige nije postignut i stvaranje ostaje nedovršeno. Šta predstavlja knjiga na kojoj stranice nisu isečene? Naslagane listove papira, bili oni ispunjeni štampanim znacima ili bili potpuno prazni; to nije ni važno, jer nisu pročitani i jer poruka koju bi oni mogli predati nije prenesena.

Dugo je čitanje pisanih spisa predstavljalo jedini način sticanja kulture. Nije li znanje čitanja bilo prvi ključ za kulturu? Zar se nije govorilo: biti načitan, kad su ljudi želeli da označe ličnost koja ima književno obrazovanje, koja je stekla izvesnu kulturu.

Zastarelost ovog izraza dovoljno pokazuje da se sva kultura ne sastoji više samo u čitanju. Širenje audiovizuelnih sredstava i razvoj turizma proširuju kulturu, koja se više ne može ograničavati na to da bude samo knjiška. Neće li

³⁾ R. Escarpit: *La Révolution du livre*, Paris, P. U. F., Unesco, 1965, str. 15.

čovjek koji se obrazovao samo uz pomoć štampanih stranica proći pored najvećeg i najvažnijeg dela kulture svog doba? Čitanje, korišćenje štampanih stranica ne može se dakle posmatrati samo; ono je deo jedne ogromne celine. Ono više ne predstavlja celokupnu kulturu. Da li ju je ikad i predstavljalo? Sve zavisi od smisla koji pridajemo reči kultura. Ako je shvatamo u antropološkom smislu reči, ona to svakako nije. Danas čovek ne može da se interesuje za kulturu, a da ne obraća pažnju na sve ono što tu kulturu okružuje, što stvara predstavu o njoj i što joj konkuriše. Ne smemo zaboraviti da je čitanje samo jedan elemenat ogromnog spleta komunikacija i rezonanci koji kultura predstavlja u literarnom i antropološkom smislu.

Ova razmatranja o različitim značenjima koja može da ima u francuskom jeziku reč »lecture« pokazuju da ona ipak ima i značenje »komunikacija« — saopštavanje i veza. Ta razmatranja nas pobuđuju da se upitamo kakva je priroda komunikacije koju stvara akt čitanja. Nama ovde nije cilj semantičko istraživanje; želimo samo da saznamo šta se dešava u čoveku koji se u vozu udubio u neku knjigu, u ženi koja se iz supermarketa vraća sa džepnom knjigom u korpi.

Od vremena Viktora Igoa pa sve do Žan-Pol Sartra često se raspravljalo o problemu književne komunikacije. Metafore kao što su boca bačena u more, odjek, mag, »stvaralačka izdaja«,³⁾ ukazuju na mnogostruke aspekte ove komunikacije, bilo da se na njih gleda sa stanovišta autora, koji je osnovni elemenat, onaj koji stvara komunikaciju, ili sa gledišta čitaoca, koji u isti mah i prima i stvara delo. Čujmo Žan-Pol Sartra⁴⁾: »Operacija pisanja podrazumeva operaciju čitanja... Iz ujedinjenog napora autora i čitaoca nastaje onaj konkretni i zamišljeni predmet koji predstavlja delo čovekovog duha.« Književno delo je, dakle, rezultat akcije pisca i čitaoca. Ono je krunisanje jednog napora — još se ne usuđujemo da kažemo rezultat zajedničkog rada. Naime, pisanje, ostvarivanje dela namenjenog čitanju svakako je rad. Može li se čitanje romana smatrati radom? Čitanje se ubraja u razonodu. Rad ili razonoda, rad i razonoda — šta je čitanje? I o kakvom je čitanju reč?

³⁾ Robert Escarpit: *Creative Treason as a Key to Literature* (Stvaralačka izdaja kao ključ za književnost) u *Comparative and General Literature*, br. 10, 1961.

⁴⁾ Ž. Pol Sartr: *Qu'est-ce que la littérature?* (Šta je književnost?), Paris, Gallimard, 1948; ponovno izdanje 1967, str. 55.

Ako čitati znači komunicirati, čitanje se razlikuje od drugih vrsta komuniciranja.

Komuniciranje između onog koji obaveštava i onog koji je obaveštavan vrši se posredno. Čitanje nije razgovor, ono nije prepiska u smislu pisanja pisama. Čitati ne znači uspostaviti niz razmena poruka. Time što izabere izvesnu knjigu sa police u biblioteci ili time što postane član nekog kluba čitalaca, čovek se ipak opredeljuje za određenu vrstu poruke. On unapred pretpostavlja kakav će biti ton sadržaja, on se nada da će izvući nešto iz upoznavanja sadržaja poruke, iz primenjivanja te poruke: zabavu, informaciju, duhovno obogaćenje, potvrdu sopstvenih ideja... Na čemu se zasnivaju pretpostavke budućeg čitaoca? Ime i ugled pisca ipaku značaja za ograničen broj čitalaca koji pripadaju sasvim određenim društvenim slojevima. Jedna anketa koju je sproveo Sociološki centar za književna pitanja među regrutima, ukazala je na ulogu koju igraju korice i naslov knjige.⁵⁾ Ilustracije, debljina knjige, dužina poglavlja, štamparska slova — sve su to elementi zbog kojih potencijalni čitalac može da izabere ili odbaci određenu poruku. Štampari, izdavači, knjižari, bibliotekari, prodavci u trafikama — svi su oni odgovorni za stizanje poruke do cilja. Oni predstavljaju puteve komunikacije koji pisca udaljuju od čitaoca ili mu ga približuju. Oni mogu svesno ili nesvesno da spreče uspostavljanje komunikacije, ili mogu da potpomognu da do nje dođe. Lanac posrednika je dug.

Pisac, onaj koji predaje obaveštenje, ne poznaje onoga u čije će ruke dospeti njegova poruka. Rober Eskarpi piše: »Komunikacija je u književnosti pre svega širenje, i to jednosmerno širenje. Od trenutka kad je njegova poruka odaslata, to jest od trenutka kad je njegovo delo objavljeno, pisac ne može više ni da mu izmeni, niti ispravi sadržinu, ne može da kontroliše put kojim će ono ići, ne može odrediti one kojima je poslato, neće moći proveriti da li su ga ovi primili, niti može rukovoditi čitanjem i tumačenjem svog dela.«⁶⁾ Pisac zove, ali on ne zna tačno ko će se odazvati, niti koliko će se njih odazvati.

Mnoga dela iznesena na tržište stvaraju utisak igre na sreću i predstavljaju rizik koji, svaki na svom planu, preuzimaju i pisac i izdavač. Otkako je veština štampanja počela da se naglo razvija, ovaj rizik postaje sve veći. Maro, Volter ili Vi-

⁵⁾ R. Escarpit, A. Gullemoto, N. Robine: *La Hure et le Conscrit* (Knjiga i regrut), Bordo, SOBODI, Paris, Cercle de la librairie, 1965, str. 38 do 40.

⁶⁾ R. Escarpit: *L'acte littéraire est-il un acte de communication?* (Da li je književni čin komuniciranje?), „Filološki pregled“, Beograd, 1963, 1—2, str. 18.

nji, kojima je podršku davala jedna kulturna elita za nju su i pisali. Danas pisac džepnih knjiga ne može da ima predstavu o svojoj publici. Prevođenje delâ omogućuje osvajanje i nove publike na koju pisac nije mogao misliti.

Komuniciranje preko knjige uvek je posredno. Razne tehničke operacije, koje pretvaraju rukopis u štampanu knjigu, zahtevaju vremena. Dužina trajanja tih operacija može da škodi jednom delu o nekoj aktuelnoj temi, ako neki drugi događaj privuče pažnju one publike kojoj je delo bilo posvećeno, ali vreme koje protiče može piscu da ide i naruku.

Saopštenje dato posredstvom knjige teorijski je večno. Zahvaljujući organizacijama koje se bave konzervacijom, kao što su nacionalne biblioteke ili skladišta obaveznih primeraka, knjiga može da se sačuva. Može je, dakle, otkriti neka druga publika ili može biti otkrivena tek mnogo kasnije. Dela takozvanih manjih pisaca XVIII veka, koja nam nova izdanja otkrivaju kao knjige koje su bile veoma raširene u narodu, imaju u našim očima neku novu poruku, drukčiju od one koju su njihovi autori želeli da prenesu i koju je shvatala publika kojoj je ta poruka bila prvobitno namenjena.

Sadržaj komunikacije se menja zavisno od toga ko tu komunikaciju prima. Književno delo, knjiga, štampana stvar, predstavljaju ono što od njih stvori čitalac. Čitati znači graditi. Pređimo sad na ono što nastaje kao rezultat vizuelne percepcije slogova i rečenica. Čitanje nije mehanička operacija u okviru poruke koju pisac zamislja da je dao; čitalac vrši izbor, svojim sopstvenim iskustvom natkriljuje događaje u knjizi, daje nov smisao misaonom sadržaju koji mu prenose znaci. Po mišljenju Rubakina, »... knjiga, baš kao ni reč, ne prenosi ništa: u pitanju je svojevrsna iskra koja u duši čitaoca upali žiže najraznovrsnijih psihičkih iskustava iz prošlosti čitaoca.«⁷⁾ Čitalac svim svojim bićem učestvuje u činu čitanja, unoseći u taj čin svu svoju kulturu, sva svoja trenutna psihološka raspoloženja i sve ono što ga okružuje. On izgrađuje novu poruku, u kojoj se jedan deo pišćeve misli sa stranica knjige spaja sa njegovom sopstvenom misli. Anketе o razumevanju tekstova pokazale su da u jednoj istoj knjizi razni čitaoci zapažaju samo ono što ima neke veze sa njima. Poruka koju daje pisac menja se, dakle, u zavisnosti od psihičkog sklopa svakog pojedinog čitaoca. »Prilikom čitanja, čitalac stalno prevodi na

⁷⁾ N. Roubakine: *Introduction à la psychologie bibliologique* (Uvod u bibliološku psihologiju), Paris, Povolzki, 1922, knj. I, str. 27.

svoj sopstveni jezik reči koje su rezultat psihičkih stanja drugih ličnosti.«⁸⁾ U krajnjoj liniji, svaki čitalac, polazeći od originalnog štampanog dela i usvajajući ga na svoj način, stvara novu knjigu.

ČITANJE I POTROŠNJA KNJIGA U MASOVNOM DRUŠTVU

Devetnaesti vek je na čoveka gledao samo kao na sredstvo. Znati čitati, pisati i brojati predstavljalo je dovoljan ideal kad je u pitanju narod; prema Tjerovoj izreci — »sve ostalo je suvišno«. Dvadeseti vek otkriva čoveka u milionima primeraka, čoveka u svakodnevnim stavovima i postupcima na radu, u porodičnom životu, u dokolici. Počev od vlada pa do sindikalnih organizacija, masovna kultura je, iz raznih razloga, postala veoma velika briga. Posredstvom kulturne politike u oblasti aktivnosti u slobodno vreme, države žele da zaposle mase, da odvrte njihov duh od svake pomisli na emancipaciju i da ih zadrže pod svojim tutorstvom. U potrošačkom društvu, aktivnosti u slobodno vreme su nov opijum za narod. S druge strane, znajući da kulturna elita može postojati i održati se u međunarodnoj konkurenciji na planu materijalnog napretka samo ako je podstiče masa čiji je kulturni nivo dovoljno visok, države su zainteresovane za unapređenje obrazovanja i nastave. Isto tako, sindikalne organizacije žele da podignu kulturni nivo masa, kako bi ove bile kadre da vode klasnu borbu.

Neverovatni kulturni procvat od početka XX veka, procvat koji je iskoristila knjiga, može se objasniti mnogobrojnim činiocima. Uprkos osporavanjima pesimista, uprkos konkurenciji drugih sredstava masovne kulture, sve više zemalja proizvodi knjige, tiraži neprestano rastu; zahvaljujući boljoj distribuciji, knjiga dopire do sve većeg broja ljudi. Čak i ako ostaje još mnogo potencijalnih čitalaca koje knjiga tek treba da osvoji, čitalačka publika se stalno povećava. To su dokazale mnoge ankete.

Uslovi koji su povoljno uticali na korišćenje knjige prilično su različiti, a ipak su međusobno povezani. Sam za sebe nijedan nije dovoljan.

Istoričari su u porastu stanovništva na početku XX veka videli elemenat koji je doveo do materijalnog napretka. Međutim, u zemljama kao što je Indija, ili kao što su afričke zemlje, priraštaj stanovništva je visok, a na kulturnom polju po-

⁸⁾ Ibid., str. 72.

stoji i dalje velika zaostalost. Treba ipak priznati da je u zapadnim zemljama demografski pritisak omogućio i zahtevao serijsku proizvodnju i sniženje troškova proizvodnje. Ova napomena važi i za proizvodnju knjiga.

U raznim zemljama politički momenti su različito uticali na čitanje. U zemljama kao što su Nemačka i Italija, politika obrazovanja koja doprinosi povećanju čitalačke publike mogla se voditi tek posle ujedinjenja i sticanja nacionalne svesti. Pojava visoko razvijenog kapitalizma na Zapadu, kao i osnivanje socijalističkih režima, praćeni su i na jednoj i na drugoj strani socijalnim tekovinama koje su omogućile razvoj obrazovanja, podizanje životnog standarda i povećanje kulturne potrošnje. Isto tako, nekadašnje kolonije su živjele u zavisnosti od svojih metropola i omogućavale im da prošire svoje kulturno tržište. Nacionalno oslobođenje i osnivanje afričkih država obezbedili su povoljne uslove za stvaranje njihovih vlastitih izdavačkih kuća koje šire proizvode njihove kulture.

U Francuskoj, kao i u Engleskoj, zakoni o obaveznom osnovnom obrazovanju dali su rezultate tek dvadesetak godina kasnije. Nepismenost je praktično nestala u većini evropskih zemalja, u Sovjetskom Savezu, u Sjedinjenim Američkim Državama. Ona pustoši po Aziji, Africi i Južnoj Americi. Međutim, nije dovoljno znati čitati pa moći shvatiti sadržaj jedne knjige. Čitanje jednog dela iziskuje viši kulturni nivo i naviku čitanja. Jer, ako mladi ljudi koji su dobili osnovno obrazovanje ne steknu naviku da čitaju, oni posle završetka školovanja ponovo postaju nepismeni. Ovo je utvrđeno u kasarnama. Dužina teksta, njegovo rastavljanje na poglavlja, na stranice, zahtevaju izvestan nivo rasuđivanja i pamćenja da bi se mogla pratiti misao pisca, da bi se shvatila konstrukcija pisane rečenice, izlaganje događaja. Čitanje jednog pustolovnog romana predstavlja dugotrajan posao za jednog fizičkog radnika. Zbog toga što teško i sporo čita, on izgubi interesovanje za događaje u knjizi. Intelektualni zahtevi koje postavlja knjiga, objašnjavaju delimično uspeh njenih takmaca. Lakše je pročitati kratku priču u nekom ilustrovanom časopisu ili neki strip, koji su obično i prilagođeni određenoj publici.

U većini razvijenih zemalja školovanje je postepeno produženo do četrnaeste, zatim do šesnaeste godine života. Ankete⁹⁾ koje su izvršene

⁹⁾ Institut za ekonomska i socijalna istraživanja: *Rapport de l'étude par sondage sur la lecture et le livre*, Pariz, Cercle de la librairie, 1960, glava I. — Francuski institut za ispitivanje javnog mnjenja: *La clientèle du livre*, Pariz, Nacionalni sindikat izdavača, 1967, str. 9.

1960. i 1967. godine u Francuskoj, pokazale su da su čitaoci knjiga uglavnom oni koji su dobili srednje ili visoko obrazovanje. Očigledno je da opšte podizanje nivoa školske spreme omogućuje i stvaranje stalnijih navika čitanja.

Stepen obrazovanosti jednog naroda u neposrednoj je zavisnosti od životnog standarda njegovih stanovnika. Statistički podaci pokazuju da zemlje u kojima su najbrojnija lica sa srednjom i visokom stručnom spremom imaju i najviši bruto nacionalni dohodak po stanovniku. Na nivou socijalnih klasa susrećemo istu međusobnu povezanost i zavisnost. Deca iz siromašnih društvenih sredina imaju manje izgleda, kako na kulturnom tako i na finansijskom planu, za nastavljanje školovanja posle starosne granice do koje moraju pohađati školu. Čak i kad je srednjoškolsko obrazovanje besplatno, izdržavanje đaka predstavlja finansijsko opterećenje za roditelje, dok zaposlenje sa nekom stručnom spremom povećava prihode porodice. Materijalnim razlozima koji predstavljaju prepreku za nastavljanje školovanja, treba dodati i psihološke razloge. Dete koje stekne izuzetno visoko obrazovanje, mnogo više od obrazovanja koje imaju njegovi roditelji, prekoračuje socijalnu barijeru i ne pripada više klasi iz koje je poniklo.

Podizanje životnog standarda omogućuje da se sve veći deo prihoda troši na dokolicu i kulturu. To podizanje životnog standarda dovelo je u nekim zemljama do onog toliko ozloglašenog potrošačkog društva. U naše doba, *trošiti* znači — sve više *posedovati*.¹⁰⁾ Najveći procenat kupaca knjiga, čitalaca i najobrazovanijih ljudi susrećemo upravo među onima čiji su prihodi najviši. Ukupan dohodak svih zemalja sveta neprestano raste poslednjih pedeset godina, iako je brzina ovog rasta manja u mnogim zemljama Trećeg sveta. Proizvodnja knjiga se povećava naporedo sa ovom stopom rasta. Biblioteke pozajmljuju najviše knjiga i knjižare prodaju najviše dela upravo u zemljama sa najvišim životnim standardom, kao što je, na primer, Švedska.

Uz podizanje životnog standarda i nivoa obrazovanja idu i ostale društvene tekovine, kao što je smanjenje broja radnih časova i povećanje broja kulturnih objekata. U kom trenutku bi radnik u XIX veku, kad je radio 12 do 14 sati dnevno, našao vremena za čitanje, čak i ako je znao da čita? Osmočasovno radno vreme, petodnevna nedelja, jednokratno radno vreme i plaćeni godišnji odmori, umnogome su doprineli podizanju kulturnih objekata. Uprkos tome što

¹⁰⁾ *Les Conditions de vie des familles*, Pariz, Credoc U. N. C. A. F., str. 198.

između knjige i naroda i dalje postoje mnogo-brojne barijere, od kojih psihičke nisu najbeznačajnije, u zemljama Istočne Evrope i u SAD ima malo oblasti u kojima se ne čita. Poslednjih tri-desetak godina javne biblioteke, biblioteke preduzeća i seoski bibliobusi veoma su se namnožili. Zahvaljujući razvoju prevoznih sredstava i knjizi namenjenoj masama, bakalnice i prodavnice kancelarijskog materijala mogu da primaju knjige na prodaju i da ih brzo rasprodaju.

Međutim, biblioteke i bibliobusi su nejednako opremljeni u raznim evropskim zemljama i francuski bibliotekari sanjaju o širokoj mreži biblioteka kakva postoji u Kanadi i Skandinavskim zemljama. Razvoj ostalih sredstava za masovnu komunikaciju — kao što su televizija, štampa, kao i razvoj zabavnog života u društvu, potpomazu reklamiranje knjiga putem emisija, izložbi, pozorišnih predstava, na primer, u prostorijama domova kulture i raznih društava.

Svi ovi navedeni momenti su usloveli povećanje tiraža i sniženje cene knjiga u odnosu na plate. Dok je u XIX veku radnik morao da radi nekoliko dana da bi kupio jednu knjigu, danas je jedan sat nekvalifikovanog rada dovoljan za kupovinu džepne knjige. U položaju radnika XIX veka nalaze se stanovnici mnogih zemalja Trećeg sveta, uprkos naporima nacionalnih i međunarodnih organizacija, kao što je UNESCO, na potpomaganju politike koja bi vodila brigu o knjizi i kulturnim objektima.

POBUDE I PRITISCI U PONAŠANJU ČITALACA

Da li će nam čitalac — posmatran u knjižarama, bibliotekama, prevoznim sredstvima, ispitivan u vezi sa njegovim navikama, ukusom, pobudama, odupiranju pritiscima, proučavan po starosnim grupama, načinu života, socijalnoj ili političkoj pripadnosti, analiziran u zavisnosti od njegovog autoritativnog ili demokratskog temperamenta, od njegovih težnji, u zavisnosti od predstave koju želi da ima o sebi — otkriti najzad sve bitne elemente procesa čitanja, procesa *njegovog* čitanja? Primenjivane su najrazličitije tehnike socijalne psihologije, razne vrste intervjua (intervjui sa težištem na određenim pitanjima i intervjui opšitijeg karaktera), upitnici, grupne diskusije, projektni testovi, izlaganja slučajeva u kojima je čitalac samo izuzetak bez stvarnog psihološkog sadržaja. Obimna dokumentacija (objavljena na žalost na ruskom), na koju Rubakin pravi aluziju, pokazuje u kojoj je meri, već krajem XIX veka čovekov stav prema čitanju zaokupljao du-

hove. Zaboravljena tokom nekoliko godina, socijalna psihologija ponovo je procvetala. Mali je broj bibliotekara koji nisu pali u iskušenje da svojim čitaocima ne podnesu jedan od mnogobrojnih upitnika koji krase izveštaje o radu njihovih kolega. U mnogim zemljama, u Nemačkoj, Francuskoj, Holandiji — da pomenemo samo ove — vršene su ankete u vezi sa čitanjem, po nalogu grupa izdavača ili knjižara. Najzad, mnogobrojni istraživači su sa interesovanjem ispitivali, kako knjige koje se čitaju u raznim društvenim klasama ili u tačno određenim grupama, tako i čitaocima knjiga raznih književnih rodova.

Veliki deo ovih radova sastoji se u opisivanju vidljivog ponašanja čitaoca. Ustanovljena je tipologija kupaca knjige ¹¹⁾ i onih koji pokazuju otpor prema štampanoj kulturi. Dve studije instituta ILTAM ¹²⁾ stavile su, pak, sebi u zadatak da utvrde psihološku osnovu čitanja kao sociološkog fenomena, da ga ispituju sa gledišta pobuda. U tradicionalnoj psihologiji motivacija je definisana kao skup potreba i ciljeva — bili oni očigledni ili ne — koji bi se mogli navesti u cilju formulisanja određenog ponašanja. Međutim, motivacija je nešto što se stalno menja; ona može biti svesna ili nesvesna, čovek je može priznavati ili kriti, može biti privremena ili uvek ista. Potrebe su neprekidno podložne promenama, kao i ciljevi kojima su praćene ove potrebe.

Odgovarajući na isto pitanje, 4.716 regruta Centra za odabiranje vojnika u Limožu i 1.491 radnik, službenik i rukovodilac u preduzećima na području grada Bordoa pokazali su da je kod njih čitanje zasnovano na svesnim pobudama. Evo nekoliko rezultata ove ankete:

¹¹⁾ Pored studija Instituta za političke i ekonomske nauke i Instituta za ispitivanje javnog mnjenja, koje smo već pomenuli, navodimo još i sledeće:

Buch und Leser in den Niederlanden (Knjiga i čitalac u Holandiji) i *Buch und Leser im Deutschland* (Knjiga i čitalac u Nemačkoj), Gütersloh, 1963. i 1965.

J. Hassenforder: *La lecture chez les jeunes et les bibliothèques dans l'enseignement secondaire* (Čitanje među mladima i biblioteke u srednjoškolskoj nastavi), Paris, Nacionalni Institut za pedagogiju, 1960.

J. Hassenforder: *Les lecteurs et la lecture* (Čitanje i čitaoci), u: *Le livre et la lecture en France* (Knjiga i čitanje u Francuskoj), Paris, Editions ouvrières, 1968. Lionska opštinska biblioteka: *Livres et lecteurs à Lyon* (Knjige i čitaoci u Lionu), Imprimerie nouvelle, 1968.

¹²⁾ *Le livre et le conscrit* (Knjiga i regrut), op. cit. J. P. Cantorné: *Les motivations du lecteur en milieu d'entreprise* (Motivacije čitaoca u preduzećima), Bordeaux, 1965, D. E. S. (daktilografisano).

C. Bigrel: *Les pressions extérieures de lecture* (Spoljni pritisci koji deluju na čitanje), Bordeaux, D. E. S. daktilografisano, 1965.

Među mladim regrutima 8% čitaju zato što *nemaju šta drugo da rade*. Susrećemo ih među onima koji nemaju završenu nižu školu. Čitanje je kod njih lek protiv besposlice. Među 31% onih koji čitaju *da bi mislili na nešto drugo*, polovina ima niže obrazovanje, a polovina univerzitetsko. Među 32% onih koji čitaju *da bi se obavestili*, daleko je veći broj onih sa najvišim obrazovanjem nego onih sa nižom školskom spremom; 43% čitaju *da bi nešto naučili*. Grupe koje se opredeljuju za ovaj odgovor sve su veće, na svim nivoima obrazovanja. Bez obzira na nivo školske spreme, 30% regruta zahtevaju od knjige *da ih zabavi*.

Uporedimo ove odgovore sa socio-profesionalnim kategorijama regruta. Postoji, naravno, jaka međusobna povezanost između profesija koje obavljaju ispitivana lica, nivoa inteligencije (utvrđenog pomoću armijskih testova) i diploma koje ova lica imaju. Oni koji čitaju zato što nemaju šta drugo da rade, uglavnom su poljoprivrednici, radnici i kancelarijski službenici. Ovaj procenat je ipak niži od 5%. Među poljoprivrednicima, radnicima i kancelarijskim službenicima najviše ih se opredelilo za odgovor *»da se zabave»*, i ovaj procenat je uglavnom uvek isti. Studenti, nastavnici i tehnički stručnjaci stavljaju zabavu na drugo mesto, i ovaj procenat je takođe nepromenljiv. Učitelji, profesori, tehnički stručnjaci i inženjeri traže uglavnom da se obaveste i da se obrazuju, a zabava u ovoj socio-profesionalnoj kategoriji dolazi tek na treće mesto. Najviše žele da se obrazuju studenti.

U preduzećima, rukovodioci i visoki stručnjaci čitaju, koliko da bi se obavestili toliko i da bi se zabavili. Tehnički stručnjaci više čitaju da bi se obavestili nego da bi se rasonodili. Traženje obaveštenja je na drugom mestu kad su u pitanju službenici i visokokvalifikovani radnici, koji u čitanju traže pre svega zabavu. Nekvalifikovani i kvalifikovani radnici najviše se opredeljuju za zabavu; manji je broj onih koji žele da se obaveste, a najmanji — onih koji bi želeli da misle na nešto drugo. Odgovor *čitaju da bi se odmorili* daju intelektualci: u preduzećima se za ovakav odgovor opredeljuju samo rukovodioci. Čitanje je retko rasonoda; gotovo nikad nije omiljena rasonoda, ali je često rasonoda u nedostatku nekog boljeg načina korišćenja slobodnog vremena.

U anketama sprovedenim po preduzećima (u kojima rade veoma različiti ljudi), motivacije su ispitivane i prema drugim kriterijumima. Žene službenici, neženje, neudate žene i lica ispod 25 godina imaju pobude koje su zasnovane na ose-

ćanjima i uživanjima moralne prirode, dok su muškarci, tehnički stručnjaci i lica srednjih godina rukovođeni intelektualnijim pobudama.

U cilju otkrivanja skrivenih motivacija, regruti su podvrgnuti nekoj vrsti projektivnog testa: dato im je da izaberu jedan od šest izmišljenih naslova knjiga. *Gusar na Aralskom moru* predstavlja bežanje od stvarnosti, pustolovinu, san o ostrvima, uz nejasan istorijski kontekst koji je teško vezati za određenu epohu. Za njega se opredelilo 30% ispitivanih regruta. Istorijsku motivaciju bolje simbolizuju *Kardinalovi musketari*. Ovaj naslov zadovoljava potrebu za bežanjem iz sadašnjice, u stilu Aleksandra Dime: 33% regruta opredelilo se za ovaj naslov koji dočarava jedno zlatno doba. *Gusar na Aralskom moru* zadržava pažnju radnika i poljoprivrednika. *Zelene livade* predstavljaju bežanje u prirodu. Svojom prilično nejasnom pesničkom tendencijom ovaj naslov privlači 23% lica obuhvaćenih uzorkom. Poljoprivrednici i studenti koji se opredeljuju za ovaj naslov, biraju ga iz različitih razloga. Za policijski roman *Kuršum za gazdu?* izjasnilo se samo 15% ispitanika uglavnom kancelarijski službenici, tehnički stručnjaci i inženjeri. *Zagonetka pomoćnog sedišta*, policijski roman za intelektualce, pobudio je radoznalost 12% ispitivanih lica, među kojima se uglavnom nalaze opet kancelarijski službenici. *Velika Pamela ljubav*, sentimentalni roman, dobio je, u uzorku u kome su bili zastupljeni isključivo muškarci, 18% glasova, najviše među poljoprivrednicima i radnicima. Naslov *Tambanaga* imao je za cilj da probudi ljubav prema egzotici, ali je dobio samo 8% glasova. Erotska motivacija koju je predstavljao naslov *Kroz ključaonicu* privukla je 16% lica raspoređenih gotovo podjednako u svim socioprofesionalnim kategorijama. Za *Bulevar tuge*, realistički roman prožet pesimističkim intelektualizmom, opredelilo se 17,5% ispitanih lica, među kojima su bili najbrojniji nastavnici i studenti. *Strajkači* apeluju na društvenu svest; zainteresovali su 15% ispitivanih lica među najintelektualnijim socioprofesionalnim kategorijama.

Ovi naslovi izgledaju kao neka igrarija. Međutim, ako pogledamo uspeh koji je pomoću njih postignut i uporedimo njihovu klasifikaciju sa klasifikacijom izabranih rodova lektire, možemo konstatovati da u nekim stvarima sasvim sigurno postoje izvesne podudarnosti.

Opredeljivanje za pojedine naslove ispitivano je sa stanovišta opšte inteligencije, školske spreme, veličine opština u kojima žive regruti, kao i sa stanovišta socioprofesionalnih kategorija. Ako

pogledamo redosled naslova koje su izabrali regruti bez ikakve školske spreme, nalazimo sledeće: *Kardinalovi musketari*, *Gusar na Aralskom moru*, *Velika Pamelina ljubav*. Nasuprot ovome, univerzitetски obrazovani regruti se opredeljuju najpre za *Strajkače*, zatim za *Zelene livade* i *Bulevar tuge*.

Kod nekih socioprofesionalnih kategorija, kao što su poljoprivrednici, radnici i kancelarijski službenici, primećuje se velika povezanost između sklonosti prema određenoj lektiri, svesnih pobuda i naslova koji predstavljaju skrivene pobude; izvestan raskorak javlja se između sklonosti prema određenoj lektiri i pobudâ intelektualnijih profesija. Na primer, inženjeri i tehnički stručnjaci žele da se čitajući obrazuju, ali njima se više dopadaju policijski i naučnofantastični romani, a opredeljuju se za *Strajkače*. Želja za obrazovanjem prisutna je i kod studenata i nastavnika, ali oni se opredeljuju za roman, i biraju *Strajkače*.

Uprkos protivrečnostima koje su više prividne nego stvarne, postoji svakako povezanost između pobuda koje otkriva upitnik i ponašanja. Da bi se stvorila povezana celina, sa različitim motivacijama treba da se podudaraju razni kriteriji pri opredeljivanju i čitava jedna skala u izboru izvora informisanja. Izvori informisanja predstavljaju spoljne pritiske kad je reč o čitanju i igraju ulogu stimulansa. Jednim pitanjem se tražilo od lica zaposlenih u preduzećima da naведу izvore iz kojih se informišu. Njihovi odgovori bi se mogli grupisati u dve sledeće rubrike: međuljudski odnosi (bibliotekari, drugovi, porodična sredina) dobili su 48% glasova, a sredstva za masovnu komunikaciju (štampa, partijski listovi, radio, televizija) — 52%. Ispitivani muškarci priznaju da se upravljaju pre svega prema radiju i televiziji, a zatim prema štampi. Partijski listovi vrše slab uticaj, mada je on nešto jači kad su u pitanju žene. Kad je reč o izboru lektire, muškarci se podjednako često obraćaju za savet i drugovima i članovima porodice. Žene se više obaveštavaju preko audiovizuelnih sredstava, uzimaju u obzir mišljenja drugarica i drugova, a malo poklanjaju pažnje ocenama u štampi; više nego muškarci slušaju savete bibliotekara. Sa starošću, izvori informacija se menjaju: uloga sredstava za masovnu komunikaciju sve je veća, nauštrb neposrednih dodira i međuljudskih odnosa; kod mladih preovlađuje uticaj prijatelja. Radio i televizija utiču uglavnom na neoženjene i neudate i na osobe koje žive same.

Čuvajmo se toga da zaključimo da su radio i televizija najbolja sredstva za reklamiranje policijskih romana, ali podvučimo da lica, svesna

uticaja koji na njih vrše sredstva za masovnu komunikaciju, sačinjavaju najveći procenaj čitalaca policijskih i špijunskih romana. Isto tako, možemo konstatovati da postoji izvesna povezanost između izbora klasičnih izvora informisanja (štampa, kritika) i interesovanja za dela iz oblasti informisanja i kulture. Čitaoci romana i pustolovnih priča traže mišljenje od osoba iz najbliže okoline.

Intelektualizovani vizuelni stimulansi takođe vrše pritisak na čitaoce. To izdavači popularnih kolekcija znaju iz iskustva. U obema anketama, podsticaji intelektualne prirode (ime pisca, naslov...) imaju prevagu nad grafičkim momentom (ilustracije, korice, oblik slova...) u zavisnosti od intelektualnog nivoa.

Druga istraživanja (od kojih su neka još u toku) u vezi sa interesovanjem čitalaca, otkrivaju da se čitalac uglavnom interesuje za ono što se njega tiče. 37% regruta vole da u heroju romana vide sebe, a značajno je i to da 80% njih priznaje da im se dopadaju knjige koje ih podsećaju na njihove lične uspomene. Ovdje ponovo nailazimo na ideju komunikacije između pisca i čitaoca.

Komunikacija putem knjige ne uspostavlja se samo na nivou knjige iz lepe književnosti u kojoj uživa književno obrazovan čovek tananog ukusa; ona se vrši putem knjiga i čitanja svake vrste. Izgleda kao mozaik najrazličitijih fenomena koji se sastoji od psiholoških, psihosocioloških, ekonomskih i socijalnih elemenata. Iz razloga svojstvenih sadašnjem istorijskom trenutku, literatura, onakva kakvu je mi znamo, dopre do nas isključivo putem knjige. Nije sigurno da ona jednog dana ne počne da koristi i druge obilke komunikacije — posebno u zemljama Trećeg sveta, koje nemaju neku veliku baštinu pisane civilizacije.

(Prevela s francuskog
ZORICA HADŽI-VIDOJKOVIĆ)

BRANKO BELAN

ITE MISSA LIBRORUM EST

Priređuju se godišnje dani, tjedni ili mjeseci štendje, Crvenog križa, prometa, filma...

Priređuju se godišnje i dani, tjedni ili mjeseci knjige.

U prvospomenutim slučajevima — bilo da sam neposredno ili tek posredno umiješan — ne podliježem sumnji o svrsi ili barem o namjerama; kad je riječ o knjizi imam ružan dojam da se predstava odigrava kao *five of clock tea* što ga priređuje za birane uzvanike neko nadobudno poslanstvo ili konzulat koje je dužno da utroši budžetsku stavku jednog odavna predviđenog zadatka da reprezentira svoju državnu zastavu ceremonijalnim prijemom u toku kojeg će se izgovarati konvencionalne besmislice u koje će se tu i tamo uvući poneka diplomatski sročena smicalica-pitalica ili smicalica-odgovor, i sve će se završiti s — mojepoštovanje, doskoroviđe, bilojeprijatno, i tome slično... Razlika je samo u bučnosti i javnosti dana, tjedna ili mjeseca knjige: Mašinerija priredbe ovaj put je znatno zamašnija. Počelo je s cirkularima, pokrenute su osobe profesionalnih znanja, mediji javnih informacija počeli su djelovati, u izdavačkim i uvoznim poduzećima vrši se izbor reprezentativnih izdanja, biro i na višim razinama bivaju zaposleni korespondencijom i adresarima... izdavači, likovni umjetnici, tehnički urednici, tiskari, knjigoveže... dobijaju neurovegetativne smetnje... organizatori, arhitekti, dekorateri i ličilci zapadaju u sprintersku groznicu... ugostitelji, receptori, ugostiteljsko osoblje rješavaju ukrštene riječi smještaja gostiju... kuriri, poštar, carinici, cenzori... koriste poslijepodneva za honorarne ure... voltaža zavisti raste proporcionalno s približavanjem velikog časa otvorenja.

I tada:

Sajam knjiga je otvoren!

Zaduženi, zainteresirani i slučajni posjetnici odjednom su prisutni na misi *solemnis librorum*. Veliki svećenik izgovori pred nekoliko mikrofona uvodnu riječ. Zatim umjesto *five of clock tea* uslijedi *rout* u svim svojim ontološkim značenjima od »veliko večernje društvo« do bijeg, strka, gužva itd., i sve će to trajati *diminuendo* iz dana u dan do posljednjeg dana sajma, kad će pasti onaj: *Ite missa est!*

Sutradan će javnost saznati tko je sve nagrađen, pohvaljen, priznat unutar jedne od vještina tvorbe knjige.

2.

Mnogima će se činiti glupim pitanje što je knjiga!

Stolicu posjedujemo da bismo na njoj sjedili, trpezu da bi na njoj bila poredana jela, krevet da bismo ležali, pisaću mašinu da bismo pisali. Uopće, okruženi smo predmetima organski zadanih svrha. Pismeni pretežno posjeduju i knjige. Po njihovim naslovima i broju u stanu NN-a čini se da bismo mogli koješta reći o njemu: Koja mu je profesija, koja ga znanja vežu s zbiljskim svijetom, koja je razina njegove duhovne razvijenosti. Mogli bismo, ponavljam, ali takav (arheološki) pothvat u najvećem bi nas broju slučajeva zaveo u bludnju kad je riječ o ovom povijesno-sinhronom trenutku.

Polazim od sebe i ne pretendiram na kategoričnost istine, ali uvid u knjiške funduse zamjerno velikog statističkog uzorka, dopušta mi da se ne smatram iznimkom. Susrećem u svojim osobnim prostorima oko tri stotine »naslova« (da upotrijebim ovaj termin tako karakterističan za knjige-predmete, što je u posljednje vrijeme ušao u komercijalnu leksiku izdavača, novina i knjižara). Isključim li iz razmatranja knjige kao što su enciklopedije, priručnici, trezori činjenica relevantnih za moju profesiju, mnoštvo »naslova« na policama ne bi »arheologu« kazalo više o meni, negoli što bih ja sam mogao reći o sebi u smislu onog neodređenog »moglo bi se...« — ako bi već »naslovi« bili polazišta za otkrića. Dakle — ništa! Etrursko pismo na mumiji zagrebačkog arheološkog muzeja! Skulpture na Uskršnjim otocima! Zagonetna platforma od golemih kamenih blokova koja je Dönnickenu poslužila kao »dokaz« da su nas u prapovijesti posjetila nezemaljska bića, te da se radi o kozmodromu s kojeg su nas napustili ispunivši svoj znanstveno-galaktički program. Stoje te knjige-predmeti oko mene, mrtve, nekorisne, naslijedjene, kupljene, posuđene, prolistane, neprolistane, uglavnom nespoz-

nate ili poluspoznate, puki i lažni dekor, sabirač prašine, alibi neke kulturnosti koja je možda dokaz nekulturnosti za neku senzibilniju osobu što još vjeruje da knjige nisu samo predmeti nego i pokazatelji smišljenosti ili nesmišljenosti izbora. Podvali li mi senzibilni gost misao: Reci mi što čitaš i reći ću ti tko si, odgovorit ću mu: Ne znam što čitam, ne znam što sam pročitao, ne znam koje knjige imam, jer neke sam imao ali ne znam gdje su, a neke nalazim i ne znam čije su.

3.

Iz dnevnog boravka koji je do moje radne sobe, oglašuje se televizor, a negdje iz stana do mojeg, ispod mojeg ili iznad mojeg, trešti perolaka muzika ili sentimentalno-lažno izvija sevdalinke neka Lepa Lukić ili Silvana Armenulić ili neka treća. Ometaju me u razmišljanju o knjizi, o parametrima ovog predmeta prema kojem su se u predindustrijsko vrijeme, rijetki posjednici odnosili kao prema izvoru radosti, kao prema gozbi duha, kao prema stimulatoru emocija, kao Harpagoni prema zlatnicima, kao čarobnjaci i svećenici koji su znali tajnu kozmogonije i riječnik bogova. »Liber« koji nam od vremena do vremena industrijalizira ta stara ikonografska izdanja, dopušta nam da se domišljamo svemu tome s nekom tugom za izgubljenim vremenima knjige-sadržaja i knjige umjetničke obradbe. Uzimamo u ruke ta izdanja, dodirujemo ih nježno kao epidermu lijepe djevice koja je još jučer bila dijete, polažemo je na stol, listamo opravši prije toga prste profanizirane svakidašnjicom, ispunjamo se nekim ponosom kojem ne poznajemo motiv, kao što ne poznajemo genetička svojstva našeg bića, smatramo se umnim i kulturnim, možda nesvjesno (ili svjesno) spekuliramo s porastom cijene upoznati s profilerskom numizmatikom, filatelijom ili zbirkom petrolejki, ali ne pada nam na um (a i čemu bi?) da smo u posjedu predmeta, a ne i knjige kao riznice misaonosti, umjetničkog čina ili dijahronog otkrića.

Poslije degustacije reprinted (ponovno jedan trgovački termin koji je ušao u knjižarsku ili epepe leksiku), prileći ćemo ili se uvaliti u naslonjač s Agatom Christi, Amblerom, McBainom, Chandlerom ili u boljem slučaju sa Simenonom (mogli bi to biti sasvim, sasvim drugi skribenti, ali nije važno) i tada smo ono što jesmo, a možda ne bismo htjeli da budemo, no povijest ima svoje ritmove, a društvo diktira djelovanje naših misterioznih glandula i još misterioznijeg korteksa; društvo, hromozomi, citoplazma, ribonukleinska kiselina, ćuške i uspješnost, odnosno neuspješnost naše poslovnosti.

Iz dnevnog boravka dospijevaju dijalozi s malog ekrana i kliktaji djece. Supruga me punim glasom, koji će razbiti vrata što nas dijele, poziva: Dođi ovamo! Počela je »Elizabeta R« ili počeo je »Shane«, ili počele su »Zle žene«, ili »Kamiondžije«, ili Svjetsko prvenstvo umjetnog sklizanja, ili — (oslobodi me, bože!) »Opatija 73«...

Odazivam se ili ne odazivam, ali nemam osjećaj da sam prihvatio ili odbio poziv po nalogu nekog objašnjivog i razložnog povoda. Pokoravam se lijenosti duha ili praznini. Podliježem navikama ili ostajem tupo suočen s mrtvim knjigama, s pepelom poznatih i nepoznatih pokojnika poraspremljenih u urnama od papira. Osjećam se nekako čuvarom groblja i muzealcem otpisanog muzeja.

Zašto se tako osjećam kad knjiga još uvijek čuva svijest o svojoj dalekosežnoj značajnosti?

4.

Još uvijek!

»Još« je u ovom uskliku tek spoznaja neminovnosti one promjene koju danas živimo bez otpora, premda nas nije dospjela uskladiti s elektronskim oblicima komunikacije, posebno video-komunikacije.

Ili nas možda jest uskladila sa svim svojim prednostima, ali na račun kontemplacije. S knjigom sam, naime, mogao razgovarati, što s televizorom ne mogu. Naprosto ne prihvaćam stanovišta sociologa koji tvrde da je televizor markiza de Rambouillette, madam de Sablé, Madelaine de Scudéry ili madame Scarren, premda ne mogu poricati da me kao u francuskim salonima XVII i XVIII vijeka dovodi u dodir s književnošću, umjetnošću, kulturom, modom, društvenim konvencijama, doduše bez sjaja i ceremonija, ali zato brzinom i znatno izraženijim *feed-backom* na kojem se gradi demokracija. Naravno, govorim teoretski, pod pretpostavkom da je mali ekran (što inače još nije ili je daleko od toga da još bude) zaista kvintesenca slobode duha i espija, a ne (kao što jest) proscenij s kojeg me nezastíćenog bombardiraju mister Kloss ili Miss Jasminka.

Zato oplakujem knjigu.

Prisjećam se vremena prije radija i televizije kad sam uz petrolejku, uz žubor žala pod kućom, čitao knjige ne zazirući od romanesknosti, ne odustajući od broja stranica, ne plašeći se od zagonetnosti, ne suočen prijetnjom alijenacije,

uvijek u radosti novih otkrića o sebi i sredini u kojoj živim, stalno sa sviješću da se mijenjam jer *sam* tako hoću.

Pomalo zaboravljena, pomalo zanemarena svikutost knjizi, zabrinjuje me. Elektronika me mijenja i kad to ne želim ili ne očekujem. *Mijenja me onako kako ona to hoće*. Elektronika me plaši budućnošću.

To je tužna posljedica prelaznog razdoblja. Za deset, za dvadeset godina ja-subjekt bit će ja-objekt. Fromm nas uvjerava da ćemo biti sretniji kao jedinke gomile. Prilično je uvjerljiv. Bijeg od slobode oslobodit će nas prometejske sudbine. Don Quijot će se iz knjige preseliti u Zavod za mentalno zdravlje. Chaplin i Tati bit će junaci serije »Tako vam je nekoć bilo«. Rabelaisa će čitati jedino studenti francuske književnosti; u okviru lingvistike, Dante, Boccaccio i Shakespear, Dostojevski, Tolstoj i Faulkner proučavat će se kao palimpseti.

5.

Jeste li čitali *science-fiction* Raya Bradburyja *451 Fahrenheita*? Radnja tog romana odigrava se u vrijeme uništavanja posljednjih još postojećih knjiga u kojima je pohranjeno znanje kao takovo ili znanje transcendirano u umjetničko djelo. Društvo je — prema Bradburyju — u to vrijeme *konačno dovršeno* u diobi građana na one koji vrše vlast i one nad kojima se vlast vrši. Jedino u knjigama postoji ideja i način njene provedbe, kako izgraditi društvo bez vlasti, to jest bez prisile. Knjige, dakle, treba spaliti. Ideja o slobodnom čovjeku jest najteža hereza, jer navodi čovjeka da *sumnja*. Sve se to odigrava u post-industrijskom društvu u SAD, kad dohodak po stanovniku dosegne svotu od dvadeset tisuća dolara godišnje, dakle tri puta veći od današnjeg. Čovjek-objekt bit će pripreman da takvo stanje primi kao usud. U tome se vlast služi masovnim video-audio medijem. Montag, protagonist romana, ostaje otrovan sumnjama, jer je kao član ekipe za spaljivanje knjiga došao ilegalno do nekoliko primjeraka u kojima je našao *drugačije misli* o smislu egzistencije. Wash-braining televizija emitira programe na četiri translucentna zida. Jednom je kod kuće zatekao svoju suprugu Mildred zanesenu gledanjem.

Citiram:

— Zar predstava nije divna?

— Prekrasna je, ironizira Montag.

Na jednom se zidu neka žena u isto vrijeme smiješila i pila narančin sok. Kako joj to samo uspjeva, pitao se Montag. Baš glupo! Na drugom zidu X-zraka iste žene prikazivala je put osvježavajućeg pića do njena obradovana želuca. Na jednom se soba izdiže i leti kao strijela pod oblake da bi zatim zaronila u more zelenkasto kao limun, u kojem su plave ribe proždirale crvene i žute ribe. Minutu poslije toga počese tri bijele klaunovske karikature kidati udove jedna drugoj, što je sve bilo popraćeno grohotnim smijehom. Još dvije minute i soba kao da je poletjela iz grada i aterirala na pistu po kojoj su kola na mlazni pogon kružila oko nekog prostora, odbijajući se i ponovno se sudarajući. Montag je mogao vidjeti kako mnoštvo tjelesa leti u zrak. Kad je istrgao glavni prekidač, slike su se sa zidova rasplinule kao da je netko ispustio vodu iz divovske zdjele s ribama. Ostali prazni zidovi bili su sada bijeli kao lica usnulih monstruma. Montag je osjetio kao da bi na dodir praznih ploha ostao na jagodicama njegovih prstiju fini slankasti znoj.

Nekoliko stranica poslije, Bradbury nam jezikom Clarisse, svoje mlade susjede, kazuje kako se ona odnosi prema civilizaciji u kojoj žive:

Ja ne smatram da je to društveno kad skupite hrpu ljudi i ne dajete im da dođu do riječi. Zar ne? *Sat poduke o televiziji*, pa sat košarke ili baseballa, ili trčanja, pa onda sat *prepisivanja* iz povijesti, i — znate mi nikada ništa ne pitamo, ili barem većina ne pita. Jednostavno vam bacaju unaprijed odgovore u lice. Bum, bum, bum! *Onda u školi odsjedimo daljnja četiri sata pred učiteljem filma*. To meni uopće nije društveno. To je mnoštvo lijevaka i ogromna količina splachine koju vam ulijevaju u grlo, a sve to odmah iscuri kroz dno...

Da ne biste mislili kako je ovaj strah pretjeran, dopustite da navedem što je izvjestilac *Life-a* pisao u povodu eksperimentalnih filmova projiciranih na EXPO 67:

Većina nacionalnih kinematografija iskoristila je svoje paviljone da projicira filmove u još neviđenim tehnikama. Ekрани okružuju gledaoce, *uvlače ih u se. Multiprojekcije prisiljavaju gustoćom informacija da im se posveti više emocija nego li razuma*. Filmovi ih obasipuju slikama, riječima i zvukovima. Sadržaji su bez logičkog reda. Čovjek je namjerno izbačen ne samo iz duhovne nego također iz fizičke ravnoteže; bombardiraju ga činjenicama, nameću mu navike, na-

turaju mu moralne sudove, ponekad u brbljavom stilu, ponekad u poetskom, ali uvijek vas zasljepljuju implikacijama sutrašnjice.

6.

Promatraju me s polica knjige hladno, besćutno, prijekorno, krive bez krivice, knjige-predmeti. Trebalo bi da se među njima nađe jedna (postojala je, ali postoji li još?) u kojoj — pišem po sjećanju — stoji da je »Enciklopedija bila domaćica revolucije«. Madame de Lambert, supruga urednika Enciklopedije, rekla je: »Filozofirati znači vratiti razumu njegovo dostojanstvo.« U to je vrijeme Beaumarchais razum progresa broj jedan. Dakle, književnik. Njegov *Figarov pir* stavlja Napoleon na vrh barikade. Stupanjem Figara na pozornicu stupila je i revolucija! Figaro je rekao:

Kad bih samo jedanput mogao dobiti u šake kojeg od tih jednodnevnih silnika koji na laku ruku izdaju uhidbene naloge! Kad bi nemilost istjerala iz njega naduvenost, ja bih mu rekao da štampane gluposti imaju važnost samo ondje gdje im se spriječava slobodno kolanje, i da bez slobode kuđenja, laskave pohvale ništa ne znače...

Čini mi se da u tom smislu knjigu nikada ništa neće moći zamijeniti. Jednom dok je rasporedom našeg vremena ostajala u našim rukama dok god ne bi izdala sve svoje tajne, gradila je naša iskustva, utjecala na naše odluke, pozivala nas na akciju temeljenu umovanjem, jer je dopuštala intelektualno milovanje, zadržavala nas magijom domišljanja, silila nas na prečitavanje; kad smo je odlagali ostajala je s nama u nekoj metafizičkoj vezi homeostazije, utjecala na ritam otkucaja našeg srca i pulsiranje našeg duha.

Je li knjiga još uvijek to?

Ima ih koji tvrde i dokazuju da jest. Dapače, da je danas to više negoli u vrijeme kaligrafa ili prvih Gutenbergovih otisaka. Ekranizacije romana kao što su *Za koga zvona zvone* ili *Saga o Forsytima* ili ... (dopunite sami popis; to barem nije teško)... udeseterostručili su izdanja izvornika. Ne sumnjam. Tek mislim da su čitatelji ekraniziranih romana tražili u izvornicima lakozaboravljive podatke o dramskim osobama, dakle da su ih čitali (većinom) kao — priručnike. Na čitanje nagonila ih je romanesknost izvornika, tj. ekranizacije. Volio bih da mi to netko dokaže kad je riječ o Beckettu, Kafki ili Camusu! Volio bih da mi itko može dati zadovoljavajući odgovor na pitanje bi li čitao Prousta kad bi se

našao neki fantasta-osebenjak koji bi se latio financiranja opusa *U potragu za izgubljenim vremenima*. A što se tiče romanesknosti, »tatina kinematografija« je svoje izvore bestidno devalorizirala, i ne vjerujem da im je naknadno čitanje vratilo dostojanstvo umjetničkog čina. Vjerujem u suprotno. Vjerujem da je *Zločinstvo i kazna*, roman čitan poslije ekranizacije, oduševljenom potrošaču dajžestiranih izdanja, stripova, foto-romana i filmova, bio tek »krimić« rastvoren u pedeset, šezdeset posto nepotrebnih opservacija.

7.

Promatram knjige i u knjižarskim izlozima. Neprijatno mi je priznati da ih promatram mjerilima šarenila i uspješnosti dekoratera; ponekad i bez toga, naprosto da bih nešto promatrao, ma što. U tom slučaju ravnodušnost njihove nazočnosti odgovara ravnodušnosti mene sama. Otkrijem li slučajno neki naslov koji mi se čini nov, nisam siguran jesam li ga ili nisam ispustio iz vida jučer, prekjučer, prije mjesec dana, prije godine dana ili prije deset godina, pa taj naslov i nije nov naslov. Uostalom, na njegovoj je omotnici prašina nepoznato koliko stara; otkad nataložena. Krećem dalje: Vrlo važno je li naslov nov ili nije! Knjigâ je toliko da ih je previše i onda kad statistika kulture naciju-izdavača smješta na dno evropske ljestvice tiskanja knjiga. U nas je, na primjer, omjer između stanovnika i novih knjiga 1:0,5! Omjer je još uvijek povoljniji od onoga izračunatog za broj televizora u odnosu na broj stanovnika, ali naslovi se štampaju u dvije do pet tisuća primjeraka, a broj gledalaca televizijskih i filmskih predstava prelazi često milijune. Bilo bi to vrlo ohrabrujuće kad se na vrhu tabele po učestalosti gledanja ne bi uz Dnevnik nalazile »zabavne emisije«, filmovi zakučaste provenijencije, pseudo-narodna glazba istrgnuta iz svoje motivacije i prebačena, zašećerena, u papirnati dekor osnovnoškolske priredbe i sport dehumaniziran do razine trke žohara u *Bijegu*, filmu Alova u Naumova.

8.

Možda je knjiga previše!

Ili je možda naslova (ponovno ovaj diskreditirajući trgovački termin!) previše! Naime, što se tiče broja knjiga tu smo gotovo posljednji, ali što se tiče naslova, ne zaostajemo iza znatno civiliziranijih nacija. Nismo u izboru naslova izbirljivi. Nespremnog radoznalca začudit će što sve prevodimo. Oslobodivši se negdje u početku šezdesetih godina raznih tabua, odjednom smo se

našli zasuti književnim šljamaom. Prije toga sve je vrvjelo od Balsaca, Maupassanta, Londona, ruskih klasika i sovjetskih soc-realista, a onda je naglo — pod sloganom prosvjetiteljstva — prodrila preko naših granica kloaka malograđanske skribomanije od Knittela do Kurts-Mallerice, od Vicki Baum do deset tisuća anonimusa prema kojima je i naš Janko Matko klasik. Tako je Angelika postala bestseller, dok je sveukupni Krleža, prodavan *en block*, postao ukras regala preduzumljivih vlasnika boutiqua, odnosno mnogobrojne *sutre*, ukras noćnih ormarića auto-limara.

To se, srećom ili nesrećom, ne može razabrati semiološkom analizom knjižarskih izloga, posebno onih iz središta urba. U tim izlozima superiorno vladaju foto-monografije, likovne mape, kuharice, kućni liječnici, bedeckeri, pop-art plakati, cestovne mape, prigodničarska izdanja u umjetnoj koži i zlatopisu, te su nalik na dobro opremljene prodavaonice gramofonskih ploča ili bonbonijere. Užas je prepoznatljiv jedino u kioscima na kolodvorima i trgovima: repromaterijal za tvornice papira, škarnicli za pečene kestene, kokice i ostale sjemenke.

9.

Knjige koje *jesu* i koje uzalud čekaju u našim sobama, kao i knjige (ako su knjige!) u knjižarskim izlozima, iskazuju u većini slučajeva da se nešto događa na području smisla i značenja, pa i *povoda* tiska.

Zanemarimo još jednom knjigu kao priručnik, kao sef činjenica, ali prisjetimo se u zagradama da će kibernetika i kompjuterska tehnika oduzeti knjizi i tu važnost. Svakako će budućem profesionalcu ili pukoj radoznalici biti jednostavnije potražiti siglu magnetske trake ili video-kasete.

Progovorimo još poneku reč o knjizi koja je transcendentirano ili izravno iskazano znanje:

Knjige se gomilaju.

Iznošena odijela, strojevi koji su se pokvarili, predmeti koji više ne služe prvobitnoj namjeni, ostaci hrane... sve to nekuda odlazi, rastvara se, koristi se kao sirovina, odvozi se ili spaljuje, samo knjiga pretežno ostaje. Kako to? Ostaje knjiga i onda kad izgubi za posjednika svaku vrijednost. Ostaje na polici ili u nedostatku prostora biva pohranjena ma gdje, pa čak i u podrumu. Knjige kao da čuvaju instinkti. Nešto svakako nije u

redu. Nije u redu, na primjer, da ima više knjiga napisanih o knjigama negoli samih knjiga u kojima se ne ispituje razlog pisanja.

Gotovo da bi se moglo reći kako je o knjigama već *sve* napisano, a to je nesumnjivo dokaz da živimo u vremenu u kojem će ih se sve manje pisati, dok ih — posljednje — ne spale ekipe iz romana Raya Bradburyja, ako ne zato što ih maštoviti romanopisac predviđa kao izvorišta pobune protiv »konačnog« poretka svijeta, a ono da bi građanina oslobodile nagona da ih čuva ukoliko ih ne izjednačuje sa poštanskim markama, leptirima ili uzorcima lapidarija.

10.

Vi vjerojatno znate da je Fond za unapređivanje kulturnih djelatnosti u SR Hrvatskoj predvidio 3.000.000.— n.d. da bi poticao pisanje knjiga bez obzira na to hoće li ikada biti tiskane. Neće proći mnogo vremena, osnovat će se rezervati za pisce knjiga, u kojima će biti zaštićeni kao životinje kojima prijeti nestanak zbog safari-istrebjenja ili zbog promjene klimatskih uvjeta. To, naravno, neće vrijediti za Miki Spillanea kojeg su umotvori tiskani do sada, za desetak godina, na stotinjak jezika svijeta, u sto i pedeset milijuna primjeraka.

Imate li koji primjerak Miki Spillanea?

KNJIGA I PERMANENTNO OBRAZOVANJE U FRANCUSKOJ*

DA LI JE KNJIGA UGROŽENA?

Snaga i slabosti Mak Luanovih proročanstava¹⁾

Da li razvoj sredstava za audiovizuelnu komunikaciju odbacuje ili smanjuje upotrebu knjige?

Brzo i neobično snažno širenje sredstava za masovno informisanje — radija, filma, televizije, video-kaseta, itd., predstavlja nov problem za knjigu. Van svake sumnje je da ova sredstva dovode do preobražaja osećajnosti i inteligencije. Mak Luan (Mac Luhan) je svakako u pravu nasuprot onima koji i dalje smatraju da je humanistička, knjiška kultura, — jedina kultura. Ali, šta da kažemo kad on, kao jednu od velikih promena u modernom društvu, nagoveštava sve manji značaj pisane reči i prevagu audiovizuelnog jezika? On tvrdi da moderna kultura, koja je prema njegovoj definiciji više senzorna, celovitija i arhaičnija, — pogubno deluje na čitanje knjiga. Nije li ovo možda kraj Gutenbergove galaksije?²⁾ Drugim rečima, nisu li svi naši napor na polju biblioteka, knjižara, izdavačke delatnosti, u manjoj ili većoj meri već anahronični?

^{*)} Tekst pisan specijalno za »Kulturu«. (Joffre Dumazedier) Žofr Dimazdije. . .

¹⁾ Mac Luhan (M.) — *Pour comprendre les média*, Paris, Ed. du Seuil, 1968.

²⁾ Mac Luhan (M.) — *La Galaxie Gutenberg*, Montréal, 1967.

Ovde moramo ukratko izložiti glavne ideje ovog kanadskog književnog kritičara. Mi smo ušli, kaže on, u »revoluciju elektronike« posle revolucije mehaničke tehnologije koja je započela pre 3000 godina i koja je čoveku omogućila da raznim spravama, a zatim mašinama poveća moć svog tela. Na stupnju koji smo u naše doba dostigli u ovoj revoluciji elektronske tehnologije, čovek može da, pomoću raznih medija, poveća ne samo moć svog tela, nego i svog nervnog sistema. Radio, televizija, film, remete odnose između čoveka i sveta. U prethodnoj revoluciji čoveka su sputavale tadašnje mašine. Život mu je bio usko povezan sa zanatom ili strukom kojom se bavio. U ovoj novoj revoluciji stvari počinju da se razvijaju u suprotnom smeru. Čovek je pomoću antena povezan sa celom planetom; nekadašnje podele, koje su išle uz stručnost, gube od svog značaja. Možda smo krenuli u susret nekoj novoj kulturi na našoj planeti. Sredstva za masovnu komunikaciju približuju ljude. Prema tvrđenju Mak Luana mi, izgleda, ulazimo u doba koje on naziva tribalnim. Napuštamo doba štampanih saopštenja i kulture zasnovane na pismu, koja je bila uglavnom individualna, koja je odvajala čulo vida od ostalih čula, koja je odvajala razum od svake čovekove nesvesne i podsvesne težnje. Po mišljenju Mak Luana stupamo u jedno treće doba, doba neotribalizma u kome je, zahvaljujući svetu talasa, vid ponovo spojen sa sluhom, sa osećanjem dodira, pa čak i sa zanosom, bilo da je u pitanju slušanje muzike na radiju, ili »živo« učestvovanje u spektakularnim događajima na televiziji. Naime, Lak Luan tvrdi čak i to da televizija, za razliku od filma, snažno deluje i na čulo pipanja, ne samo na čulo vida; čovek ima osećaj kao da dodiruje stvari i bića. Reč je o kulturi koja se potpunije obraća čulima, o raskošnjoj kulturi, koja je i uživanje za oko, a ne samo proces sticanja znanja. Dakle, Mak Luan Markonijevu eru stavlja nasuprot Gutenbergovoj. On smatra da ono što je bitno nije poruka koju prenose radio, film, televizija; bitno je sredstvo, medij, ma kakav bio njegov politički, sportski ili muzički sadržaj. Po mišljenju Mak Luana, medij je sredstvo pomoću kojeg se povećava domet čula i kulture. Nagi ljudi nisu isti kao oni koje od rođenja oblače; odelo je nadogradnja kože. Isto tako, svaki novi medijum menja i čoveka koji se njime služi.

Mak Luan smatra da mi uopšte nismo pripremljeni da u potpunosti doživimo tu kulturu; svi smo mi starinskih shvatanja, i vezani za eru štampane reči. A na prvom mestu, škola: školski programi, daleko od toga da služe kao priprema za tu kulturu vezani za životnu stvarnost, predstavljaju branu protiv nje, zid koji se uzdiže iz-

među nje i pojedinca. Škola koja postaje kulturni anahronizam, lagano, ali sigurno, stvara nerazumevanje u odnosu na novu kulturu; sve više se bliži eksplozivni raskid između ovih dveju kultura, i to naročito posredstvom generacija, jer mlado pokoljenje lako uspostavlja veze sa tom novom kulturom. Pod navalom elektronskih medija koji jednovremeno deluju na mnoga čula, mlada generacija počinje da prima utiske globalno i na način koji nije zasnovan na logici.

Analizirajmo sad kritički ovu tezu sa metodološkog i naučnog stanovišta. Počnimo od konkretnih aspekata: ovakve tvrdnje idu naruku onima koji smatraju da se filmski ili televizijski jezik može prevesti na jezik književnosti i obrnuto, koji zamišljaju da se tumačenjem Rasina i Korneja mogu objasniti Karne i Rene, koji nisu shvatili da je stvoren nov jezik i da se taj jezik slikâ ne može svesti na jezik reči. Sve sociološke ankete ukazuju na to da postoje dve kulture jedna pored druge, ali da među njima nema mnogo međusobne povezanosti; naime, pored kulture koja se drži školskih i porodičnih normi, stvara se i nova kultura sa novim vrednostima na polju muzike, likovnih umetnosti, nauke i informacija... Međutim, Mak Luan je veoma slab u pogledu metode; njegovim razmatranjima i tumačenjima nedostaje naučna tačnost. Kad on tvrdi neke stvari, na primer to da se daljine na zemlji smanjuju zahvaljujući sredstvima za komunikaciju koja se ne obraćaju samo čulu vida, on zaboravlja ili odbacuje neke druge činjenice koje su isto tako značajne, a možda i još značajnije, kao što je podizanje nivoa školske nastave. Mak Luan je ostao pri nekadašnjem, linearnom načinu objašnjavanja stvari. On meša uzroke i posledice i po neki događaj svodi često na jedan jedini uzrok. Njegovo razmišljanje nije nikada dijalektičko.

Primer: tehnološka revolucija dovodi, po njegovom mišljenju, do nastanka tribalnih odnosa, a ovi će opet dovesti do opadanja nacionalizma; i on smatra da će to ići sasvim glatko, ne uviđajući da postoje mnogi činioci koji proističu iz nacionalnih, rasnih, ekonomskih i socijalnih uslova, kao i iz raznih tokova u kulturi koji utiču jedni na druge. Njegovi pokušaji da stvari linearno objašnjava zamenjuju moderno tumačenje koje se temelji na čitavoj mreži činilaca. Mak Luan ne uzima u obzir ovu mrežu činilaca koji su međusobno povezani i čije su posledice veoma složene.

Mak Luan je književni kritičar čiji jezik, blizak nauci, ima izvanrednu privlačnu moć. On je možda stvorio »pop-stil« u književnosti, ali on uopšte ne ume da napravi razliku između

probabilističkih predviđanja zasnovanih na nau-
ci o čoveku, to jest, između utopije zasnovane
na idealnoj zamisli («predviđanja» Viktora Igoa
o Svetskoj republici) i naučne fantastike, poput
Hakslija, u kojoj je budući svet odraz umetni-
kove osećajnosti, a ne rezultat verovatne evolu-
cije. On će svakako pogrešiti kao što je i Haksli
pogrešio kad je napisao *Najbolji od svih svetova*.
Verovao je da se svet kreće u susret civiliza-
ciji fabrika, a naša civilizacija u stvari pokazuje
tendenciju da u znatnoj meri smanji broj fab-
rika i preobrazi ih, dajući istovremeno pred-
nost tercijarnim delatnostima. Verovao je da
će se ljudi u budućnosti radati u epruvetama,
a međutim, nauka je uglavnom pronašla me-
tode za kontracepciju i većini seksualnih od-
nosa dala obeležje igre, koje ovi nekada nisu
mogli imati kad je u pitanju žena.

Kolikju vrednost imaju Mak Luanove teze kad
ih suočimo sa stvarnošću koju otkriva socio-
logija kulture istorijsko-empirijske vrste?

Oslobodeno vreme nije ispunjeno samo triba-
lizmom. Mak Luanovo zapažanje nije pogreš-
no, ali je on zaboravio da kaže da sva socio-
loška proučavanja slobodnog vremena u na-
prednim društvima pokazuju da pored triba-
lizma (koji se ne može osporavati u spontano
stvaranim grupama za korišćenje slobodnog
vremena, naročito kad su u pitanju neke gru-
pe mladih), postoji i težnja za sve većom indi-
vidualizacijom društvenih odnosa i načina ži-
vota ljudskih grupacija, borba za nova prava
ličnosti u društvu. Odrasli osećaju potrebu da
u svoj život uključe elemente igre koji su pri-
padali civilizaciji deteta i imaju pravo na to.
Oni traže nov način svetkovanja usred svako-
dnevice. I te nove tendencije se mogu zapa-
ziti na vikendima — roštilji u prirodi, na go-
dišnjim odmorima — u onoj masovnoj civili-
zaciji seoba u sunčane krajeve, na more i u
planine. Među dnevnim i večernjim zabavama
susrećemo zabave za telo, zabave za maštu,
silnu želju za kolektivnom ili individualnom
razonodom, ne bi li se ostvario neki svet iz
snova. Prema tome, i individualizacija slobod-
nog vremena je stvarnost, a ne samo tribali-
zacija³⁾.

— Kakve izglede može imati knjiga u ovak-
vom kontekstu? Razmotrićemo činjenice sa gle-
dišta nauke i prokomentarisati rezultate posled-
njih anketa iz oblasti sociologije kulture.

³⁾ J. Dumazedier — *Vers une civilisation du loisir?* Ed.
du Seuil, 1962.

B. Filipsova — *L'homme, le travail et les loisirs*, Prag,
1966.

Knjizi se proriču katastrofe slične katastrofama koje su predskazivane ostalim vrstama zabave. Kad je televizija uvedena u 90% domova, davane su prognoze da će ljudi više ostajati kod kuće, a manje se šetati; u Sjedinjenim Državama, u Kanadi, u Švedskoj utvrđeno je suprotno. Ljudi se šetaju više; posećivanje nacionalnih parkova se u Sjedinjenim Državama utrostručilo između 1950. i 1965, a predviđa se da će se do kraja veka i upetostručiti. Smatralo se da zbog televizije ljudi više neće izlaziti, da više neće ići u pozorište; dogodilo se suprotno. Kad se porodice zasite televizije, ponovo se oseti potreba za društvenim vezama, ponovo se odlazi u pozorište. To se dogodilo u mnogim američkim gradovima, a svi su izgledi da će do toga doći i u mnogim gradovima koji se danas nalaze na tlu Kanade i u provinciji Kvibek.

Sta kaže statistika iz oblasti izdavačke delatnosti, s obzirom na povećanje broja televizora?

U svetu se za deset godina udvostručio broj objavljenih knjiga. U toku 1969. godine godišnja proizvodnja je verovatno premašila 500.000 naslova. Taj broj bi predstavljao povećanje od 22.000 naslova u odnosu na 1967, poslednju godinu za koju imam tačan popis⁴⁾. Godišnja stopa rasta iznosi otprilike 4% kad je reč o naslovima, a 6% kad su u pitanju primerci. Između 1960. i 1970. godine, proizvodnja naslova se udvostručila, a proizvodnja primeraka utrostručila.⁵⁾

U Sjedinjenim Državama rast proizvodnje knjiga se ne smanjuje zbog povećanja broja televizora. Naprotiv. Uprkos zasićenosti do koje je došlo između 1952. i 1962, u razdoblju u kome su televizori prodrli u 90% američkih domova, proizvodnja knjiga se u Sjedinjenim Državama povećala za 85% (broj objavljenih naslova).⁶⁾ Od 1968. godine proizvodnja se ustalila na otprilike 30.000 naslova, što je ipak predstavljalo povećanje od 5,6% u 1968. godini u odnosu na 1967. (28.762 naslova). U 1968. štampano je 30.387 naslova, a u 1969. godini 29.579.⁷⁾

U najrazvijenijim zemljama stopa širenja radija, a zatim i televizije pokazuje tendenciju postupnog smirivanja i približavanja stopi širenja knjige. U toku 1967. godine stopa porasta broja televizora iznosila je 5% u S.A.D. i 4% u Ujedinjenom Kraljevstvu.⁸⁾

⁴⁾ Statistika UNESCO-a, u: »Bücher und Bildung«, jun 1970.

⁵⁾ R. Escarpit: *La faim de lire* (Courrier de l'Unesco, januar 1972).

⁶⁾ Hronika UNESCO-a, avgust 1965.

⁷⁾ R. Escarpit: *navedeno delo*.

⁸⁾ Publishers W., 9. februar 1970.

Možemo dakle tvrditi da se, u doba audiovizuelnih sredstava za komunikaciju, situacija u kojoj se nalazi knjiga, nije pogoršala.

Pogledajmo sada situaciju u Francuskoj.

Radio-aparate poseduje 90% domaćinstava. Broj televizijskih pretplata povećao se sa 683.229 u 1958. godini na 10.120.797 u januaru 1970. godine. U sadašnjem trenutku verovatno 3/4 porodica poseduju televizijski prijemnik.⁹⁾ (Već u toku 1969. godine 59% porodica imalo je televizor.) Međutim, za isto to vreme promet knjiga prodatih u toku jedne godine porastao je od 14,5 na 22,4 miliona franaka.¹⁰⁾

U jednoj anketi koju su pod rukovodstvom Mišela Krozjea, na zahtev Ministarstva za kulturu, izvršili Služba za proučavanja i istraživanja pri ovom ministarstvu i Služba za istraživanja pri Radiju i Televiziji, samo 14% od ispitanih radnika i seljaka, koji poseduju televizijski prijemnik od 1 do 3 godine, izjavilo je da čitaju knjige, ali je kod onih koji poseduju televizor već 7 godina ovaj procenat iznosio 31%.¹¹⁾ Ponovno otkrivanje pisane reči u širenju znanja, podudara se izgleda sa dužim posedovanjem televizora. Francuzi troše godišnje tri milijarde franaka na knjige. Između 1968. i 1969. broj objavljenih knjiga povećao se za 7,5%.¹²⁾ Ta godišnja stopa porasta nije izuzetna:

Stopa porasta francuske izdavačke delatnosti u toku poslednjih pet godina

64/63	65/64	66/65	67/66	68/67	69/68
8%	9,9%	7,1%	9,5%	7%	15%

Stopa porasta izražena u francima stalne vrednosti iznosi oko 8%.

Ako se izabere i neki drugi indikator, ova tendencija ostaje ista.¹³⁾

Potrošnja hartije (u tonama) za proizvodnju knjiga

1959	1967	1968	1969
55.500	86.684	89.800	96.000

Između 1968. i 1969. povećanje je iznosilo 6,91%.

⁹⁾ Komisija Ministarstva za kulturu za VI plan.

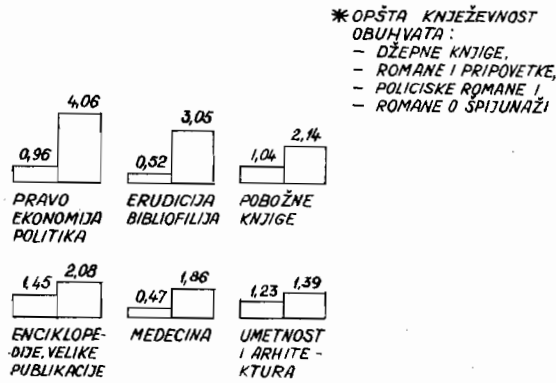
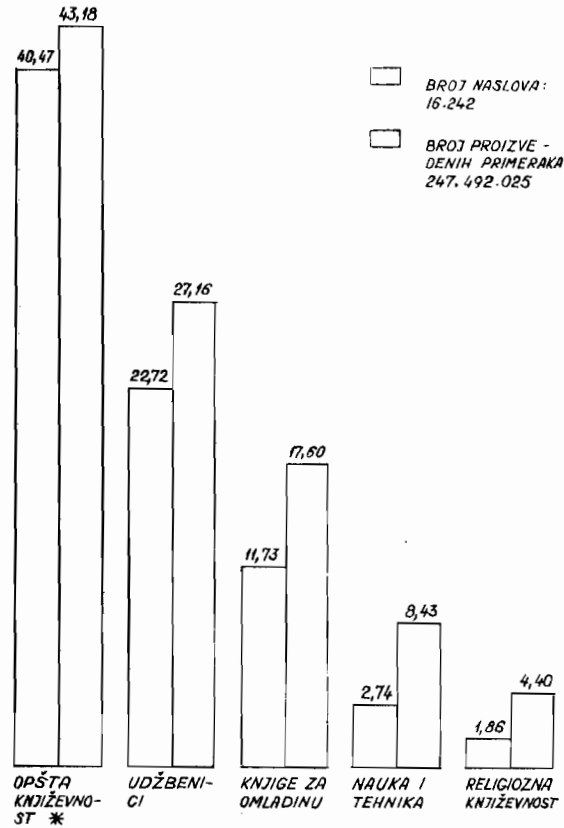
¹⁰⁾ Nlaudet J.: »Evolution de la consommation de 1859 à 1968«, *Consommation*, 2—3, 1970.

¹¹⁾ B. Développement culturel; Ministarstvo za kulturu, nov. 1969.

¹²⁾ Statistika Nacionalnog sindikata izdavača, oktobar 1970.

¹³⁾ Ibid.

Proizvodnja knjiga u toku 1966. godine u Francuskoj

Međutim, mogli bismo pomisliti da kod mladih, koji su tako osetljivi na audiovizuelnu čaroliju, stvar ne stoji tako.

Postoji li kod mladih čitalaca izvestan rivalitet između čitanja, s jedne strane, i radija i televizije, s druge? Najnoviju anketu u tom smislu izvršio je tokom 1968. godine A. Marej (Mareuil) u školskim ustanovama grada Tura.¹⁴⁾

Autor ove ankete je obuhvatio:

4 osnovne škole — peti razred: 120 dece

3 srednje škole — (koleži i gimnazije) prvi razred: 83 dece.

4 srednje škole (tehnički koleži i gimnazije — završni razred): 94 omladinca i omladinke.

Na osnovu ispitivanog uzorka došlo se do sledećih opštih rezultata:

a) Približno isti broj časova je posvećen čitanju knjiga i slušanju radija.

b) Ali ukupno vreme posvećeno i radiju i televiziji znatno je duže od vremena posvećenog čitanju (— sl. III, V i VII).

c) Ispitivanje slučaja 10 »dobrih čitača« i 10 »loših čitača« ne ukazuje na neku osetniju razliku — u broju časova posvećenih slušanju, između »dobrih« i »loših« čitača kad su u pitanju deca iz V razreda osnovne škole. Prosečno vreme, — znatan broj časova, — uglavnom je isto: između 14 i 15 časova nedeljno (— sl. IV). U završnim razredima, naprotiv, »dobri čitači« slušaju radio i gledaju televiziju mnogo više nego »loši čitači« (— sl. IX).

Ovi »loši čitači« se, u 11 slučajeva od 15, pravdaju »nemanjem vremena« za čitanje. Ali oni i radiju i televiziji posvećuju manje vremena nego »dobri čitači«, kao što se vidi iz dijagrama.

Učenici V razreda osnovne škole

Vreme koje sva deca obuhvaćena uzorkom posvećuju:

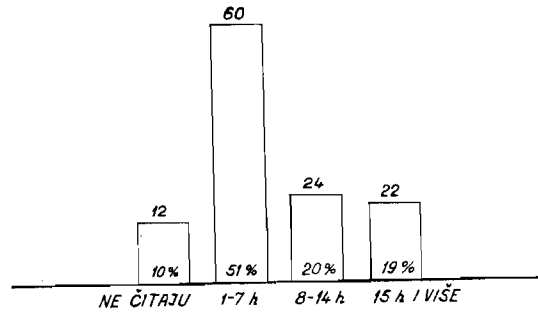
— čitanju,

— slušanju radija i gledanju televizije

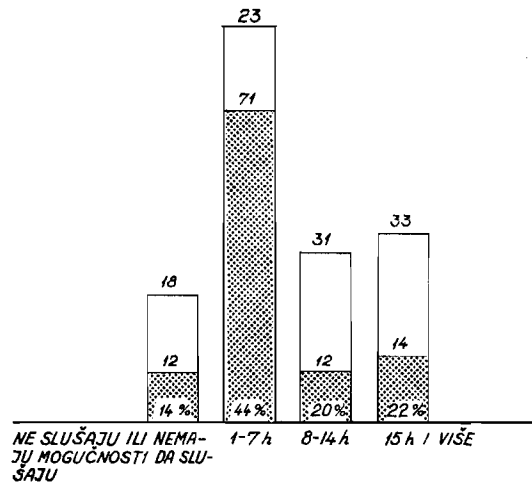
¹⁴⁾ A. Mareuil: *Littérature et la Jeunesse d'aujourd'hui*; Pariz, Flammarion, 1971.

ČITANJE

Cifre štampane masnim slovima označavaju broj dece u svakom razredu

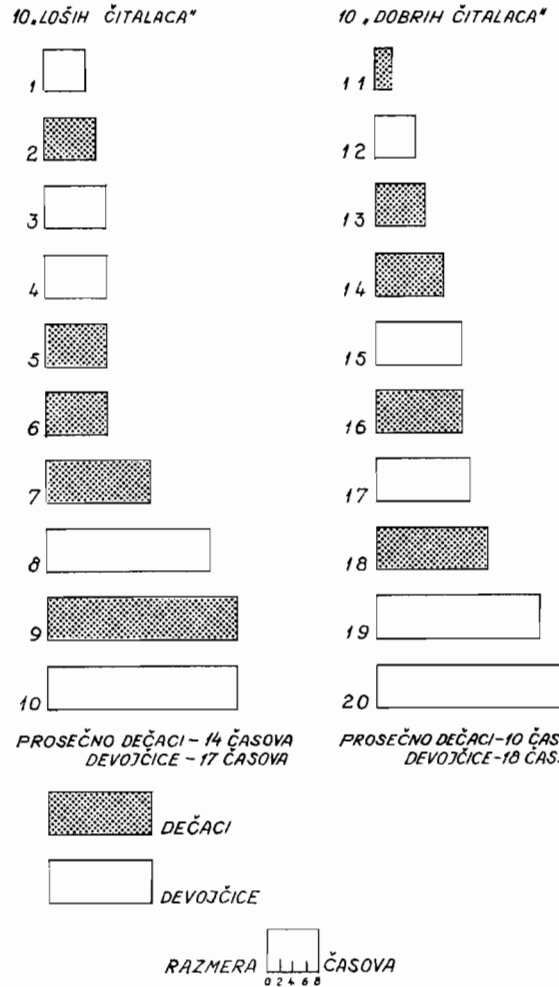

RADIO I TELEVIZIJA

Deca V razreda osnovne škole:

KOLIKO ČASOVA NEDELJNO POSVEĆUJE
RADIJU I TELEVIZIJI

SLIKA IV

Slučajnim uzorkom su odabrani bibliotečki kartoni 10 »loših čitalaca« (5 dečaka i 5 devojčica) i kartoni 10 »veoma dobrih čitalaca« (5 dečaka i 5 devojčica), koji kažu da čitanju posvećuju najmanje dva sata dnevno. Gornji dijagram predstavlja vreme koje ovo dvadesetoro dece posvećuje radiju i televiziji u toku jedne nedelje.

(Marej: op. cit, str. 156)

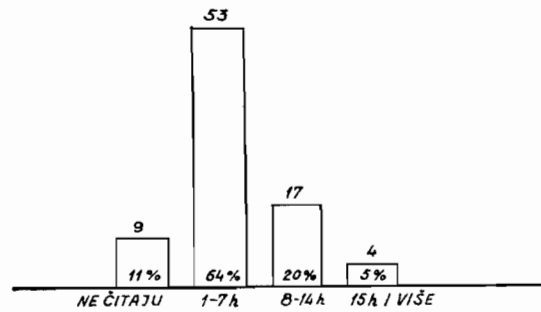
Učenici i učenice prvog razreda srednjih škola

Vreme koje sva deca obuhvaćena uzorkom posvećuju:

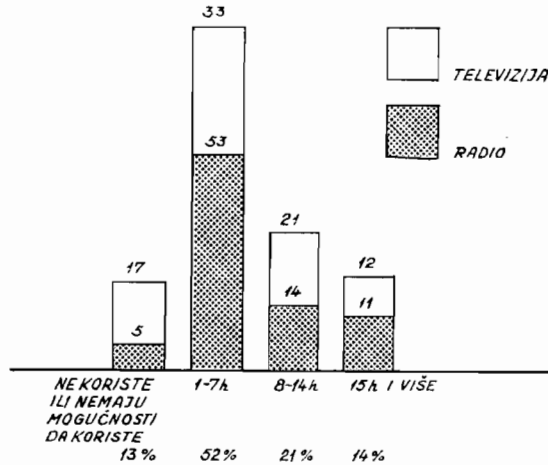
- čitanju,
- slušanju radija i gledanju televizije

ČITANJE

Brojevi štampani masnim slovima označavaju broj dece u svakom pojedinom vremenskom odseku.

RADIO I TELEVIZIJA

SLIKA V

(A. Marej: op. cit, str. 180)

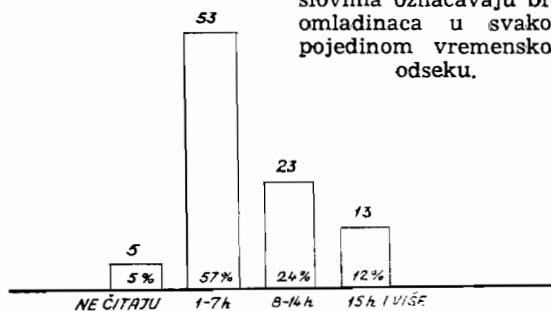
Učenici i učenice završnih razreda

Vreme koje svi učenici i učenice obuhvaćeni uzorkom posvećuju:

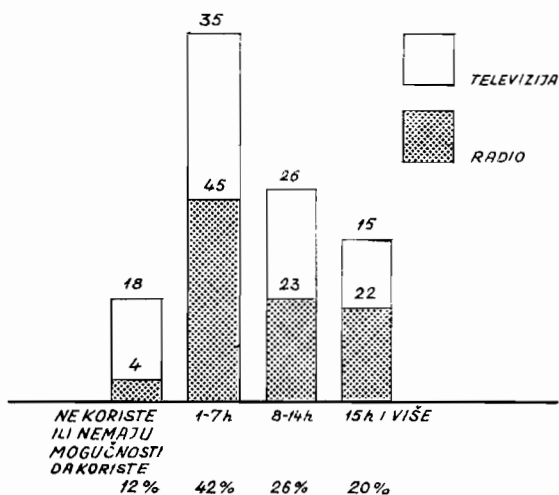
- čitanju,
- radiju i televiziji

ČITANJE

Cifre štampane masnim slovima označavaju broj omladinaca u svakom pojedinom vremenskom odseku.

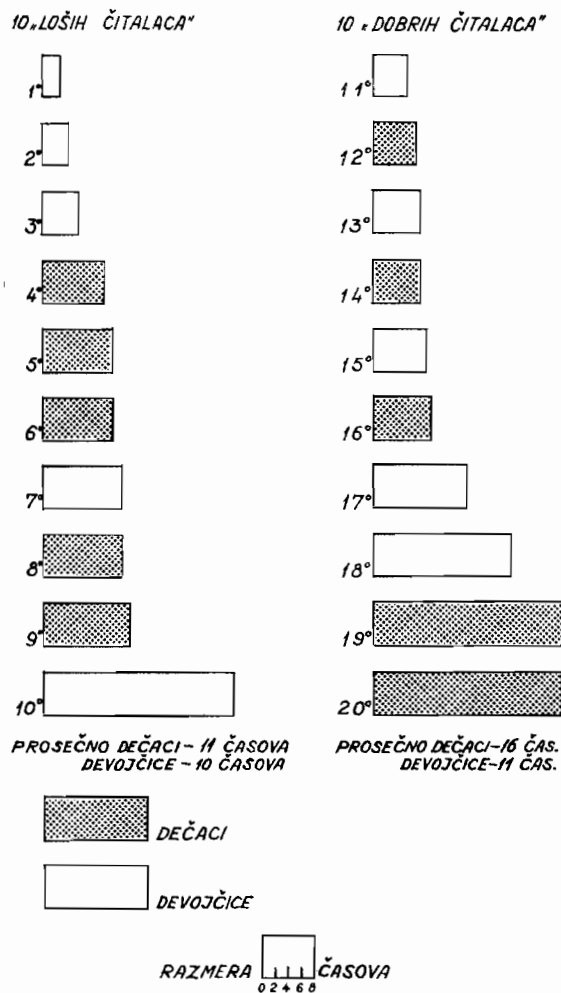

RADIO I TELEVIZIJA

SLIKA VII (A Marej: op. cit., str. 216)

Učenci završnih razreda srednjih škola
 KOLIKO ČASOVA NEDELJNO POSVEČUJE
 RADIJU I TELEVIZIJI

SLIKA IX (A. Marej: op. cit., str. 219)

Evolucija celokupnog društva i čitanje knjiga

Naša društva se nalaze u stanju ovladavanja novim znanjima. Ona se kreću u pravcu, ne samo produžavanja obrazovanja, već i u pravcu proširivanja obrazovanja na ceo tok života, u pravcu integracije stanovništva.¹⁵⁾

U današnje vreme, ukoliko je čovek obrazovani utoliko oseća veću potrebu za čitanjem u cilju sopstvenog izgrađivanja i stalnog obaveštavanja. Sve, naime, ukazuje na to da se u svim ekonomski razvijenim društvima, u Francuskoj, Nemačkoj, Čehoslovačkoj, a još više u Sjedinjenim Državama, Švedskoj i Kanadi, čitanje povećava uporedo sa podizanjem nivoa obrazovanja. Postoji stalna povezanost između čitanja i stupnja obrazovanosti. Francuska ne predstavlja izuzetak od ovog pravila. Od 1950. do 1965. godine, prodaja knjiga u knjižarama gotovo se udvostručila. Ali u Francuskoj samo 28% lica sa osnovnim obrazovanjem čita knjige. Ovaj procenat iznosi 60% kad su u pitanju lica sa visokim obrazovanjem, a 80% kad je reč o licima sa srednjom školskom spremom.¹⁶⁾

Može se, dakle, predvideti da će se sa povećanjem nivoa obrazovanja čitanje knjiga povećavati u redovima šire publike, uprkos i daljem postojanju nejednakosti u nivoima obrazovanosti koji karakterišu društvene klase. Ovo čitanje po sopstvenom izboru, imaće utoliko više izgleda za razvoj, ukoliko bude uzimalo maha dobrovoljno učenje, na inicijativu samih đaka, kao što to zahtevaju u isti mah i pokreti koji traže pedagoške reforme i pokreti studenata i učenika srednjih škola koji se bune protiv postojećeg nastavnog sistema. Sve više se afirmiše težnja da se jedan deo učenja, koje pojedincu nameće rad u školi, prenese na slobodno vreme; ovo se podjednako odnosi i na odrasle, i na decu.

Ako knjiga svojim oblikom i sadržajem uspe da se uklopi u ovu težnju za individualizacijom slobodnog vremena koje je društvo izvojevalo, njene perspektive mogu postati veoma povoljne, a to može dovesti i do druge revolucije masovnih medija u budućnosti. Jer, veliko preimućstvo knjige nad televizijom i radijom sastoji se u tome što je čitalac u potpunosti gospodar svog doživljaja: on sam odlučuje o tome kad će uzeti knjigu, a kad će je ostaviti; on sam odlučuje da li će je celu pročitati, ili polovinu, ili četvrtinu; može početi da je čita i od kraja... itd. U odnosu između pojedinca i knjige, pojedinac

¹⁵⁾ J. Dumazedier: EDUCATION PERMANENTE, u: Encyclopedia universalis, 1970.

¹⁶⁾ I R E S. — Anketa vršena na zahtev Nacionalnog sindikata izdavača, 1960.

je neograničeni gospodar. „Jedino čitanje knjiga omogućuje obaveštavanje na ličnu želju“; na taj način izgrađuje se određeno ponašanje i stvaraju čvrsti temelji za nov način mišljenja i postupanja.¹⁷⁾ Čak i ako se masovni mediji (televizija i radio) budu individualizovali — kao što se u poslednje vreme i radi na tome — zahvaljujući novim otkrićima, ipak pojedinac mora da prihvati njihov ritam. Pojedinac od njih zavisi. To robovanje može da bude i prijatno; pojedincu se ono može i veoma dopadati (kolektivni ples), ali ostaje činjenica da pojedinac ne upravlja masovnim medijima, već obratno. Evo kako izgleda budućnost knjige sa gledišta empirijske sociologije, primenjene na razvijena društva.

Glavno pitanje nije u izolovanoj tehnološkoj revoluciji o kojoj govori Mak Luan,¹⁸⁾ stvar je u tome što se u postindustrijskom društvu znanje ne stiče više kao nekada. Novine u tehnologiji, novine u nauci, novine u umetnosti, novine u etici, menjaju način rada, način javnog života, način privatnog života, brže no što protekne život jedne generacije. Najvažnija, zbunjujuća činjenica se upravo i sastoji u revolucionisanju uslova u kojima se stiču znanja, što predstavlja novinu u istoriji, — a ne samo u revolucionisanju puteva i načina komuniciranja.

Era obrazovanih ljudi primiče se kraju (ne samo era široko i svestrano obrazovanih ljudi kakav je bio Piko de la Mirandola, već i era stručnjaka), jer i stručnosti, kao i znanja koja sačinjavaju opštu kulturu, umiru brže nego nekada. Ta pojava bi se mogla nazvati *kulturnim zastarevanjem*, po uzoru na pojavu zastarevanja u privredi koja označava odbacivanje izvesnih potrošnih dobara pre no što su u potpunosti iskorišćena.

Ako čovek ne postane samouk, tj. čovek koji tokom celog svog života stalno uči i povećava vrednost svog znanja njega će potisnuti oni koji znaju, svakovrsni novatori koji svoje znanje prilagođavaju ritmu pronalazaka, otkrića, stvaralaštva.

Možemo birati između demokratske civilizacije samoobrazovanja i stalne alijenacije većine ljudi.

Kako definisati samoobrazovanje? Kao sistematsko obrazovanje koje stiču odrasli po sopstvenoj inicijativi, služeći se raznim materijalnim sredstvima za sticanje znanja. U Sjedinjenim Državama, prvom postindustrijskom društvu, jedno

¹⁷⁾ R. Escarpit: *Op. cit.*

¹⁸⁾ M. Mac Luan: *Op. cit.*

ispitivanje sprovedeno na nivou celokupnog stanovništva (N. O. R. C., 1963) pokazalo je da se 61% odraslih, to jest 80,000.000 lica — što znači četiri puta više odraslih nego četrdesetih godina ovog veka — sistematski obrazovalo na nekom tečaju. Fragmentarna ispitivanja koja su vršena u vezi sa razvojem obrazovanja odraslih u Francuskoj, Belgiji, S.S.S.R.-u ili u Čehoslovačkoj, pokazuju istu tendenciju. U anketi u S.A.D. koju smo maločas spomenuli, od 61% odraslih koji su se sistematski obrazovali, 47% je učestvovalo u radu studijskih kružoka, posećivalo predavanja ili pohađalo tečajeve (uključujući i dopisne tečajeve), ali su 38% odraslih sami sebi odredili sistematski program za vlastito izgrađivanje, ne pribegavajući nikakvom pedagoškom sistemu. Oni su sami proučavali predmet koji su sami izabrali, služeći se instrumentima koje su sami pronašli, bez pomoći pedagoga. U društvenoj istoriji Francuske poznat je značaj samoobrazovanja u cilju nadoknađivanja nedostatka školske ili univerzitetske spreme, kao što su poznate i njegove slabosti i mane (— videti C. Duveau, B. Cacérés).

Francuski školski sistem, kao i školski sistemi svih drugih industrijskih društava, doživljava ozbiljnu krizu, koju karakteriše često besmislena i iz dva razloga kritična situacija:

— zbog raskoraka između stvaranja kulturnih uzora naučnog, tehničkog, etičkog ili umetničkog porekla i sadržaja onoga što škola pruža;

— zbog sve eksplozivnijeg raskoraka između kulture, onakve kakva se stiče u školama, i kulture onakve kakvu mladi doživljavaju.

Sve se češće dešava da znanje stečeno u školi zastari pre no što svršeni učenici stignu da ga primene, što kod mladih, kao i kod nastavnika, izaziva skepsu i duboko nezadovoljstvo sobom i školom.

U modernom društvu do zastarevanja na polju kulture dolazi tako brzo, a obrazovanje odraslih donosi tako slabe rezultate (ako se u isti mah ne pristupa i reformisanju obrazovanja dece), da se pedesetih godina ovog veka, s obe strane Atlantika, u neku ruku nametnula ideja o stalnom obrazovanju. Međutim, produžiti školovanje, čak i u reformisanom vidu, bilo bi nedovoljno, a možda bi donelo i više štete nego koristi na polju kulturnog razvoja stanovništva; proširivanje obrazovanja odraslih, čak i u savršenijem obliku, bilo bi nedovoljno, ako bi osnove školskog sistema ostale neizmenjene. Otud ideja da se obrazovanje ne produžuje, nego da se, u novom

obliku, rasporedi tokom celog života, s tim što bi se za svakog pojedinca, za svaku sredinu i za svaki predmet pronašao najbolji period za sistematsko učenje, bez obzira na to da li bi ovo učenje bilo obavezno, fakultativno ili slobodno.

Da bi izgrađivanje bilo uspešno, ono mora da traje duže od obaveznog perioda učenja, da izlazi iz okvira školskog programa i da se proširi i na slobodno vreme — koje može da postane izvanredan okvir za stalno proširivanje opšte kulture ili okvir za sticanje sub-kultura; izvesni sadržaji masovnih medija daju ovakve podsticaje grupama i društinama koje su manje-više van društvenih strujanja i koje često nisu uspele da se prilagode svojoj okolini. Svako napredno društvo stalno traga za novim jedinstvenim i postupnim sistemima obrazovanja, usavršavanja ili menjanja smera u stručnom izgrađivanju dece, omladine i odraslih. To se naziva permanentnim, neprekidnim obrazovanjem. Ono nalazi svoje opravdanje i u borbi svesnih građana protiv otuđenosti kojom ih tehnokratija ugrožava. Nova uloga koju dobijaju stručnjaci i tehnokrati nagoni građane da se obrazuju da ne bi postali predmet zaborava, manipulacija i otuđivanja. U ovim uslovima moguće je da početni oblici obrazovanja odraslih, koji bi stavljali glavni naglasak na slobodno opredeljivanje pojedinaca u novim situacijama, postanu zametak obnove celokupnog školskog i univerzitetskog sistema sutrašnjice. Nekada je inicijativa za pedagoške reforme dolazila iz ustanova za pretškolsku decu i iz osnovnih škola: moguće je da sutra ovakve inicijative poteknu iz novina u obrazovanju odraslih. Tada bi školsko i univerzitetsko obrazovanje bilo verovatno malo-po-malo svedeno na osnovno obrazovanje, koje bi bilo samo priprema za jedno drugo obrazovanje koje bi trajalo čitavog života. Ne bi bila reč samo o tome da se nauči kako treba učiti, već i o tome da se samoobrazovanje izgradi u potrebu, da postane druga čovekova priroda, njegov stil života, pa da se zatim društvene strukture reorganizuju u skladu s ovim ciljem. Uprkos tome što u sadašnjem trenutku planovi o produžavanju školovanja nailaze na odobravanje, ipak je ovo možda kraj sadašnjeg školskog i univerzitetskog sistema. U nedavnim pobunama studenata i srednjoškolaca širom sveta, ovaj kraj je nagovešten daleko jasnije nego mnoge druge težnje.

Potreba za samoobrazovanjem, — u jednom društvu u kome su nova znanja sve potrebija u radu i u svim svakodnevnim delatnostima, — raste i biće sve neophodnija u svim periodima života. Ali u današnjim uslovima koji postoje u

školi i van nje, koliko ima ljudi koji osećaju tu potrebu i koliko je njih rešeno da tu potrebu zadovolji?

*Neprekidno samoizgrađivanje, — zadatak broj 1
reformе obrazovnih sistema*

Zašto i kako stvoriti od neprekidnog samoizgrađivanja drugu čovekovu prirodu, stil njegovog života i reorganizovati strukturu obrazovnog sistema u zavisnosti od ovog cilja? Jer u tome treba gledati pravu budućnost knjige. Videli smo da treba očekivati da neprekidno obrazovanje ustupi mesto samoizgrađivanju u svim oblastima i na svim nivoima obrazovanja. Važno je da se deca još od malih nogu, u okviru škole i porodice, upute da se sama izgrađuju pomoću dokumentacije koju će sama tražiti, kako bi se osposobila za metodično učenje koje je toliko potrebno u doba kome je svojstven brz razvoj novih znanja. Borba protiv znanja koje dominira prošlošću otvara danas čitanju knjiga po sopstvenom izboru potpuno nove perspektive, čije logične posledice u odnosu na reformu sistema obrazovanja dece i odraslih mogu da imaju isto toliki značaj koliki su u prethodnom periodu imali usavršavanje nastave u školama ili stvaranje sve većeg broja grupa u cilju obrazovanja.

Ako razmotrimo mesto koje knjiga danas zauzima u francuskoj nastavi, ustanovićemo da je njena uloga još uvek ograničena. Doduše, udžbenici su prisutni u školama i to njihovo prisustvo čak je i previše uočljivo. Isto tako, u nekim školama postoji i izvestan broj „razrednih“ biblioteka za pozajmljivanje knjiga iz školskog programa. Ali, uopšte uzev, *knjiga igra sporednu ulogu*. Udžbenik je tu samo zato da bi pratio ili nastavio predavanje nastavnika. Razredna biblioteka, koja je već sama po sebi ograničena, u zavisnosti je od pedagoških nastojanja profesora. Jedva 10% gimnazija imaju jednu centralnu biblioteku.

Jednom reči, knjiga još ni izdaleka ne predstavlja sama po sebi — kako to primećuje Hasenforder — prevashodni instrument jednog sistema nastave koji, ne samo što ne bi bio u *podređenom položaju u odnosu na druge metode nastave, nego bi mogao dovesti i do stvaranja specifičnih pedagoških metoda*. Prikazujući najrazličitije dokumente, pružajući čitaocima mogućnost da dobiju savete koji bi im mogli pomoći da bolje odrede svoj pravac i put do cilja, savremena biblioteka bi mogla da doprinese javljanju želje za samoobrazovanjem, a zatim da potpomogne pripremanju za ovaj proces. Sasvim je moguće

— govorio je još 1890. Majkl Džui (Michel Dewey) — stvoriti veliku biblioteku, čitav univerzitet bez profesora. Ko je to kod nas pokušao?

Razlozi na koje se pozivaju pristalice samoobrazovanja putem dokumentacije, ukazuju na dubok smisao ovakve metode. Oni u samoobrazovanju vide izvojevanje, pre svega izvesne nezavisnosti, a samim tim i mogućnost za veće lično angažovanje u intelektualnom radu. Čovek obično bolje uči ako to čini sam i ako u tome nalazi zadovoljstvo. Prema tome, očigledna je originalnost ove metode zasnovane na korišćenju dokumentacije.¹⁹⁾ Ona ne predstavlja samo osnovni uslov koji obezbeđuje uspešno prenošenje znanja. Sa stanovišta sociologije ona se uklapa u zahteve savremene civilizacije koju karakteriše sve veća borba za nezavisnost dece i odraslih upravo u časovima dokolice.²⁰⁾ „Ona odgovara preokupacijama današnje omladine, naklonostima koje ova pokazuje prema timskom radu, želji za nezavisnošću pri izvršavanju izvesnih zadataka, njenom interesovanju za moderan način rada”²¹⁾ naročito ako se upotreba knjige poveže sa korišćenjem audiovizuelnih sredstava. Psihološke analize ukazuju na razlike koje postoje između učenika jednog istog razreda, na razlike koje se odnose i na nivo, i na ritam i na težnje. A pripremanje za rad po metodi zasnovanoj na korišćenju dokumentacije omogućuje, u većoj meri nego ijedan drugi sistem učenja, individualizaciju nastave i obrazovanja. Ova individualizacija je jedan od najnužnijih činilaca prave demokratizacije školovanja, a nju je najteže ostvariti; ona se sastoji u tome da se kod svakog razvije sposobnost neprekidnog samoizgrađivanja. Ona predstavlja perspektivu koja je neophodna svakoj reformi nastave: ako želimo da naši rođaci posvete bar polovinu radnog vremena fakultativnom radu ili radu po slobodnom izboru, ako prihvatimo njihov glavni zahtev da makar i delimično prenesemo rad na sticanju znanja sa nastavnika na đake, sve se to može izvesti putem mnogo većeg individualnog korišćenja knjige i uz veću maštovitost školskih i univerzitetskih biblioteka.

Od nekih predavanja — kaže Hasenforder — bilo bi više koristi ako bi ih nastavnici držali pred nekoliko razreda u isti mah.²²⁾ Nasuprot ovima, za rad u grupama, poželjno bi bilo da

¹⁹⁾ J. Hasenforder: *Pédagogie et Documentation*, L'Education, 6 april 1967.

²⁰⁾ *Ibid.*

²¹⁾ J. Hasenforder: *Vers un nouveau type d'établissement scolaire*, Education et Développement, n° 36, mart 1968.

²²⁾ Hasenforder J. — *Ier Festival du Livre*, Nica, 7 jun 1969.

je broj đaka što manji. Najzad, jedan deo rada koji se obično obavlja u razredu mogao bi svako da obavi pojedinačno u *centrima za dokumentaciju*, koji bi bili dobro opremljeni ne samo knjigama, nego i časopisima, dijapozitivima i filmovima. Biblioteka bi tad postala ogroman centar za dokumentaciju — objedinjujući biblioteku, dokumentoteku, mediateku — i igrala bi glavnu ulogu u školskoj ustanovi. Prostor koji joj je obično određen morao bi se u znatnoj meri proširiti. Centar za upućivanje u rad putem korišćenja dokumentacije postao bi mesto od prevažnog značaja, u kome se lična radoznalost podstiče i razvija i u kome bi se aktivan odnos prema znanju i umešnosti mogao tako negovati da nadživi postojanje škole.

»S obzirom na ovakvu perspektivu, čitanje ne samo da neće zastareti kao metod, nego će po svoj prilici postati najpogodnije sredstvo za neprekidno samoizgrađivanje. U američkim raspravama se podvlači da je brzina čitanja obično veća od brzine slušanja govorne reči. Prosečan odrastao čovek izgovori oko 180 reči u minutu i đak, dakle tim tempom sluša predavanja. Brzina čitanja kod dece se povećava sa godinama. Ona u početku iznosi oko 80 reči u minutu, da bi se u 18-oj godini povećala na oko 250 reči u minutu. Veoma dobar čitač dostigne brzinu od 500 reči u minutu, ne smanjujući svoju analitičku moć. Kod prosečnog đaka, brzina čitanja premaši brzinu slušanja negde u 12-oj godini. Otuda, počev od tog uzrasta, deca sve više vole da čitaju, a sve manje da slušaju predavanja. Pored toga, čitanjem se postiže i veći uspeh²³⁾; znanje se na ovaj način racionalnije stiče: za manje vremena stekne se više znanja i bolje se upamti. Da li se podstiče ova želja za učenjem? Da li se daje prednost onima koji umeju da uče?

»Pripremanje za istraživanja koja se temelje na korišćenju dokumentacije i ovladavanje odgovarajućim metodama rada moraju, dakle, zauzeti središnje mesto u obrazovnom sistemu jednog društva u kome neprekidno sticanje novih znanja postaje, u sve većoj meri, obavezno za sve

»Najzad, ako se bolje uklope u lokalnu sredinu, ovakve ustanove mogu da podstiču, između porodica i škole, saradnju u atmosferi većeg uzajamnog poverenja.²⁴⁾ U jednoj srednjoj školi u Veliziu (Yvelines), na primer, dve majke rade neprekidno na smenu, pomažući bibliotekarki u pripremanju izložbi, zidnih novina, objava o odr-

²³⁾ S. Taylor: *Listening*, Washington, N. E. A., 1966 (citirao Hassenforder).

²⁴⁾ J. Hassenforder: *Op. cit.*; »Education et Développement«.

žavanju kulturnih priredbi, itd. Profesor je postao savetnik u pogledu izbora knjige i čak se više i ne postavlja pitanje njegove saradnje sa bibliotekarima i vaspitačima.

»Savremen školski nameštaj bolje se može koristiti za večernje skupove odraslih, nego nekadašnje klupe, prema tome, biće upotrebljiv i za školu koja će sve više biti sastajalište.«²⁵⁾

Ovo preobražavanje škole kao ustanove postaje očito u izvesnom broju zemalja. »Gimnazija u Filadelfiji (S.A.D.) ima više sedišta u bibliotekama nego u sali za predavanja. Nekada je u centralnoj biblioteci u američkim školama bilo mesta za oko 5% đaka svake pojedine škole; danas se tvrdi da bi, s obzirom na promenu strukture školskih ustanova, trebalo da u Centru za dokumentaciju ima mesta za jednovremeni smeštaj 30% ukupnog broja đaka u jednoj školi. Plan za reformu nastave u provinciji Kvibek predviđa biblioteke koje mogu da prime u jednom mahu najmanje 10% đaka odgovarajuće škole. U sadašnjem trenutku, u francuskim bibliotekama, — tamo gde one postoje, — može da se smesti prosečno 2,5% od ukupnog broja đaka u školi.«²⁶⁾

U američkim uslovima centar za dokumentaciju radi na principu decentralizacije. On obuhvata u isti mah jednu veliku centralnu biblioteku i specijalizovane dvorane u kojima postoje takozvani »resources centers« — (Kabineti opremljeni odgovarajućim instrumentima). U ovima su uslovi za učenje i čitanje veoma pogodni, a pored raznovrsne dokumentacije, u njima se nalaze i savetnici koji raspolazu raznim stručnim znanjima. Ovakvi centri postoje za engleski jezik, za prirodne nauke, za matematiku... kao i laboratorije za učenje stranih jezika.²⁷⁾

Ako školski sistem treba da se zasniva na interesovanju mladih, knjiga će predstavljati nešto živo samo onda ako je sami učenici budu birali. Ona će biti ne samo dopuna obaveznog nastavnog programa, već, pre svega, sredstvo koje će dobrovoljno učenje pretvoriti u *razonodu*. Kad se knjiga bude čitala sa istom voljom sa kojom se učestvuje u igri ili ide u ribolov, — ako su u pitanju oni koji vole igru ili ribolov, — knjiga će biti nešto živo. Možda bi školu trebalo organizovati kao neku vrstu zabavnog parka, u kome bi zabava bila usmerena prema biblioteci, domu u kome se neguje knjiga? Ako škola treba

²⁵⁾ Hassenforder J.: *Op. cit., Education et Développement.*

²⁶⁾ Hassenforder J. — *Festival du livre, op. cit.*

²⁷⁾ J. Hassenforder — *Festival du livre, op. cit.*

zaista da postane centar za samoizgrađivanje, — kako bi se izbegla opasnost da se pretvori u školu iluzije, — i ako ona treba da bude pristupačna i deci i odraslima, onda će knjiga dobiti sve veći značaj kao sredstvo koje će omogućiti masama da dođu do saznanja o pronalascima koje neprekidno otkrivaju razni stručnjaci, istraživači i stvaraoci.

Kako da knjiga ovu povoljnu okolnost iskoristi za svoj razvoj?

Moraćemo najpre stvoriti uslove za uređenje škole u urbanoj sredini.

Industrijsko društvo je sagradilo gradove na principu korisnosti... Mi bežimo iz njih, jer u njima postaje nemoguće stanovati!... Pojam o *kulturnoj funkciji grada*, van njegovih privrednih, političkih, administrativnih, vojnih delatnosti... predstavlja pojam čiji značaj tek počinje da se priznaje. Izgrađen je prostor za proizvodnju, industrijski prostor, prostor za stanovanje, prostor za saobraćaj itd., i sve je to korisno. Ali, korisno za kakvog čoveka? Kad imamo slobodnog vremena, kako da koristimo grad?

Sve dok ne dođe do potpunog preokreta u urbanizmu, sve dok se glavna pažnja ne bude poklanjala prostoru koji ne donosi materijalne koristi, prostoru u kome bi vladalo pravilo »živeti radi života«, prostoru određenom za razonodu, u kome bi se nalazio Dom Knjige, koji bi bio privlačan kao neki stadion, bioskop ili šetalište u prirodi, — gradovi će biti naopako organizovani. Današnji gradovi ne idu naruku samoizgrađivanju koje je potrebno da bi čovek mogao da razvije sve svoje mogućnosti i da bi ostao gospodar svoje sudbine i pored toga što živi u zajednici.

Ako grad budućnosti želi da zadovolji kulturne potrebe, on u svom središtu mora da ima prostor namenjen kulturi: zeleni prostor za besplatnu razonodu, za sreću, za izbor po sopstvenoj volji, za razvoj ličnosti na dobrovoljnoj osnovi. Srce tog prostora bila bi *Biblioteka* koja bi u isti mah bila i *Kulturni centar* i *Dom kulture*. Ona će usmeravati pristup kulturi, i knjigom i audiovizuelnim sredstvima. Bibliotekar će morati da bude animator permanentnog obrazovanja.

Posle sumraka Gutenbergovog sveta i brzog razvoja Markonijevog sveta, stvaranje i neprekidno nastavljanje kulture potkrepljivane naukom, ali bez ikakvih drugih primesa, postaje shvatljivo za jedno masovno društvo. Izgrađivanje takvog sistema permanentnog obrazovanja, koje je potrebno društvu, donosi neizbežne poremećaje na

planu mentaliteta i struktura, koji će biti dugi, dramatični, neizvesnih rezultata. Ovo je jedan od aspekata te kulturne revolucije sa kojim smo se suočili pri pokušaju da nađemo rešenje za probleme još nedovoljno jasne, koje postavlja čoveku jedno novo društvo, u procesu svog stvaranja. Verovatno će razvoj sadašnje i buduće audiovizuelne tehnike umnogome izmeniti uslove i procese neprekidnog samoizgrađivanja. Doći će do napretka i u obliku pisanih dokumenata, uključujući i knjigu, a džepna knjiga predstavljace samo jednu etapu. Ali će potražnja knjige raznih oblika i dimenzija verovatno biti sve veća i veća. Kao što ni pronalazak štamparije nije doveo do ukidanja običnog razgovora, isto tako ni naredna otkrića audiovizuelne štamparije neće verovatno dovesti do nestanka ni običnog razgovora, niti knjige, koja je bila jedno od prvih otkrića modernog doba.

DA LI SMO PRIPREMLJENI DA ČITAMO KNJIGE U DANAŠNJEM DRUŠTVU?

Neki često i olako optužuju omladinu da se više ne interesuje za čitanje knjiga. Ona tobož samo muziku sluša, a kad čita, čita tobož samo stripove, šaljive priče u slikama kao »Asterix«...

Sociološka ispitivanja otkrivaju složeniju stvarnost, zavisno od socijalnih sredina i nivoa obrazovanosti.

Školska omladina je, izgleda, spremna da čita i ona sačinjava najbolju čitalačku publiku. Uopšte uzev, korišćenje knjiga je sve manje sa godinama.

Mladi čitaju više nego stariji. U toku 1960. godine knjige je čitalo više od 80% mladih između 15. i 19. godine, više od polovine mladih između 20. i 27. godine, 45% lica između 28. i 47. godine i 33% osoba starijih od 48 godina (prema jednom ispitivanju IPES-a iz 1960. godine).

U 1967. godini, 37% dela koja su lica obuhvaćena anketom nabavila u toku meseca koji je prethodio anketi, kupili su mladi između 15. i 19. godine — (IFOP, 1967).

Među čitaocima opštinskih biblioteka 80% su studenti. Ove biblioteke bi u Francuskoj trebalo smatrati kao dopunske školske ili univerzitetske biblioteke.

A. Marej nabraja 24 ankete koje su poslednjih godina (počev od 1960) izvršene u vezi sa čitanjem knjiga među omladinom.²⁸⁾ Mi ćemo ovde izlo-

²⁸⁾ A. Mureuil: »24 enquêtes sur la lecture des jeunes de 1960 à 1967«. Tekst objavljen u »Littérature et jeunesse d'aujourd'hui«, Flammarion, 1971.

žiti samo nekoliko rezultata iz najvažnijih anketa, koji nam se čine posebno značajni.

a) 70% dece između 8 i 11 godina²⁹⁾ — dečaci i devojčice — izjavilo je da često čita knjige, a 38% njih tvrde da veoma često razgovaraju o knjigama sa drugovima i roditeljima. U redosledu delatnosti kojima vole ili kojima bi voleli da se bave, čitanje knjiga (na 8. mestu, 75% odgovora) dolazi posle »slušanja ploča« (koje je na 5. mestu, — 84% odgovora), ali pre čitanja ilustrovanih časopisa (koje je na 10. mestu, — 73% odgovora).

Šta čitaju i kako čitaju dečaci i devojčice van škole i šta misle o čitanju knjiga koje se nalaze na školskom programu?

Bilo bi zanimljivo uporediti dve ankete koje su vršene gotovo paralelno — anketu A. Mareja³⁰⁾ koja se odnosi samo na čitanje i koja je uzorkom obuhvatila samo 297 dece od 11 do 18 godina i anketu J. Hasenfordera³¹⁾ koja je ispitivala šta u slobodnim časovima interesuje školsku omladinu od 15 i 16 godina i koja se zasniva na 4250 odgovora. A. Marej smatra da je Hasenforder suviše veliki optimista kad kaže da čitanje, daleko od toga da je ugroženo, zauzima istaknuto mesto među raznodama mladih. U Hasenforderovoj anketi gotovo polovina mladih obuhvaćenih uzorkom pominje čitanje kao jednu od pet glavnih raznododa. Za 25% ispitanih čitanje je najglavnija delatnost u slobodnim časovima, a 10% anketiranih izjavilo da bi želelo da čita više. A. Marej smatra doduše da ovi rezultati (25% i 10%) nisu baš sjajni, da ne treba poklanjati mnogo vere konformističkim izjavama mladih i žali što Hasenforder ne daje tabele iz kojih bi se moglo videti koje mesto zauzima svaka pojedina raznododa u budžetu vremena, umesto što je ispitivao interesovanja o kojima se može govoriti sa manje ili više iskrenosti. A. Marej je u svojoj anketi nastojao da proveri tačnost ovih podataka na taj način što je pitao *koliko vremena nedeljno* anketirani posvećuju čitanju. Merilo kojim se on služi pri definisanju »slabih« čitača, to jest onih koji malo čitaju, iznosi manje od pola sata dnevno, ili manje od 20 knjiga godišnje.

Procenat slabih čitača, u vanškolskim časovima, u stalnom je porastu, počev od nižih razreda osnovne škole, pa sve do završnih razreda sred-

²⁹⁾ I. F. O. P. (Francuski Institut za ispitivanje javnog mnjenja) — Ispitivanje je vršeno na zahtev organizacije »Union des Oeuvres« (Savez dobrotvornih društava) u 1970. godini i obuhvatilo je 819 dece.

³⁰⁾ Mareuil: *Op. cit.*

³¹⁾ J. Hasenforder: *Čitanje među mladima i biblioteke u srednjoškolskoj nastavi*, IPN, 1969; brošura br. 37 RP.

nje škole, uzimajući u obzir čak i prvi razred srednjih škola, »iako bi trebalo da se smanji za trećinu zbog selekcije koja se vrši pri prijemu đaka u srednje škole, prilikom koje se ukupan broj đaka ove starosne grupe smanjuje od 60 na oko 40%.³²⁾ Naime, pretpostavlja se da školovanje nastavlja najobdareniji, najvredniji, oni koji imaju najviše prednosti nad ostalima i najjače razloge za nastavljanje školovanja.

Evo tih rezultata:

Slabi čitači

	V razred osnovne škole	I razred srednje škole	Završni razred srednje škole
Dečaci	2 do 3 od 10	3 do 4 od 10	preko 4 od 10
Devojčice	2 do 3 od 10	3 od 10	preko 3 od 10

U toku rašćenja, razlika između mladih, u pogledu želje za čitanjem, ne samo da se ublažuje nego postaje sve naglašenija. Već u V razredu osnovne škole neku decu knjiga više ne privlači. U završnim razredima srednjih škola stvara se izvesna podvojenost između mladih koji još čitaju (i koji će verovatno i dalje čitati) i onih koji su prestali da čitaju i od kojih većina verovatno neće više ni čitati. Ovo potvrđuje mišljenje sociologa i psihologa koji tvrde da škola zanemaruje upravo one mlade ljude kojima je verovatno najpotrebnija. U prvom razredu srednjih škola 15% mladih izjavljuje da nema svoju ličnu biblioteku, a ovaj procenat je veći od procenta koji navodi Hasenforder (oko 5% za odgovarajuće školske sredine); u završnim razredima srednjih škola više od četvrtine đaka nema svoju ličnu biblioteku, iako polovina njih pripada bogatim ili imućnim porodicama.³³⁾

Odrasli Francuzi čitaju malo knjiga. Bez obzira na razne razloge, to nije nikakvo čudo, jer škola nije umela da im ulije ni želju ni volju da čitaju, a francuske biblioteke ne zadovoljavaju ni svojim brojem ni svojim kvalitetom.

Činjenica da su mladi ipak najbolji čitači u Francuskoj ukazuje na ozbiljnost situacije u pogledu čitanja među odraslima. *Nečitanje*, potvrđuje Eskarpi,³⁴⁾ nije pojava karakteristična za omladinu. Dvema anketama o čitanju među regrutima, od kojih je jedna sprovedena 1960. godine u

³²⁾ A. Mareuil: *Op. cit.*

³³⁾ Mareuil: *Op. cit.* — Profesije očeva 11 anketiranih učenika dveju gimnazija u Turu su sledeće: 2 inženjera, 2 direktora akcionarskih društava, 2 oficira, 1 rukovodilac na železnici, 1 trgovac, 1 stručnjak za nepokretnost, 1 bankarski činovnik, jedan učitelj oženjen učiteljicom

³⁴⁾ R. Escarpit: *Op. cit.*

Švajcarskoj, a druga tokom 1962. i 1963. u Francuskoj, utvrđeni su veoma približni i neobično niski procenti nečitača: u Švajcarskoj 7%; u u Francuskoj 8,9%. Pravi problem nečitanja postoji kod odraslih, posebno kod još mladih ljudi koji mogu lakše nego drugi da ponovno padnu u »tehnički analfabetizam« koji je posledica nečitanja, i do koga se dolazi utoliko brže ukoliko je školovanje bilo kraće. U anketi koja je sprovedena među francuskim regrutima, registrovano je 12,9 nečitača među onima koji su završili školovanje sedam godina pre regrutovanja, dok među onima koji su završili školovanje 2 godine pre regrutovanja, ili koji su se još školovali u trenutku regrutovanja, nije pronađen nijedan nečitač. Studenti su ipak najrevnosniji čitači knjiga, što ne znači da posle završenih studija i oni neće proći kroz krize u kojima im se može desiti da prestanu da čitaju. Moglo bi se verovati da starije osobe, s obzirom na to da imaju više vremena, više čitaju. Statistike, kao što smo videli, pokazuju da to nije slučaj.

Prema jednoj anketi instituta IRES^{*)} iz 1960. godine, 58% Francuza ne čitaju knjige (36,6% Francuza od preko 14 godina starosti, prema anketi Instituta INSEE^{**)} iz 1968. godine).

U Anesiju, 1958. god. dve trećine stanovnika nisu uopšte kupovali knjige. U 65% domova ima knjiga, a u više od polovine ovih domova ima više od 25 knjiga.

9% domova ima 1 do 5 knjiga,
 19% domova ima 6 do 15 knjiga,
 10% domova ima 16 do 24 knjige,
 24% domova ima 26 do 75 knjiga,
 13% domova ima 75 do 150 knjiga,
 6% domova ima 151 do 250 knjiga,
 10% domova ima 251 do 500 knjiga,
 4% domova ima više od 500 knjiga, i
 za 4,5% domova podaci su nepouzđani.

Samo 17,2% domaćinstava ima više od 100 knjiga u kući;

Samo 16,8% domaćinstava ima od 6 do 25 knjiga u kući;

Samo 24,9% domaćinstava ima od 26 do 100 knjiga u kući;

Samo 31,1% domaćinstava ima manje od 5 knjiga u kući;

^{*)} IRES (Institut de recherches économiques et sociales) — Institut za ekonomska i društvena istraživanja (prim. prev.).

^{**)} INSEE (Institut National de la statistique et des études économiques) — Nacionalni institut za statistiku i ekonomska istraživanja.

Samo 10% domaćinstava izjavilo je da ne poseduje nijednu knjigu (čak ni kuvar, ni molitvenik, ni rečnik, niti ikakvu školsku ili dečju knjigu), — (INSEE, 1968).

U toku godine 1963, u Francuskoj je pročitano 0,9 džepnih knjiga po osobi (u S.A.D.: 3; u Engleskoj: 1,6; u Holandiji: 1,4; u Nemačkoj: 1,2). — 67,5% odraslih izjavilo je da čita manje od 1 knjige mesečno (— INSEE, 1967). — Londonac pozajmljuje 9 puta više knjiga iz javnih biblioteka nego Parižanin. Samo 9% odraslih Francuza upisano je u neku biblioteku, od kojih 4,9% pozajmljuje više od 20 knjiga godišnje — (INSEE, 1967).

Od 3.430.000 odraslih Francuza upisanih u neku biblioteku:

340.000 je upisano u opštinsku biblioteku;

860.000 je upisano u biblioteku svoga preduzeća;

840.000 je upisano u privatnu parohijsku biblioteku;

390.000 je upisano u neki čitalački klub.

(INSEE, 1967)

— *Socijalne razlike se ogledaju u korišćenju knjige*

Podvući ćemo pre svega da su seoska deca u mnogo nepovoljnijem položaju od gradske.

58 % seoske omladine između 13 i 16 godina nema sopstvenih knjiga ili ima manje od 10 knjiga, dok u gradovima ovaj procenat iznosi 33%. Situacija u Kolmaru³⁷⁾ potvrđuje ove podatke: 60% dece poljoprivrednika između 14 i 16 godina nemaju sopstvenih knjiga ili ih imaju manje od 10; u ovakvoj situaciji nalazi se samo 39% gradske dece u Kolmaru. Istraživanje koje su u seoskim naseljima departmana Sen-e-Marn izvršili H. Grasio-Alfanderi i M. Th. Moret (H. Gratiot-Alphandery i M. Th. Maurette) ukazuju na istu kulturnu zaostalost, koja ometa intelektualni razvoj dece.³⁸⁾ Komune sa manje od 20.000 stanovnika imaju 25 % čitača. Komune od 20.000 do 50.000 stanovnika imaju 38% čitača. Gradovi

³⁷⁾ Anketu je u maju 1959. sproveo Omladinski odbor među 3000 omladinaca i omladinki koji su pohađali gimnazije, srednje stručne škole i škole učenika u prirodi.

³⁸⁾ Anketa Nacionalnog Centra za decu. Pariz, PUF, 1956.

srednje veličine imaju 45% čitača. Naselja sa više od 100.000 stanovnika imaju 61% čitača.³⁹⁾ Na ovaj činilac stalno nailazimo, kao i na razlike između polova.

Da li čitanje knjiga nailazi na veći odziv kod ljudi nego kod žena?

Prema Hasenforderovoj anketi devojčice čitaju u slobodnim časovima više nego dečaci, i to u svim društvenim i školskim kategorijama. Strasnih čitača ima srazmerno mnogo više u gimnazijama — u kojima ima veoma mnogo dece srednjih i viših službenika, nego u tehničkim i stručnim školama, koje pohađa veliki broj dece radnika i poljoprivrednih nadničara.

Oba ova činioca povećavaju suprotnosti između raznih kategorija. Samo 22% dečaka pretposljednog razreda nižih škola »mnogo« vole da čitaju. Ima ih gotovo isto toliko koji »uopšte ne vole« da čitaju: 17%. 69% devojčica poslednjeg razreda nižih stručnih škola »mnogo« vole da čitaju knjige; samo 2% ne vole.

Odgovori na pitanje: Da li volite da čitate knjige u slobodnim časovima?⁴⁰⁾ nalaze se na tabeli na strani 76.

Prema ispitivanju izvršenom u celoj zemlji 1960. godine, Francuzi koji čitaju knjige brojniji su od Francuskinja (45% prema 37,5%). Stavovi, izgleda, i ovde zavise od pripadnosti socijalnoj kategoriji. U radničkoj sredini muškarci čitaju knjige više i redovnije nego žene,⁴¹⁾ i, ako razmotrimo rezultate ankete izvršene u celoj zemlji 1967. godine, videćemo da žene predstavljaju većinu u grupi gradskih »nečitača« i »nekupaca«. Nasuprot ovome, u grupi »veoma dobrih čitača« procenat muškaraca i žena gotovo je isti (52 % muškaraca prema 48 % žena).

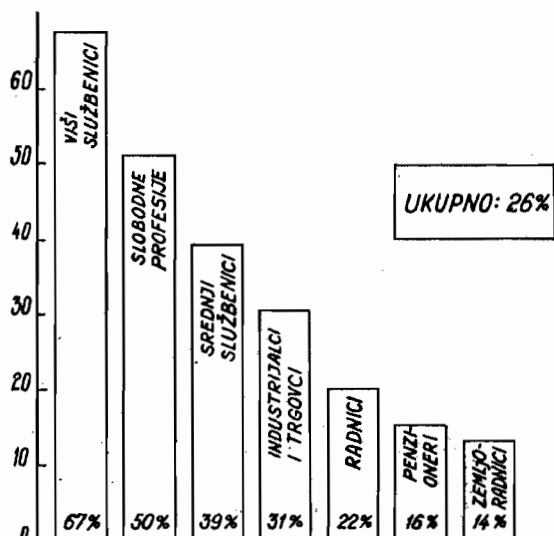
³⁹⁾ IRES, 1960.

⁴⁰⁾ J. Hasenforder: »Čitanje među mladima i javne biblioteke u Francuskoj«, op. cit.

⁴¹⁾ R. Kaés: La lecture et les ouvriers. *Affrontements*, I/1963.

Vole da čitaju knjige	d e č a c i					d e v o j č i c e				
	IV razr. produžne škole	I godina tehničkog koleža	IV god. opšte-nog koleža	IV god. niže gimnazije (prir. mat. smer)	IV god. niže gimnazije (humanistički smer)	IV razr. produžne škole	I godina tehničkog koleža	IV god. opšte-nog koleža	IV god. niže gimnazije (prir. mat. smer)	IV god. niže gimnazije (humanistički smer)
mного . . .	22,1	20,5	28,7	35,8	42,8	41,8	42,2	46,2	56,5	69
pomalo . . .	60,1	64,4	58,7	56,8	52,8	50,6	52,1	50,1	39,8	29,2
uopšte ne vole	16,8	14,6	11,8	6,8	4,3	7,2	5,7	3,5	3,4	1,7

PROCENAT KUPACA NOVIH KNJIGA U
TOKU AVGUSTA 1967. GODINE PREMA
SOCIOPROFESIONALNIM KATEGORIJAMA
ANKETIRANIH

Sve ankete pokazuju da postoje osetne razlike u pogledu korišćenja knjige zavisno od društvene sredine. Prema anketi izvršenoj u Kolmaru, 54% mladih između 14 i 16 godina iz radničkih sredina i 43% mladih iz zanatlijskih sredina nema svoju ličnu biblioteku (uopšte nemaju knjiga ili ih imaju manje od 10), dok se samo 17% dece čiji su roditelji službenici ili obavljaju neku slobodnu profesiju nalaze u ovoj situaciji; 27% dece nameštenika i sitnih trgovaca takođe nema svoju biblioteku. Ovo utiče i na nivo čitača.

Procenat mladih koji su izjavili da naročito vole izučavanje velikih pisaca (prema Hasenforderovoj anketi⁴²⁾):

IV razred niže gimnazije (humanistički smer)
61%,

IV razred opšteobrazovnog koleža 38%,

I godina tehničkog koleža 27%,

III razred niže tehničke škole 27%.

»Ova statistika — kaže A. Marej⁴³⁾ — zaslužuje da se nad njom zamislimo. Ako stanemo na gladište da je kontakt sa »književnim vrednostima«

⁴²⁾ J. Hasenforder: »Čitanje među mladima i javne biblioteke u Francuskoj«, op. cit.

⁴³⁾ A. Mareuil: Op. cit.

najpotrebniji deci iz trudbeničkih sredina, iz ankete vidimo da za ove književne vrednosti najmanje sklonosti pokazuju upravo deca iz naroda. Za njih se određuje samo jedna manjina (tek svaki četvrti đak u stručnim školama).«

Sa svoje strane, Ž. Leber (Lebert) dolazi do sličnih zaključaka pri ispitivanju naklonosti mladih iz stručnih škola prema modernim sredstvima za informisanje.

Susrećemo se nepobitno sa novim sistemom vrednosti.⁴⁴⁾

Široki narodni slojevi manje se interesuju za knjigu nego publika iz drugih sredina:

Prema anketi IRES-a (Instituta za ekonomska i socijalna istraživanja) iz 1960. godine, knjige čita:

15,5% zemljoradnika,
33% radnika,
53,5% nameštenika,
72% viših službenika,
industrijalaca i lica koja
obavljaju neku slobodnu
profesiju.

U grupi »veoma dobrih čitača« i »veoma dobrih kupaca knjiga« (13% stanovništva) nalazimo:

50% viših službenika,
9% radnika,
3% zemljoradnika.

Knjige koje se često čitaju tri puta su manje brojne među trudbenicima koji potiču iz zemljoradničkih porodica nego među radnicima (— Institut za ekonomska i socijalna istraživanja, 1960).

Ako se kao indeks uzme mesečni dohodak, dolazi se do istih zaključaka (— Institut za ispitivanje javnog mnjenja, 1967).

Među onima koji zarađuju više od 1500 franaka mesečno, procenat onih koji čitaju knjige iznosi 71,5%.

Među onima koji zarađuju između 750 i 1200 franaka mesečno, procenat onih koji čitaju knjige iznosi 52%.

Među onima koji zarađuju između 300 i 750 franaka mesečno, procenat onih koji čitaju knjige iznosi 40%.

⁴⁴⁾ J. Gerset: *Les loisirs des jeunes*, Editions universitaires, 1967.

Međutim, čak i u privilegovanim sredinama, samo jedna manjina čita mnogo knjiga; velika većina stanovništva ne čita ili malo čita. Polovinu knjiga koje su pročitane tokom prvog tromesečja koji je prethodio anketi, pročitalo je samo 10% stanovništva. To je možda činjenica od najvećeg značaja.

Ona mala grupa »veoma dobrih čitača — veoma dobrih kupaca«, čije je postojanje utvrdila anketa koja je tokom 1967. godine sprovedena po nalogu Nacionalnog sindikata izdavača, potvrđuje ove tendencije. Mesečni porodični prihodi više od polovine ovih lica veći su od 1250 franka. Gotovo tri četvrtine njih (73%) ima srednju ili višu školsku spremu. Više od četiri petine njih (86%) živi u gradskim opštinama, a veliki procenat (36%) živi na području Pariza.

KO JE ODGOVORAN?

Škola ne stvara kod đaka ni potrebu za čitanjem ni sklonost prema čitanju; ona ga ne nauči da je knjiga glavni instrumenat kojim bi se on mogao služiti za sopstveno izgrađivanje i obaveštavanje; ne nauči ga da metodično koristi knjigu prema okolnostima i ličnom interesovanju.

Nastava francuske književnosti, kod većine ne pobuđuje želju za čitanjem književnih dela:

— časovi čitanja i književnosti odveć često izazivaju dosadu: odlomci koji se brzo zaborave i ne podstiču đake da pročitaju cela dela, tekstovi neprilagođeni interesovanju mladih za aktuelne događaje, čitanje naglas, a ne čitanje većih odlomaka, nepostojanje programa književnosti u osnovnoj školi, preveliki broj časova, — sve to obeshrabruje mlade i odstranjuje ih od knjige. Umesto da se nastava sastoji u tome da đaci nauče kako da na veoma živ način saopštavaju svoju misao, francuski se još odveć često predaje kao jezik.

— u nižim razredima osnovne škole — kako saznajemo iz Marejeve ankete — deca smatraju da su časovi čitanja često dosadni. Udžbenici nisu tako zanimljivi kao knjige iz biblioteka i previše su teški za one koji nemaju mnogo dara za učenje.

Prilika je da podsetimo ovde na zaključke ankete koju je sprovedla Suzan Molo⁴⁵): »Analiza 14 čitaniki kojima se služe đaci IV i V razreda osnovne škole u 10 škola pariskih predgrađa, po-

⁴⁵) Suzanne Mollo: *L'école dans la société*, Dunod, 1970.

kazuje da, izgleda, postoji izvestan nesklad između života onakvog kakav deca doživljavaju i predstave koju im o životu daje škola (...). Pisci školskih udžbenika drže se tradicionalnih vrednosti seoskog i buržoaskog društva i pružaju đaku zastarelu sliku društva, a prikazujući uzor-dete, ne vode računa o promenama koje usled socijalne evolucije nastaju u svakodnevnom životu... U tim udžbenicima vidimo seljake kako rukom vezuju snopove, susrećemo kolare koji postavljaju obruče na točkove, grnčare, kalajdžije; umetničke delatnosti predstavljene su uglavnom priredbama ciganskih družina, itd. Svet industrije i trgovine u ovim udžbenicima je potpuno zanemaren. U knjigama je prikazano i dete, ali njegova prva osobina je pokoravanje odraslima. Da li se takva literatura može dopadati deci? Da li ih ona može pripremiti za život u društvu?

Inače, u nastavnom programu za osnovne škole književnost nije ni zastupljena, i to je, čini nam se, veoma veliki propust. U Istočnim zemljama — naročito u Poljskoj i Mađarskoj — videli smo da osnovna škola postavlja sebi kao zadatak da decu upozna sa izvesnim brojem legendarnih ili istorijskih junaka i sa nekoliko »klasičnih pisaca za mlade«. Kao kad bi programi francuskih osnovnih škola obavezno sadržali odlomke iz *Romana o Lisicu*, iz *Pesme o Rolandu*, iz *Tartarena Taraskonca*, iz *Guliverovih putovanja*, iz *Dvadeset hiljada milja pod morem*, pa čak i iz romana *Starac i more*. Zašto da ne?⁴⁶⁾

— U srednjoškolskoj nastavi, ista pesma: »knjige koje učenici po slobodnom izboru čitaju u slobodnim časovima nisu ni izdaleka obuhvaćene programima, — u ovima se pažnja obraća uglavnom na klasike XVII veka i u izvesnoj meri na pisce iz XVIII i s početka XIX veka. A školsku omladinu privlači današnjica. Za čitanje u slobodnim časovima ona ne bira ove pisce. Ovaj raskorak između školskih programa i želja mladih kod nekih je očigledan. »U školi se ne uči ono što ja volim. Zar se francuska književnost završava krajem XIX veka?« ... »— Ono što učimo u školi ne stvara kod mene nikakvu želju za čitanjem. Zato i ne čitam dela koja su na programu. A mило mi je što se u školi ne uči ništa što je u vezi s filmom i s delima XX veka, jer ne bih želela da mi ih kvare!⁴⁷⁾

Ali, stvar je pre svega u tome što škola upućuje uglavnom samo na čitanje odabranih odlomaka, koji se brzo zaboravljaju.

⁴⁶⁾ S. Mollo: *Op. cit.*

⁴⁷⁾ Hassenforder J. — »Interesovanja mladih prema njihovim raznodama i knjigama koje čitaju«, — Anketa I.P.N.-a (Državnog instituta za pedagogiju).

Tek 1958. među zvaničnim aktima našao se i jedan cirkular u kome je ministarstvo prosvete preporučivalo da se čitaju veći odlomci iz knjiga ili cela dela (umesto časova deklamatorskog čitanja naglas!) i da se otvaraju moderne biblioteke, u kojima se čitaoci prijatno osećaju.

Najzad, postoji veoma slaba povezanost između omiljenih pisaca i književnih rodova, s jedne strane, i zvaničnih programa s druge, sem u jednoj stvari: proučavanje Starog veka u V i VI razredu osnovne škole neosporno podstiče decu da čitaju dela koja slikaju to doba. Iz đачkih lista pročitanih knjiga vidi se da nema mnogo veze ni između onoga što se radi u školi i onoga što se čini van nje. U osnovnoj školi đaci nauče osnovne stvari. Posle toga, van škole, kad čitaju, deca čitaju nešto drugo, a ne ono što se proučava u školi, a škola, u većini slučajeva, ne obraća nikakvu pažnju na to. Iz knjiga koje su na programu deca upoznaju samo jednu od pet ličnosti koje će kasnije voleti.

U prvom razredu srednjih škola 60% mladih ne vole udžbenike koji su im stavljeni na raspolaganje, a 40% njih tvrde da ih nikad nisu oduševili tekstovi koje su u njima pročitali. Najzad, u školskom programu se govori samo o 16% do 17% ličnosti koje mladi smatraju uzorima. *Sadašnji trenutak* ima neodoljivu privlačnost za mlade. Tri četvrtine među ličnostima, kojima se današnja omladina divi, naši su savremenici. Zašto ih nastava zanemaruje i prepušta radiju i televiziji prevashodno pravo da o njima govore?

*Redosled ličnosti kojima se najviše dive đaci
VIII razreda osnovnih škola⁴⁸⁾*

<i>Prema izjavama dečaka:</i>	<i>Prema izjavama devojičica:</i>
Dž. F. i B. Kenedi	Dž. F. i B. Kenedi
Paster	Profesor Barnard
Martin Luter King	Doktor Švajcer
General de Gol	
Napoleon	

U nastavnom programu završnih razreda nailazimo na samo 19% navedenih imena. Predmet interesovanja su životi veoma poznatih ličnosti, veliki problemi čovečanstva i aktuelni politički događaji, što ukazuje na činjenicu da su mladi postali deo publike periodične štampe za odrasle.

⁴⁸⁾ A. Mareuil: *Op. cit.*

Uzori i slavne ličnosti, prema izjavama učenika i učenica završnih razreda srednjih škola⁴⁹⁾

<i>Prema izjavama učenika</i>	<i>Prema izjavama učenica</i>
Dž. F. Kenedi	General de Gol
Ž. Brel	Mišel Morgan
Zerar Filip	Zerar Filip
General de Gol	K. Žiro
Ž. K. Kili	Sofija Loren
	S. Režiani
	Gari Kuper
	Žan Gaben

Međutim, u završnim razredima gimnazije, i to u najboljim gimnazijama, može se zapaziti da se ambicije školskih programa u velikoj meri podudaraju sa sklonostima mladih.

Podvucimo i to da u tim razredima mladi (i devojčice i dečaci) rado prihvataju »vrednosti« koje preporučuje škola: Kamija, Balzaka, Igoa, Stendala, itd.

Ipač, u pogledu podudarnosti u ovim slučajevima moramo se ograditi, ukazujući na dve stvari:

a) Mladi daju velikim francuskim piscima XX veka počasno mesto koje im udžbenici uporno uskraćuju. Tako na primer, na »rang-listama« koje su uspostavljene anketiranjem učenika tri pariske gimnazije, između 30 pisaca, francuskih i stranih, najviše glasova dobilo je 5 pisaca XIX veka i 9 pisaca XX veka. Pored ovih 14 francuskih pisaca, strane književnosti zauzimaju mnogo značajnije mesto nego u školskim programima; na »rang-listi« nalazimo i imena Tolstoja, Dostojevskog, Hemingveja, Perl Bakove i Dikensa.

b) Međutim, u drugim sredinama ovakva podudarnost ni izdaleka ne postoji.

Neke činjenice treba posebno istaći: učenici stručnih škola i zaposleni omladinci pokazuju više interesovanja za dela koja ne bi mogla ući u panteon klasične književnosti. Jedno jedino ime iz ovih njihovih lista nalazi se i u školskim programima: ime Viktora Igoa.

Ankete koje su imale za cilj da utvrde sklonosti mladih u vezi sa školskim predmetima pokazuju da »književni autori« nisu naročito omiljeni. Prema Hasenforderovoj anketi,⁵⁰⁾ dečaci stavljaju čitanje ovih pisaca na 8. mesto — posle prirodnih

⁴⁹⁾ *Ibid.*

⁵⁰⁾ J. Hasenforder: Anketa o raznodama mladih, op. cit., str. 65.

nauka, fiskulture, matematike, istorije, geografije, tehničkog obrazovanja, pa čak i iza instrumentalnog proučavanja francuskog jezika! Sem toga, 31% ovih pisaca dečaci potpuno odbacuju.

U pogledu devojčica, situacija je bolja: četvrto mesto (posle prirodnih nauka, fiskulture i matematike), a samo 25% odbačenih imena pisaca iz školskog programa!⁵¹⁾

»Mlade bi interesovale razne stvari: problemi čovekovog života, velika putovanja, napredak u nauci, a naročito životi velikih ljudi. Mogla bi se stvoriti nova metodologija na osnovu izbora koji bi vršili sami đaci između raznih stvari koje bismo im predložili.«⁵²⁾

Čitanje knjiga u razredima posle kojih se polaže ispit, potisnuto je mnogobrojnim zadacima. Hassenforder je anketom utvrdio da u završnim razredima osnovnih škola više od polovine đaka posvećuje preko 15 sati nedeljno izradi »domaćih zadataka«.

Procenat celokupnog broja đaka u svakom pojedinom razredu

	IV razred niže stručne škole	I godina tehničkog koleža	VIII razred opšteobrazovnog koleža	IV razred niže gimnazije (prirodno-matematički smer)	IV razred niže gimnazije (humanistički smer)
Više od 15 sati rada nedeljno	7	19,6	64,2	54,5	66,5

Ovome treba dodati 24 časa školske nastave, a zatim i vreme koje đaci provedu na putu od kuće do škole i natrag, pa će 40 zakonom određenih časova rada nedeljno biti daleko premašeno!

Prepreku težnji za slobodnim časovima, koji predstavljaju uslov za čitanje knjiga po slobodnom izboru, predstavlja, izgleda, kod jednog dela

⁵¹⁾ A. Mareull: *Op. cit.*

⁵²⁾ Hassenforder: *Anketa o čitanju među mladima, op. cit.*

školske omladine, i obimnost rada u školi i za školu. Oslanjajući se na prikupljena svedočanstva, A. Marej smatra prihvatljivom činjenicu da »matura ili svaki drugi stručni ispit koji se polaže u istom periodu života, verovatno predstavlja ozbiljnu smetnju čitanju po ličnom izboru.«⁵³⁾

Škola ne nauči đaka da čita kako treba

Reforme koje su u poslednje vreme izvršene u nastavi osnovnih škola, ne pomažu detetu da otkrije dela od vrednosti. Iznenađeni smo — kaže A. Marej — koliko slab trag ostavljaju pročitane knjige kod đaka srednjih škola obuhvaćenih anketnim uzorkom. Nije dovoljno obraćati pažnju na broj pročitanih knjiga ni na želju za čitanjem, već i na vrednost samog čina čitanja. Čitati, svakako, ali i čitati *kako treba*. Jedan izdavač je jednog dana govorio o »lažnom čitanju« koje uzima maha u našoj zemlji, tj. o čitaocima koji gutaju knjige, a ništa ne upamte.⁵⁴⁾

Ukažimo ponekad i na opasnije uzroke neuspeha na polju nastave književnosti u Francuskoj. Taj neuspeh je posledica razvoja pedagoških doktrina koje stavljaju naglasak na »slobodno izražavanje« deteta, na štetu korišćenja književne baštine koja se sastoji od velikih književnih dela.

Povodom tih vežbanja u »slobodnom izražavanju« odgovorićemo ono isto što i Žorž Snyderds: »U stvari, te delatnosti koje dete treba da odmah shvati i zavoli beznađežno padaju na nivo dečje nespretnosti i pod neodređene uticaje koje sredina neizbežno na njih vrši. Deca koja na taj način postaju pisci i sopstveni kritičari, odsečena su od velikih pisaca koji bi mogli da ih obogate i pruže im nešto zaista novo.«⁵⁵⁾

I završićemo jednom pesimističkom napomenom. Jedna komisija ministarstva prosvete, čiji je predsednik bio generalni inspektor Rušet, zasedala je da bi razmotrila načine na koje bi se mogla izvršiti »reforma nastave francuskog jezika u osnovnoj školi«. Međutim, plan za obnovu koji je ova komisija objavila 1970. godine gotovo i ne pominje korišćenje biblioteka, privikavanje na upotrebu dokumentacije, a i dalje stidljivo govori o metodi po kome dete treba da samo otkrije dela od vrednosti. Ni Luj Legran (Louis Legrand), pišući 1966. godine svoje inače izvanredno delo o *Nastavi francuskog u osnovnoj školi*

⁵³⁾ A. Mareuil: *Op. cit.*

⁵⁴⁾ *Ibid.*

⁵⁵⁾ *La Pensée*, (48), maj—avgust 1953.

li,⁵⁶⁾ nije nijedno poglavlje posvetio čitanju knjiga. Naglasak je stavljao na osposobljavanje deteta da se izrazi, na korisnost lingvistike za nastavnike, ali ne i na učenje načina na koji se deca mogu sama izgrađivati i čitanjem sticati ličnu kulturu.

Prema tome, mi se možemo pridružiti optužbama g. Mandra protiv postojećeg školskog sistema:

»Škola ne osposobljava učenike za tumačenje pisanog teksta, ne omogućuje im da ovladaju tehnikom čitanja, ne stvara kod njih ni naklonost prema čitanju, niti potrebu za čitanjem. Naime, treba savladati dug put između čitanja nekog teksta — iz udžbenika, koji treba tumačiti, često s mukom, i ovladavanja metodom brzog čitanja, bez napora, koje omogućuje da se dobar policijski roman proguta za jedan sat, da se bez straha prilazi beskrajno dugim delima, kakvo je npr. *Ljudi dobre volje*, da se svake večeri prelista »Le Monde« i iz njega izvuče ono što je bitno, da se znalački pronađu potrebna obaveštenja u enciklopedijama ili drugim knjigama, da se napori usmere pravo ka željenom cilju.⁵⁷⁾ I zato, ako se od ukupnog broja đaka oduzme ona četvrtina ili ona trećina koja se nije osposobila za čitanje, većina je, izgleda, spremna da *sve čita*, i kako je niko ne upućuje šta da čita, ona čita bilo šta: ono što je najlakše, najprivlačnije i što će, i inače, brzo zaboraviti!⁵⁸⁾

Nastava književnosti je, dakle, u sadašnjem trenutku na preispitivanju. Od čega onda zavisi književna vrednost dela koje čita većina gimnazijalaca u završnim razredima, — od uticaja porodice? Od razmene knjiga među drugovima? Moguće je da analiziranje klasičnih tekstova nameće posredno obraćanje pažnje na formu, izvesne zahteve književne prirode.⁵⁹⁾

Ostaje još da se i roditelji prevaspitaju: oni često rade u školi suprotstavljaju zabavne knjige, i na takvo nerazumevanje nailazi se čak i u intelektualnim sredinama.

Vreme godišnjeg odmora bi trebalo da bude idealno vreme za čitanje zabavnih knjiga, ali u to vreme školske biblioteke su zatvorene. Isto tako, po selima su u to vreme često zatvorene prostorije u kojima obično stoje knjige ili mala

⁵⁶⁾ Delachaux-Niestlé, éditeurs, 1966.

⁵⁷⁾ R. Mandra: *Ce vice impuni*, — B. Education nationale, 15 februar 1968.

⁵⁸⁾ A. Mareuil: *Op. cit.*

⁵⁹⁾ J. Hassenforder: *Anketa o čitanju među mladima*, *op. cit.*

opštinska biblioteka, kojom obično rukuje učitelj. Trebalo bi razmisliti o toj situaciji u kojoj se za vreme raspusta nalaze deca u pogledu čitanja knjiga.

U Francuskoj i dalje preovlađuju razredne, a ne školske biblioteke. Od 6.400 nastavnika osnovnih škola koji su učestvovali u anketi o bibliotekama, sprovedenoj 1967. godine, dve trećine pominju razredne biblioteke, a samo 10% govore o školskoj biblioteci. Međutim, razredne biblioteke predstavljaju prilično neuspešan način rada. Naime, deca imaju na raspolaganju veoma mali broj knjiga, uglavnom romane, a relativno vrlo malo delâ dokumentarnog karaktera. Centralne školske biblioteke počele su da se masovno osnivaju po gimnazijama tek pre dvadeset godina. Oko 15% ovih biblioteka dobro je snabdeveno i ima ih otprilike 200, a to je manje od petine ukupnog broja gimnazija. Međutim, u Americi 90% škola ima centralne biblioteke.⁶⁰⁾

U Hasenforderovoj anketi o raznodni mladih, 15% đaka obuhvaćenih uzorkom izjavilo je da se koriste centralnom školskom bibliotekom, dok se 40% njih služe knjigama iz razredne biblioteke. Otprilike polovina anketiranih đaka ne pozajmljuje knjige ni iz jedne biblioteke.⁶¹⁾

U 80% centralnih školskih biblioteka ne postoji čitaonica, a u više od 80% nemogućan je rad sa grupama koje bi koristile dokumentacione izvore. Strane norme predviđaju minimum od oko 10.000 knjiga u svakoj biblioteci i prosek od 10 knjiga po jednom đaku. Francuske biblioteke imaju prosečno 3463 knjige, a broj knjiga na jednog đaka iznosi 2,6. Da bi se dostigle strane norme, bilo bi potrebno učetvorostručiti bibliotečki fond. Uopšte uzev, u francuskim bibliotekama ima prosečno samo 33 sedišta i jedna biblioteka može da primi samo jedan razred, tj. oko 2,5% od ukupnog broja đaka. Razvoj našeg obaveznog školovanja nije bio povezan sa mrežom biblioteka prilagođenih nastavi i u tome je, bez ikakve sumnje, jedan od razloga njegovog potpunog neuspeha.

Između školskih biblioteka, s jedne strane, i opštinskih biblioteka ili biblioteka po preduzećima, s druge strane, retko postoje međusobne veze, ili praksa da se čitaoci jednih upućuju u druge. Školske biblioteke žive kao pod staklenim zvonom; u njih zalaze samo đaci, i one po-

⁶⁰⁾ J. Hassenforder: Op. cit.

⁶¹⁾ J. Hassenforder: *Interesovanja mladih u slobodnim časovima i nastava.*

stoje samo za njih. Osnovane 1862. godine, sa ciljem da služe i odraslima i deci, one su postepeno sužavale svoj delokrug i ograničile se na školske zidove. Čak i bivši đaci retko svrate u njih, — kaže Hasenforder.

Jedna anketa koja je tokom 1956. godine sprovedena u departmanu Endr-e-Loar,⁶²⁾ ukazala je na presudan uticaj školskih biblioteka: 90% dečaka pozajmljuje knjige iz školske biblioteke, a samo 3% iz gradske biblioteke. To isto je utvrđeno i anketom koja je 1957. godine bila sprovedena u celoj zemlji među đачkim roditeljima: 71% dečaka između 13 i 16 godina i 78% devojčica istih godina pozajmljuju knjige iz školskih biblioteka.⁶³⁾ Ali, i pored toga što otprilike 50% roditelja uglavnom znaju da u njihovoj komuni postoji opštinska biblioteka, samo 6% njihove dece pozajmljuje knjige u njoj, i oko 5% koristi bibliobuse.

Posledice takvog stanja ispoljavaju se u tome što mladi, odbacujući ponekad svoje uspomene na školske dane, bilo iz mladićske oholosti bilo zato što im je škola dojadila, ne odlaze više ni u biblioteku. S druge strane, retko škola radi na tome da dake navikne na redovno korišćenje opštinske biblioteke. Koordinacija između ove dve vrste ustanova najčešće je nedovoljna, a ponekad čak i ne postoji. Ako blizu 80% mladih ispod 14 godina starosti i pozajmljuje knjige iz biblioteka, taj procenat, kao što znamo, pada na veoma nizak nivo kad su u pitanju odrasli.⁶⁴⁾

Nemoć javnih biblioteka ukazuje na neaktivnost školskih biblioteka

Nepostojanje borbene i celovite politike u pogledu čitanja knjiga u Francuskoj predstavlja svakako prepreku za bolje korišćenje knjige u jednom društvu u kome preovlađuje komercijalizovana zabava i razonoda. Ako pogledamo Izveštaj o poslovanju države u oblasti kulture, koji je u jednom elaboratu objavila Služba za proučavanja i istraživanja pri Ministarstvu kulture (u specijalnom broju časopisa Francuske Dokumentacije, *Developpement culturel*, februar-mart 1971), državni izdaci za kulturu procenjeni su na 0,97% celokupnog državnog budžeta. A od tog dela 3,4% bilo je namenjeno bibliotekama.

⁶²⁾ Leroy: Op. cit.

⁶³⁾ Anketa iz 1957: Nacionalni savez đачkih roditelja čija deca pohađaju državne škole.

⁶⁴⁾ J. Dumazedier i J. Hassenforder: *Mladi i čitanje knjiga*, u: »Courrier de la Recherche pédagogique», 12 okt. 1960.

Činjenica da je samo 4% Francuza zainteresovano za javne biblioteke svakako je rezultat slabog finansijskog napora koji ulaže zajednica u cilju osnivanja, opreme i rada takvih biblioteka: u 1968. godini francuski rashodi u te svrhe iznosili su 2 franka po stanovniku, dok su već 1965. godine izdaci Kanade iznosili 6,36 franačka, Velike Britanije — 10,50 F, Sjedinjenih Država — 12.60 F, i Danske — 17.50 F. Međutim, 4.700 odbora po preduzećima stvorilo je 3.000 biblioteka i zainteresovalo više od 2 miliona zaposlenih lica.

Može li uopšte postojati neka politika knjige, kad je za nju nadležno 7 ministara? Spoj administrativnog centralizma i rascepanost stručne nadležnosti onemogućuje istraživanja budućeg razvoja, analizu celokupne oblasti kulture i usaglašeno intervenisanje na ovom polju.⁶⁵⁾

Od 118 bibliotekara koji su odgovarali na jednu anketu, sprovedenu u 7 departmana koji okružuju Pariz, 54,3% njih smatra da u njihovom gradu ima velikih zona koje ne koriste biblioteke. Anketa je otkrila da u tri departmana, koja su postala od nekadašnjeg velikog departmana Sen, 20 komuna — sa ukupno 120.000 stanovnika, nema opštinsku biblioteku.⁶⁶⁾

U ovih sedam departmana oko Pariza, 94,2% opštinskih biblioteka ima manje od jedne knjige po glavi stanovnika; 62,7% opštinskih biblioteka ima manje od jedne knjige na dva stanovnika, a 7 imaju nešto više od pola knjige po stanovniku.

Većina opština se još uvek malo bavi kulturnom animacijom.

423 komune koje su odgovarale na anketu opštinskih kulturnih centara, dodeljuju prosečno 0,3% od budžeta za biblioteke, to jest 1,2 F godišnje po stanovniku. Uticaj biblioteka na okolinu različit je i zavisi od sredstava kojima one raspolažu.⁶⁷⁾

	Monpelje (1966)	Sen-Die (1966)
	120.000 st.	30.000 st.

Budžet biblioteke u odnosu na budžet grada (u procentima)	0,35	1,5
Upisani čitaoci	1214	3443
Broj pozajmljenih knjiga	62900	129000

⁶⁵⁾ Opšti izveštaj za VI Plan koji je podnela Komisija Ministarstva za kulturu (Predsednik P. Emmanuel).

⁶⁶⁾ Anketa A. B. F.-a iz 1969. godine među 118 opštinskih bibliotekara u departmanima pariskih predgrada.

⁶⁷⁾ Adels. Correspondance municipale (opštinska prepiska), jul 1967.

U Parizu je u toku 1961. godine 2,850.000 stanovnika pročitao u svom stanu 3,071.000 knjiga pozajmljenih iz javnih biblioteka. U Londonu i Njujorku otprilike isti broj stanovnika pročitao je daleko više knjiga. U Londonu je tokom školske godine 1959/1960, 3,257.000 stanovnika pozajmilo 33,797.000 knjiga, dok su u Njujorku javne biblioteke pozajmile 13,186.000 knjiga u jednom delu grada u kome ima 3,500.000 stanovnika.

Ove brojke ukazuju i na nejednakosti u opremi biblioteka.

Posle modernizacije, broj pozajmljenih knjiga je u Turu porastao, od 61.000 primeraka (u 1957), na 424.000 (u 1960) i na 550.000 (u 1969. godini).⁶⁵⁾

U 78 pariskih biblioteka, posle renoviranja, broj pozajmljenih knjiga porastao je za 10% u toku jedne godine (1967—1968).

Jedna anketa koja je obuhvatila 336 gradova otkrila je da je prosečan broj pozajmljenih knjiga u 1968. godini iznosio prosečno 1,05 po stanovniku. Međutim, u Sen-Djeu je ovaj prosek iznosio 6,89, u Bulonj-sir-mer 4,62 i u Turu 3,83.

Ovde treba ukazati i na napore koje su uložile biblioteke u nekim preduzećima.

Biblioteka u preduzeću je čisto francuski eksperiment; ona nadoknađuje neaktivnost opštinskih biblioteka. Samo 6% ovih biblioteka raspolaže stručnim osobljem sa diplomama. Ove biblioteke koristi 10 do 30% ukupnog broja zaposlenih u odgovarajućem preduzeću. Od 100 knjiga koje radnici pozajmljuju iz biblioteka, 43 potiču iz biblioteka osnovanih pri preduzećima.⁶⁶⁾

PERMANENTNO SAMOIZGRADIVANJE I ČITANJE

Možemo li se nadati da će se uporedo sa razvojem školskog obrazovanja, ukoliko do njega dođe, sve više i čitati?

Kao što smo već videli, svuda postoji stalna povezanost između podizanja nivoa obrazovanosti i napretka u čitanju knjiga.

Ali, da li postoji uzajamna veza između visokog nivoa obrazovanja i *redovnog* čitanja velikih

⁶⁵⁾ J. Hassenforder: *Développement comparé des bibliothèques publiques en France, en Grande Bretagne et aux U. S. A. dans la seconde moitié du XXe siècle*; Cercle de la Librairie 1967.

⁶⁶⁾ Kaes R.: *Op. cit.*

dela iz oblasti tehnike, nauke, književnosti, umetnosti ili filozofije? Ponekad postoji. Ali u pitanju je manjina, bez obzira na školski i univerzitetski nivo koji je imala u početku.

Prema nedavno sprovedenoj anketi,⁷⁰⁾ lekari, izgleda, predstavljaju, što se knjige tiče, izvanrednu publiku — svi čitaju knjige na kraju dana: 60% lekara čita od 20 do 200 sati mesečno, 50% ne sluša radio, 3,5% ne gleda televiziju. Prema tome, za veliku većinu lekara, audio-vizuelna era ne predstavlja opasnost za knjigu. Ali, da li bi ovaj procenat mogao da važi za sve one koji imaju srednju i višu spremu? Anketa koja je 1954. godine sprovedena u Anesiju, prema slučajno izabranom uzorku, pokazuje da situacija uopšte nije takva.⁷¹⁾

Po mišljenju Ekskarpia, »... možemo, prema izvesnim znacima, zaključiti da rukovodeći kadar sa univerzitetskim obrazovanjem čita manje nego srednji službenici. To verovatno dolazi otuda što se oni prvi u stvari nalaze pod stalnim pritiskom modernog života, dok su ovi drugi uglavnom zaštićeni zakonodavstvom koje im obezbeđuje slobodno vreme zavisno od radnog mesta«.

Nameću se i drugi zaključci koji još više iznenađuju: R. Eskarpi otkriva jednu naizgled paradoksalnu činjenicu, naime, da je »... procenat stanovništva koje ume da čita, a nikad ili praktično nikad ne čita knjige, po svoj prilici veći u razvijenim zemljama u kojima je, zbog školovanja koje obuhvata celokupno stanovništvo, učenje čitanja postalo institucionalna obaveza, nego u zemljama u kojima je napredak u pismenosti upravo merilo razvijenosti i u kojima onaj koji ume da čita ima veoma jake razloge da to čini... U Holandiji, gde je čitanje veoma rašireno, jedna anketa, koja je sprovedena 1960. g. i koja nije izričito postavljala pitanje nečitanja, pokazala je da 40% ispitanih lica »ne vole da čitaju«. Nasuprot ovome, jedno ispitivanje koje je 1963/64. izvršeno u Istočnom Pakistanu među 145 porodica vladinih službenika na raznim položajima, pokazala je da među 488 lica starijih od 12 godina ima samo 53 nečitača, to jest jedva 10,9%... Od 400 lica iz svih društvenih slojeva koja su ispitana u Švajcarskoj 1962. godine, bilo je 160 nečitača, ali dok je 31 lice izjavilo da nikad u životu nije čitalo, 129 njih je kazalo da su izgubili naviku da čitaju... Sve u svemu — 40% nečitača. U Francuskoj je anketa, koju je 1967. godine sproveo Francuski institut za ispitivanje javnog mnje-

⁷⁰⁾ Revue Tonus, 1971.

⁷¹⁾ N. Samuel: *Kulturne potrebe u gradu srednje veličine*; Ministarstvo za kulturu, 1970.

nja, utvrdila da procenat nečitača iznosi 53%. Može se, dakle, prihvatiti kao tačno da je u najrazvijenijim zemljama, u kojima postoje veće mogućnosti za školovanje, procenat onih koji znaju da čitaju, a nikad ili praktično nikad ne čitaju knjige, veći nego u nerazvijenim zemljama.«⁷²⁾

S obzirom na neizvestan uspeh čak i reformisanog školskog sistema, ako želimo da u svim društvenim sredinama podstaknemo želju za neprekidnim čitanjem u toku celog života, možemo razmisliti pre svega o tome da bi bilo potrebno iz osnova izmeniti usmerenost ovog školskog sistema. Najpreči zadatak opšteg izgrađivanja u školskom sistemu, počev od zabavišta do univerziteta, morao bi se sastojati u pripremanju za neprekidno samoizgrađivanje putem korišćenja dokumenata, a posebno knjige. Ceo sistem obrazovanja koji namećemo deci trebalo bi reorganizovati na taj način što bi se središnje mesto dalo kolektivnim i ličnim bibliotekama.

Metode, organizacija, pa čak i strukture celog školskog i univerzitetskog sistema, počev od zabavišta pa do najviših univerzitetskih ustanova, sve treba da bude obnovljeno, imajući stalno u vidu pomenutu perspektivu: nije dovoljno smanjiti broj nastavnčkih časova, stvoriti dinamiku pomoću grupa ili zavesti institucionalnu pedagogiju. Trebalo bi postići da mladi uzmu na sebe izgrađivanje mladih, s tim što bi ih u tome usmeravali čas nastavnici, čas njihovi vršnjaci, a čas bi oni to sami činili. S obzirom na ritam promena u ovom našem društvu, potrebno je ići još dalje i razbiti i sam školski okvir. Treba stvoriti sistem izgrađivanja koji bi obuhvatio čitav čovekov život, i sve institucije u koje je uključen čovek. Danas više ne mogu samo deca imati monopol na obrazovanje. Škola više ne može da ima monopol u obrazovanju. Samo društvo mora da sprovede neophodne korenite promene da bi postalo nosilac obrazovanja.

U čemu i kako društvo, u zajednici sa školom, može postati nosilac obrazovanja? Kako postupiti da bi ono u većoj meri postalo nosilac obrazovanja?

Ivan Ilić⁷³⁾ živo slika jedno takvo društvo koje bi imalo ulogu učitelja, ali bi to bilo »društvo bez škole«. To je prvi put da je neko zamislio kako bi izgledao kraj monopola škole i nastavnika u obrazovanju. Ne čini nam se da bi tako

⁷²⁾ Escarpit: Op. cit.

⁷³⁾ Ilić, I.: *Une société sans école*, Editions du Seuil, 1971.

nešto trebalo želeći, niti nam izgleda da bi bilo moguće ukinuti obavezno školovanje dece, ali Ilićevo razmišljanje otvara perspektivu koja omogućuje da se zamisli jedan obrazovni sistem koji bi svakom čoveku davao više ohrabrenja za život. On može da nas nauči kako da, u cilju neprekidnog samoizgrađivanja, bolje mobilizujemo sva sredstva koja mogu da služe kao dokumentacija, sva sredstva kojima društvo može da obrazuje svoje članove.

Ilić razlikuje 4 obrazovne mreže — (on ih, doduše, izlaže obrnutim redom od ovog koji smo mi izabrali):

A. — Nastavnici: oni će biti na raspolaganju učenicima svih uzrasta koji su strasne pristalice simptomatskih znanja. Na ovaj način se unapređuje princip dobrovoljnosti.

B. — Drugovi: Neosporna je činjenica da neki među mladima dobro uče samo u društvu svojih drugova i drugarica. U Sjedinjenim Državama jedna trećina učenika u razredu rukovodi ostalima, doduše uglavnom kad su u pitanju delatnosti koje se obavljaju u slobodnom vremenu (igre, sport) i kad je reč o političkom životu (tj. u perifernom sektoru), ali zar se ova tendencija ne bi mogla iskoristiti i za učenje uopšte, sa profesorom, koji bi imao samo ulogu savetnika? Na taj način bi dobila u širini stara ideja o međusobnom poučavanju.

C. — Oni koji žele da odmah zarađuju novac i da rade treba da među zanatlijama, trgovcima i radnicima nađu dobrovoljne vaspitače koji će im saopštiti ono što znaju: oni će im preneti, ne toliko znanje koliko veštinu.

D. — *Vaspitni predmeti.*⁷⁴⁾ Ilićeva misao u pogledu predmeta vrlo je revolucionarna: naše društvo koje počiva na tehničkom napretku postaje sve komplikovanije i sve više otuđuje čoveka. On se buni protiv takvog društva i predlaže da se od predmeta zahteva da u neku ruku poučavaju one koji ih troše. Kojim sredstvima sprovesti ovu revoluciju? Ilić razlikuje dve vrste vaspitnih predmeta:

— knjige, klasične vaspitne predmete, uključujući i medije i

— predmete u svakodnevnoj upotrebi, koji bi mogli imati izvesnu obrazovnu funkciju; i on izražava želju da se proizvođači dobara i usluga zakonom obavežu da se brinu o vaspitnom karakteru svojih proizvoda (način upotrebe, popravke, objašnjenja mehanizma).

⁷⁴⁾ Industrijski predmeti sa obrazovnom funkcijom. — (Prim. prev.).

Naš život obuhvata dve vrste vremena: obavezno vreme (stručni rad i rad u školi) i neobavezno vreme (slobodno vreme, razonoda). Ilićeve teorije podrazumevaju temeljnu reviziju odnosa ova dva vremena namenjenih kulturnom uzdizanju jednog društva: jedan deo vremena posvećenog školi prešao bi u vreme posvećeno struci, a jedan deo vremena koje dete provodi u školi prešao bi u slobodno vreme, koje bi dete ili odrastao čovek ispunjavali učenjem.

Planirati obrazovanje deteta kao pripremanje za permanentno samoizgrađivanje uz upotrebu dokumenta, a pre svega knjige.

Ponovimo: školska nastava koja ima za cilj pripremanje za samoizgrađivanje predstavlja danas, kako se nama čini, glavni elemenat u permanentnom obrazovanju.

Nema permanentnog obrazovanja bez sistematskog upućivanja u samoizgrađivanje, to jest bez korišćenja i asimilacije dokumentacije. I u tome centar za dokumentaciju, biblioteka, knjiga, mogu i treba da igraju ulogu pokretača.

Međutim, to podrazumeva metode, strukture i jednu novu politiku školskog obrazovanja u okviru neprekidnog obrazovanja. Ali šta treba podrazumevati pod školskim dobom? U taj pojam treba da uključimo i ono što se naziva »predškolskim dobom«. Nepostojanost navike čitanja knjiga verovatno ima svoje korene, kako kaže Eskarpi, u predškolskom dobu. Osnovni stavovi prema knjizi izgrađuju se verovatno u tom dobu života. Kao što je to često dokazivano, dete počinje da druguje s knjigom kad pođe u školu i ono je sklono da čitanje vezuje za školsku obavezu, a ne za slobodno vreme, pogotovu ako u njegovoj porodici niko ne čita.

Ako školovanje teško ide ili ne zadovoljava želje deteta, može se desiti da dete omrzne čitanje, i to se, posle završenog školovanja, odražava u potpunom napuštanju čitanja. »Neobično je važno da knjiga uđe u život deteta pre školskog doba i da se već tad uklopi u njegove igre i svakodnevene aktivnosti. Drugovanje s knjigom pre no što dete nauči da čita predstavlja jamstvo da će kasnije stečena znanja imati čvrste osnove.«⁷⁵⁾

Uprkos naporima koji su ulagani poslednjih 20 godina, dečja knjiga ne zauzima u francuskoj izdavačkoj delatnosti mesto koje zaslužuje. Deca

⁷⁵⁾ R. Escarpit: *Op. cit.*

od 2 do 15 godina predstavljaju 22% celokupnog stanovništva, a dečje knjige ne dostižu 15% od broja objavljenih primeraka.

U toku 1967. godine, od 8.646 novih objavljenih knjiga, samo 796 (ili 9%) bile su namenjene mladima i mališanima.

Prema tome, u jednom društvu u kome se kulturni uzori brzo menjaju, često brže od smene generacija, permanentno samoizgrađivanje predstavlja najvažniji cilj obrazovnog sistema. Najvažniji deo učenja sastoji se u tome da đak — ostavljajući po strani lično iskustvo, kulturu sredine u kojoj živi, kao i tehnološke naučne, umetničke, književne i filozofske spise — nauči da bira i da usklađuje stavove i znanja koja stiče. Jedna kineska poslovice kaže da je dobro dati ribu onome kome je ona potrebna za jelo, ali je još bolje naučiti ga da peca. Tako će on celog života moći da dobavlja ribu koja mu je potrebna: isti je slučaj sa onim koji od najranijeg detinjstva bude ovladao duhom i metodama permanentnog samoizgrađivanja putem korišćenja izvora za obaveštavanje i izgrađivanje, u prvom redu — knjige.

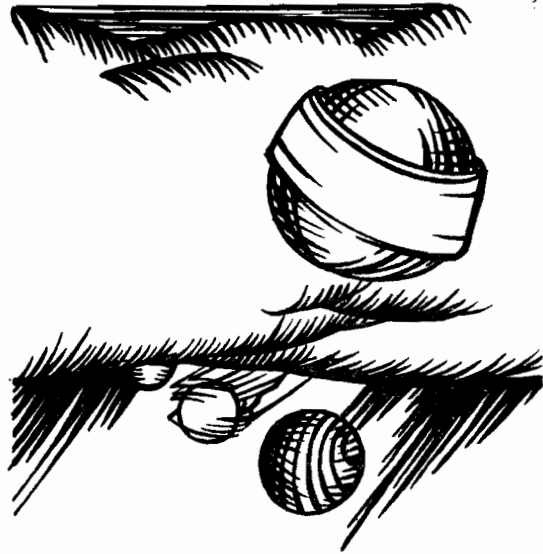
U cilju ovakvog učenja, školu treba u sve većoj meri dopunjavati sistemom predškolskog i postškolskog neprekidnog obrazovanja, koji će morati da prodre u sve društvene ustanove. Već se i u sadašnjoj krizi školskog sistema može nazreti kraj monopola škole u obrazovanju.

Međutim, nije reč o tome da se metode školskog, čak i reformisanog obrazovanja prošire novim znanjima, dinamikom manjih grupa ili institucionalnom pedagogijom kojoj bi bio pridodat novi delokrug: nije reč o školovanju društva. Skloni smo, naprotiv, da posumnjamo u to da škola kao ustanova utiče na đaka u tom smislu da kod njega stvara aktivan stav prema sopstvenom neprekidnom samoizgrađivanju za vreme školovanja i posle završenog školovanja. Time što ćemo ponovo definisati *rad u školi* u zavisnosti od potreba za radom koje imaju društvo, porodica, pojedinac, mi više nećemo smeti da ga mešamo s obrazovanjem. Samoobrazovanje na dobrovoljnoj osnovi, bez pomoći drugih, ima vecma malo zajedničkog sa *nametnutim* školskim obrazovanjem, čak i kad su u pitanju nove metode i samoupravljački način rada. Čitanje tekstova koje propisuje školski program, bilo da ih đaci čitaju kolektivno ili svako za sebe, ne mora da bude nekoristan kuluk. Ali čitanje koje je zasnovano na principu dobrovoljnosti, bilo da su u pitanju grupe ili pojedinci, druga je stvar.

Jedno je deo školskog rada koji društvo nameće detetu kao što odraslom nameće profesionalni rad. Drugo je deo vremena koji predstavlja više nego »rekreaciju«, nadoknadu za umor od učenja. Reč je o vremenu oslobođenom od rada koji određuje školska ustanova, o vremenu oslobođenom radi delatnosti koju će sam dak odrediti da bi izrazio sopstvenu ličnost ili uspostavio vezu sa svetom stvari, ideja, bića. Ako je u pitanju čitanje, knjigu će izabrati sam dak, kao što bira mesto gde će se šetati, igralište na kome će raditi fiskulturu, predmet koji će amaterski napraviti ili popraviti, kao što bira omiljenu ploču ili sebi devojku. I kao što postoji razlika između brođenja iz uživanja i plovidbe koja se obavlja kao profesija, isto tako postoji i razlika između čitanja u cilju razonode i čitanja koje je deo rada, čak i kad je u pitanju isto delo, isti pisac ili isto doba.

Stvar je u ovome: ako čitanje knjiga treba da postane glavno sredstvo za dobrovoljno samozgrađivanje, ono mora da postane sastavni deo novog načina života, posebno u toku onog vremena koje pojedinac ima na raspolaganju posle završenog profesionalnog rada ili poslova u porodici, kao i posle izvršenih društveno-duhovnih ili društvenopolitičkih obaveza. U pitanju je oslobođeno vreme koje će pojedinac po svojoj volji posvetiti čitanju, da bi dublje razmišljao o obavljanju svog posla i drugih obaveza, da bi vežbao maštu ili moć rasuđivanja van praktičnog života, u dodiru sa raznim delima, da bi postao još mudriji ili još luđi, kako bi njegov život imao neki stil. U toj novoj perspektivi koja pojedinca, u saradnji sa društvom, čini ponovo odgovornim za sopstven kulturni razvoj, slobodno vreme i priprema za korišćenje slobodnog vremena predstavljaju najbolju priliku da se osposobe aktivni čitači kako bi svojoj ličnosti omogućili da dođe do potpunog izražaja i kako bi se branili od svega što ugrožava takav njihov razvoj u jednom društvu u kome se slobodno vreme sve više pretvara u šablon koji masama uskraćuje prave životne vrednosti, a preduzimljivima pruža priliku za ostvarenje lakih zarada.

(Prevela s francuskog
ZORICA HADŽI-VIDOJKOVIĆ)

II DEO

ISTRAŽIVANJA

KNJIGE I ČITAOCI*

Kad su knjige u pitanju, Evropljani se osećaju nadmoćni u odnosu na Amerikance. Tri hiljade godina istorije (koja bi bila nezamisliva bez knjiga) pothranjuju ovo osećanje nadmoćnosti; primećuju ga čak i oni Amerikanci koji su imali prilike da lično vide stav Evropljana prema knjizi, ali i oni ovo osećanje smatraju opravdanim.

Zamislimo Amerikanca koji putuje po Evropi. On će najpre posetiti najstariju evropsku biblioteku, — *Biblioteca capitolare* u Veroni, — koja nikad nije prekidala s radom, i diviće se neprocenjivom blagu koje je tu prebrodilo istorijske bure i koje potiče iz doba kad Amerika još nije bila ni otkrivena. On će nastaviti do Ravene i, posmatrajući nadaleko čuvene mozaike u crkvi *Sant'Apollinare Nuovo*, osetiće divljenje puno poštovanja pred Svetim ocima iz prvih vekova hrišćanstva, od kojih svaki, kao simbol svog položaja, drži pred sobom knjigu, koja čas ima oblik svitka, a čas oblik ispisanih tablica. Posle toga će u Švajcarskoj biti zasenjen neopisivim sjajem manastirske biblioteke *Svetog Galena* u kojoj svaka izložena knjiga izgleda kao okružena oreolom.

Zamislimo zatim našeg Amerikanca kako sa ovim iskustvom za sobom, putuje dalje u Pariz, gde ima veoma često prilike da sagleda koliku ulogu još i danas *homme de lettres* igra u javnom životu „Grada Svetlosti”, — što je za njega nešto sasvim novo. Najzad, na sajmu nemačke knjige u Frankfurtu on je konačno zapanjen kad se nađe u centru današnje svetske trgovine knjigama, pred sjajem umetnički uređenih izloga, u čast knjige. Činjenica da je Amerika otkrivena tek kad je prošlo pola veka od Gutembergovog pronalaska, — usled čega se evropskim knjigama daje prednost, — još i danas je duboko ure-

*) Hajnc Štajnberg (Heinz Steinberg), rukovodi odeljenjem za produžno školovanje opštine Zapadni Berlin. Vodi tečaj sociologije knjige na Slobodnom Univerzitetu u Berlinu.

zana u svest Amerikanaca. Amerika gleda na knjigu kao na nešto što je sastavni deo evropske tradicije, i u tom preimućstvu Evrope — uprkos sopstvenom nezavisnom razvoju — vidi i neko suštinsko preimućstvo.

Pa ipak, ono što Evropljani i Amerikanci obično zamišljaju kao svoj stav prema knjizi, najčešće je suprotno stvarnom stanju. Ta neobična činjenica, koja će u ovom izlaganju biti potkrepljena primerima, opravdava pažnju koja se posvećuje evropskim i američkim istraživanjima na tom polju. Međutim, u takvim istraživanjima se obavezno zastranjuje, s obzirom na to da čak ni naučna ispitivanja nisu ostala imuna od pogrešnih shvatanja, koja su veoma rasprostranjena u svetu.

U Sjedinjenim Državama istraživanja u vezi sa čitanjem obično obavljaju bibliotekari i sociolozi, kao članovi informativne službe pri bibliotekama. Prava istraživanja se stoga često vrše u bibliotekama, a sprovode ih univerzitetski instituti za bibliotekarstvo ili sociologiju. Često su ovakva istraživanja gotovo isključivo usredsređena na praktične potrebe biblioteka, pri čemu postoji tendencija da se svet van biblioteka i ne uzima u obzir.

Istraživanja u Evropi, kojima obično kumuju knjižari i izdavači, empiričke su prirode i često usmerena na rešavanje trgovačkih problema, pa su, otuda, i jednostrana u svojim zaključcima. Postoje i izuzeci. U Ujedinjenom Kraljevstvu, na primer, Brajan Grumbridž (Brian Groombridge¹⁾ je za svoje istraživanje dobijao potporu Britanskog udruženja bibliotekara; u Skandinaviji (u Danskoj i Švedskoj), takođe, bibliotekari daju inicijative za istraživanja, a obično ih oni i sprovode, pa prema tome i tumače rezultate do kojih dođu.²⁾ Međutim, u slučaju Francuske, Savezne

¹⁾ Brian Groombridge: *The Londoner and his Library* (Londonac i njegova biblioteka), London, Research Institute for Consumer Affairs, 1964.

²⁾ Videti pre svega B. V. Elberling: »The Danish School of Librarianship's Sociological Laboratory« studija štampana u *Unesco Bulletin for Libraries*, vol. 20, 1966, str. 184—188. Da ne bismo morali da neprekidno upućujemo čitaoce na razne tekstove u kojima se raspravlja ovaj problem, skrećemo im pažnju već ovom prilikom, — i na to se više nećemo vraćati, — na publikaciju pod naslovom *Forschungsobjekt Buch. Internationale Bibliographie zur Sociologie und Psychologie des Lesens* (međunarodna bibliografija o sociologiji i psihologiji čitanja), koju je pripremio Eymar Fertig, a objavio Hajnc Stajnberg (Minhen-Pullach Verlag Dokumentation, 1971; New York, R. R. Bowker, 1971). Ova bibliografija, koju je izdao i za koju je predgovor napisao autor ovog članka, podeljena je, u predmetnom indeksu, prema zemljama, tako da se, na primer, doprinos Mađarske i ostalih istočnoevropskih zemalja — koji se u članku ne pominje, može jasno videti.

Republike Nemačke i Holandije, istraživanja, po pravilu, predlažu i subvencionišu knjižari i izdavači i ona se obavljaju gotovo potpuno nezavisno od američkih napora na tom polju.

Naravno, evropskim sociolozima koji rade za knjižare i izdavače dobro su poznati radovi Lasswela (Lasswell), Keca (Katz), Lejzersfelda (Lazarsfeld), Šrama (Schramm), Festindžera (Festinger), koji su pisali o istraživanjima sredstava za masovnu komunikaciju u Americi. Pa ipak, profesor Duglas Veples (Douglas Waples), — da pomenemo samo jednog, koji je izvršio svakako najveći uticaj u oblasti istraživanja čitanja i čije su monografije, zasnovane na predavanjima držanim u Bibliotekarskoj školi pri Univerzitetu u Čikagu, objavljene većim delom za vreme Drugog svetskog rata, — nepoznat je na kontinentu, mada je nekoliko godina pred rat, a zatim i nekoliko godina posle rata, posetio evropske biblioteke i bibliotekare.³⁾

Veples, koji je kao psiholog tesno saradivao sa ekipom koja radi pri Školi za sociologiju u Čikagu i koja je veoma poznata u svetu, izgleda da je zaista prvi u čitanju video društveni proces koji treba ispitivati empiričkim sredstvima. Ono što metod njegovog rada razlikuje od inače sličnih pristupnih metoda u Evropi — kao što je, na primer, rad nemačkog bibliotekara Valtera Hofmana (Walter Hofmann), koga je on upoznao u Lajpcigu⁴⁾ — sastoji se u savesnom prikupljanju činjenica, onakvih kakve su, bez unapred stvorenih ideja o tome šta bi bilo poželjno otkriti.

Veples je u svom radu tesno saradivao sa američkim bibliotekarima Berelsonom (Berelson), Bredšoom (Bradshaw) i Karnovskim (Carnovsky). On je prvi prokrčio put metodičkim istraživanjima i u svoje vreme pronašao pravi odgovor na važno pitanje: »Šta čitanje predstavlja za narod?« Danas je teško shvatiti kako je uopšte bilo moguće osposobljavati bibliotekare, a ne govoriti im o takvim naporima, ali to u svakom slučaju dokazuje u kolikoj je meri potrebno obnoviti nastavu bibliotekarstva u Starom svetu.

³⁾ Pojednost se mogu naći u autorovom članku koji je objavljen kao uvodnik u časopisu *Buch und Bibliothek* (Knjiga i biblioteka), u januaru 1971. godine, str. 9—15.

⁴⁾ Da su se izvršila poređenja Veplesovih i Hofmanovih istraživanja došlo bi se do značajnih rezultata, koji bi predstavljali veliki doprinos istoriji biblioteka u obema zemljama. U međuvremenu želeli bismo da čitaoca uputimo na rad Margarete Ceplen (Margaret Chaplan) »Američke ideje u nemačkim javnim bibliotekama. — Tri perioda«, objavljen u *Library Quarterly*, vol. 41, br. 1, 1971, str. 35—53.

I obratno: Amerika uopšte nije obavještena o evropskim istraživanjima čitanja, koja su za poslednjih deset godina objavljivana mahom u Francuskoj, Saveznoj Republici Nemačkoj i Holandiji. Stoga je cilj ovog članka da sagradi most između Starog i Novog sveta preko jezičkih barijera (koje su i dalje zaprepašujuće visoke), a isto tako i između bibliotekara i knjižara (koji, i pored toga što se i jedni i drugi bave knjigama i njihovim čitaocima, izgledaju neobavešteni o tome šta oni drugi rade).

Da bismo samo pokazali koliko će biti teško premostiti taj jaz, navešćemo na samom početku jedan tipičan primer, iz koga se može videti koliko su predubedenja koja u ovom pogledu jedan narod ima o drugom. Reč je o jednoj zabludi nemačke organizacije za ispitivanje javnog mnjenja, kojoj je Udruženje za promet nemačke knjige dalo nalog da sprovede anketu o nemačkom tržištu. Godine 1968. ta organizacija, — *Allensbach Institut für Demoskopie*, — podnela je obiman izveštaj,⁵⁾ u kome je druga rečenica glasila: »Zaprepašujuće je koliko retko Amerikanac uzima knjigu u ruke«.

Institut je bio toliko zadovoljan tim tvrđenjem, da nailazimo na njega još dvaput u tekstu izveštaja. A dovoljno je samo dobro pogledati situaciju, pa opovrgnuti ovakvo tvrđenje. Svaki Evropljanin koji je bar jedaput u američkom drugostoru kupio džepnu knjigu, zna da se Amerikanci u svakom slučaju mašaju knjige češće nego Evropljani. Naravno, teško je pribaviti statističke podatke koji bi se mogli porediti u međunarodnim razmerama, i precizni podaci iz ove oblasti uglavnom nedostaju. U svakom slučaju, mogla bi se prihvatiti pretpostavka da se u Sjedinjenim Državama, — bilo da je u pitanju broj objavljenih naslova, broj prodatih primeraka ili suma novca utrošena na nabavku knjiga, — kupuje srazmerno dva puta više knjiga nego u Saveznoj Republici Nemačkoj i da se iz raznih biblioteka pozajmi bar tri puta više knjiga.⁶⁾

⁵⁾ Gerhard Schmidtchen: »Lesenkultur in Deutschland« (Kultura čitanja u Nemačkoj) članak objavljen u časopisu *Börsenblatt für den Deutschen Buchhandel* od 30. avgusta 1968. Značajniji je, međutim, članak od istog autora, objavljen pod naslovom »Eine Politik für das Buch« (Politika u korist knjige) u istom časopisu, u broju od 20. decembra 1968 (*Archiv für Soziologie und Wirtschaftsfragen des Buchhandels*, V i VI).

⁶⁾ Videti: *Lesen, Leihen und Kaufen von Büchern. Ein Internationaler Vergleich* (Čitanje, pozajmljivanje i kupovanje knjiga. Poređenja na međunarodnom planu), Hamburg, Verlag für Buchmarkt Forschung, 1968. Ova publikacija je zasnovana na predavanju holandskog pisca, R. E. M. van den Brink-a, koji se s uspehom ogledao na polju uporednih istraživanja na međunarodnom planu i koji je pomenuto predavanje održao na engleskom, na XVIII konferenciji Međunarodnog udruženja izdavača (Amsterdam, 1968). U publikaciji se nalaze i izveštaji nemačkog Instituta za proučavanje tržišta knjige.

Napomenom štampanom veoma sitnim slovima, pomenuti nemački institut pokušava da svoje neobično tvrđenje potkrepi, pozivajući se na jedan američki institut. Naime, 1956. godine, Galupov institut je u Sjedinjenim Američkim Državama, u Kanadi, Australiji, Engleskoj i Nemačkoj sproveo anketu na uzorku celokupnog stanovništva, postavljajući sledeće pitanje: »Da li slučajno u ovom trenutku čitate bilo kakvu knjigu ili roman?« Samo 17 % Amerikanaca kazalo je »da«, dok je procenat Nemaca koji su dali potvrđan odgovor iznosio 34 % od celokupnog stanovništva Nemačke. To je sasvim shvatljivo, — naime, gotovo svi Amerikanci su po svoj prilici kazali istinu. Ali je isto tako izvesno da je najveći broj Nemaca lagao.

Svakako, Amerikanci, uopšte uzev, nisu manje skloni laži nego Nemci. Za prosečnog Amerikanca knjiga je oruđe kome on pribegava kao nekoj sasvim običnoj stvari; za njega je ona sredstvo koje mu omogućuje da nešto nauči ili da se zabavi. Da li ga je on upotrebio danas, ili prošle godine, ili će se poslužiti njim sutra, za njega je to stvar koja nema nikakvog značaja. Amerikanci, bar u većini, ne vide zašto bi se razmetali time što čitaju knjige. Za Nemce, naprotiv, knjige su simbol kulture i, pri tumačenju empirijskih podataka, sociolog treba da uzima u obzir i činjenicu da niko ne voli da ispadne glup u očima ispitivača. Razloga za podozrenje uvek ima, naročito kad u Starom svetu knjiga postane predmet ushićenja.

Poštovanje koje su evropske obrazovane srednje klase pokazivale prema knjizi i koje je — s obzirom na to da su ove klase gledale na nju kao na svoju klasnu privilegiju — u velikoj meri i omelo širenje knjige u radničkim sredinama, predstavlja fenomen vezan za oslobađanje društva od uticaja crkve.

Drugim rečima, ugled koji su knjige uživale u Evropi potiče iz religijske tradicije.⁷⁾

Stotinama godina Hristos je neprestano slikan sa knjigom u ruci, — s Biblijom. To se, opet, naravno, zasnivalo na jevrejskom predanju. Moglo bi se reći da neprekinut lanac ide od Mojsijevih Božjih zapovesti do današnje evropske obrazovane srednje klase koja je svesna značaja knjige.

⁷⁾ Videti: Ernst Robert Curtius, *Europäische Literatur und Lateinisches Mittelalter* (Evropska književnost i latinski srednji vek), Berne, Francke, 1948, a naročito poglavlje pod naslovom *Das Buch als Symbol* (Knjiga kao simbol), koje je nedavno dopunio Klaus Schreiner: »... wie Maria Gelechet einem Puch: Beiträge zur Buchmetaphorik des Hohen und Späten Mittelalters«, *Börsenblatt für den Deutschen Buchhandel*, 20. mart 1970 (Istorijski deo LXXVII), str. 651—664.

Evropski kulturni ponos bio je silno povređen prvim rezultatima ispitivanja na tržištu knjiga. »Svako treće domaćinstvo nema nijednu knjigu« ili »Seosko stanovništvo uopšte ništa ne čita«, — ovakvi naslovi su se mogli naći u novinama početkom šezdesetih godina ovog veka. Mnoge intelektualce je u to vreme zahvatio talas romantičarskog kulturnog pesimizma i takvi naslovi su — smatrali su oni — samo potvrđivali njihovo mišljenje. Mase — proricali su ovi kulturni pesimisti — iz godine u godinu sve manje čitaju, a posebno mladi više vole da igraju fudbal ili da gledaju televiziju nego da pročitaju dobru knjigu.

Ipak, knjige se svuda u svetu štampaju, kupuju i pozajmljuju, više nego ikada ranije, — a ne manje. Što se tiče omladine, prva ispitivanja, sprovedena u Saveznoj Republici Nemačkoj, kao i sva kasnija istraživanja izvršena u Francuskoj, Holandiji, Skandinavskim zemljama i Ujedinjenom Kraljevstvu, pokazala su da mladi čitaju više knjiga nego starije generacije, a ne manje.⁸⁾ Što su ljudi stariji, sve se manje interesuju za knjige; i ta činjenica je potvrđena svuda u Evropi, tako da teško daje za pravo ljubiteljima knjige da s prezrenjem govore o mladima.

I u Americi je isto: što je viša starosna grupa, knjige se manje čitaju. Najznačajniju studiju o ovoj temi izradio je Jan Hajda, koji je u okviru naučnog rada biblioteke Pratt proučavao žensko stanovništvo Baltimora i koji je došao do još sasvim nepotvrđene hipoteze da u proseku mladi čitaju više »zato što su mnogi od njih završili neku visoku školu ili koledž«.⁹⁾

Kasnije završavanje školovanja igra svakako ovde meku ulogu, ali je do podataka o tome da to nije jedini razlog što među mladima u celom svetu postoji tendencija da više čitaju, Hajda mogao lako da dođe, samo da je izvršio čak i površna poređenja sa rezultatima istraživanja u Evropi. Jer, iako se, u Starom Svetu, tendencija kasnijeg napuštanja školskih ustanova može statistički dokazati, ona je nesumnjivo manje izražena, a ipak tamo postoje verovatno i veće razlike između generacija u pogledu vremena koje posvećuju čitanju. Da je izvršio pomenuta poređenja, Hajda je mogao lako uvideti i to da pa-

⁸⁾ Najbolje pripremljeni materijal bili su podaci o kupovini i pozajmljivanju knjiga, izneti u publikaciji »Buch und Leser in den Niederlanden. Eine Untersuchung der Stichting Speurwerk betreffende het Boek in Amsterdam« (Knjiga i čitaoci u Holandiji; Gütersloh, Bertelsmann, 1963). Videti takode: Ilse Lichtenstein-Rother, »Jugend und Buch in Europa« (Omladina i knjiga u Evropi; Gütersloh Bertelsmann, 1967), naročito studiju o Holandiji.

⁹⁾ Jan Hajda, *An American Paradox. People and Books in a Metropolis*, p. 61, Chicago, Ill., 1963 (Teza).

radoks koji ga je uznemirio, — naime, da »intelektualne proizvode, kao što su knjige, ceni samo jedna manjina odraslih, uprkos neuporedivim mogućnostima koje ima većina u pogledu sticanja višeg obrazovanja«¹⁰⁾ — nije tipičan za Ameriku, već da predstavlja pojavu koja je rasprostranjena u celom današnjem svetu; on bi u isto vreme primetio i to da se njegova pretpostavka o »nižoj stopi čitanja knjiga među Amerikancima«¹¹⁾ temelji na pogrešnom shvatanju, koje i ovaj put potiče iz istog izvora iz koga i pomenuta zabluda Nemačkog instituta za ispitivanje javnog mnjenja, to jest iz Galupovog instituta.

Prihvaćemo pretpostavku da je zanemarivanje nalaza evropskih istraživanja koji su Hajdi tada mogli biti od koristi samo marginalno uticalo na rezultate do kojih je sam došao, jer je on, nezavisno od tog pitanja uticaja dužine školovanja, nastavio svoja istraživanja i razmotrio jedno zaista aktuelno pitanje, — naime: »Da li škola utiče na čitalačke navike ili možda pre roditelji, koji svoju decu šalju u određene škole?«¹²⁾ Velika je šteta što su Hajdini zaključci ostali tako malo poznati u Evropi.

Hajda pravi razliku između »samoće« i »usamljenosti«. Prema njegovim rečima, samoća »podmlađuje i osvežava; ona jača... društvene veze, jer omogućuje pojedincima da sa više pažnje vrše interakciju ili da nalaze više zadovoljstva u druženju sa ljudima. Nasuprot samoći, usamljenost je neželjena, besmislena i teška patnja, nametnuta čoveku protiv njegove volje... Samoća je jedan vid uklapanja u društvo; usamljenost je jedan vid isključenja iz učestvovanja u životu društva... Knjige zahtevaju odgovor koji bi bio u skladu sa postojećim društvom, solidarno uklapanje upravo u onaj svet koji čoveka osuđuje na usamljenost. Za čitanje knjiga potreban je i napor... Samim tim knjiga postaje neprivlačna za usamljenog čoveka, čiji je opšti nivo interesovanja i delatnosti znatno niži od nivoa angažovane ličnosti.«¹³⁾

Hajda je, ukratko, došao do zaključka da, i pored toga što čovek ne može da čita ako nije sam, — usamljenost utiče na ljude, u tom smislu da oni gube naviku da čitaju. Ova činjenica ima očigledne praktične posledice za biblioteke i trgovinu knjigama, koliko i bilo koji drugi oblik ekonomske propagande. Jasne ideje zasnovane na empiričkim nalazima svakako pružaju veće mogućnosti da se dođe do zaključka koji bi se

¹⁰⁾ *Ibid.*, str. 1.

¹¹⁾ *Ibid.*, str. 302.

¹²⁾ *Ibid.*, str. 62.

¹³⁾ *Ibid.*, str. 231.

mogli iskoristiti u ekonomske svrhe, nego kratkovidna nastojanja da se polje ispitivanja suzi i da se svede samo na ekonomska razmatranja.

Katolici čitaju manje nego protestanti, i u Americi i u Evropi, i pored toga što rimokatolička crkva, naročito u Holandiji — ali i u nekim delovima Savezne Republike Nemačke, čini veoma velike napore da stimuliše dobru literaturu — ulažući, u prvom redu, velike sume novca u katoličke biblioteke. Što se Amerike tiče, teško je sagledati razloge ovakvog stanja, i mi se ovde nećemo upuštati u to da li je Hajda, u ovom delu svojih istraživanja, bez pristrasnosti prišao složenoj etničkoj i ekonomskoj strukturi Sjedinjenih Država i njenoj isprepletenosti sa religijskom pripadnošću, — mada se može otvoreno posumnjati da je tako postupio u posebno zanimljivom, ali i posebno teškom slučaju Jevreja, naročito kad se suočimo sa teškoćom matematičkog određivanja uzorka.

U Saveznoj Republici Nemačkoj, iznenađujuća činjenica da katolici čitaju manje nego ostali navela je istoričare da ispredaju razne zanimljive teorije, ali se cela stvar može u velikoj meri objasniti pogrešnim povezivanjem činjenica. Naime, u Saveznoj Republici Nemačkoj, kao i u Holandiji, katolici su daleko najmnogobrojniji na područjima naseljenim pretežno seoskim stanovništvom.¹⁴⁾ A svuda u svetu seosko stanovništvo čita manje nego varoško, bilo da su u pitanju katolici, protestanti ili muslimani, stari ili mladi, muškarci ili žene. Nikakva verska organizacija nije u stanju da izmeni takvo stanje stvari, pa ne mogu ni knjižari i bibliotekari, izuzev ako ne učine nešto da sruše barijeru neinformisanja seoskog stanovništva, uvođenjem npr. pokretnih biblioteka.

Pomoću kompjutera, najraznovrsnije serije cifara mogu se veoma lako međusobno povezivati. Na taj način je konačno utvrđeno da muškarci čitaju više nego žene, mada je u dečinjstvu situacija obrnuta. Ali, ako bi se zbog toga muškarci osetili nadmoćniji, trebalo bi da znaju da su pogrešno protumačili činjenice. Žene ne čitaju manje zato što su žene, već zato što su uglavnom manje školovane nego muškarci.

Poražavajuća tendencija da se sinovi šalju na univerzitet da bi stekli diplomu, a u isto vreme verovanje da to ćerkama nije potrebno, — jer i

¹⁴⁾ Videti: Ludwig Mut, »Das Katolische Leserdefizit. Neue Frage an die Buchmarktforschung« (Deficit čitalaca među katolicima. Nova pitanja istraživačima tržišta knjige), *Börsenblatt für den deutschen Buchhandel*, 2. maj 1966, str. 886.

bez ove diplome mogu da se udaju za univerzitetski obrazovanog čoveka, — stvaraju kod ženske dece neprijateljski stav prema knjigama. Bez obzira na to da li će se devojke kasnije udati za univerzitetski obrazovane ljude ili ne, one će u svakom slučaju čitati manje u zrelo doba, jer su se kraće školovale i nisu se dovoljno navikle da koriste knjigu.

Ipak, devojka koja uspe da se uda za nekog ko ima univerzitetsku diplomu, dobija mogućnost da čita mnogo više nego ona devojka čiji roditelji nisu uspeli da ostvare svoj plan, jer se žene po pravilu prilagođavaju navikama svojih muževa. Knjige su u Evropi sredstvo za masovnu komunikaciju samo u sasvim posebnom smislu, inače su u suštini klasni simbol. To je na veoma upečatljiv način dokazao francuski Nacionalni sindikat izdavača u psihološkoj studiji pod naslovom »Etudes sur la Lecture et le Livre en France« (Rasprava o čitanju i knjizi u Francuskoj).¹⁵

Čak i u nižim klasama evropskog društva, u svakodnevnom su optičaju mudre izreke u vezi sa knjigama — kao što su, na primer, one koje govore o njihovom opštenarodnom značaju u oblasti obrazovanja. Ali ono što ljudi zaista misle o knjigama, pokazuje njihov stav kad se nađu pred slikom mlade žene koja čita, udobno sedeći u naslonjači. »Bolje bi bilo da ova nešto opere!«, — obično je najblaži komentar. S druge strane, izrazito neprijateljski stav ispoljava se i prema mladiću s naočarima u istom položaju: optužuju ga da je naduven i nesimpatičan intelektualac.

Međutim, i obrazovani ljudi, — suprotno lepim frazama o akcijama na kulturnom polju: kao kad, na primer, zahtevaju otvaranje biblioteka za siromašnije slojeve, — veoma oštro negoduju kad vide da pripadnici nižih staleža čitaju. S obzirom na to da se navode kao simbol položaja srednje klase, knjige su još i danas u velikoj meri tabu — predmet. Ovo je, u opštim crtama prikaz situacije (uz dopunska obaveštenja iz istraživanja u drugim evropskim zemljama) u pogledu stavova prema knjizi i čitanju. Sa sličnom situacijom treba računati i u zemljama Centralne i Južne Evrope.

U evropskom sistemu vaspitanja može da postoji i priličan nesklad između javno izlaganih teorija i vlastite skrivene prakse. Svaki zreo čovek priznaće, po svoj prilici, da su knjige deci od koristi... ali koliko će puta taj isti čovek uznemiriti dete koje se zadubilo u čitanje neke knjige! Remeteći samoću (da se poslužimo Hajdinom terminologijom) koja je potrebna za čitanje, po-

¹⁵) Pariz, 1960.

većavamo opasnost od usamljenosti koja pretil svakom ljudskom biću, pa i detetu, — a u isto vreme može nam se desiti da, misleći da nam je savest sasvim čista, izlažemo na sav glas otrcane fraze o kulturi i da uopšte ne primećujemo protivrečnost između svojih reči i dela.

Brajan Grumbridž¹⁶⁾ je na veoma vispren način ukazao na protivrečnost između takvih stavova i izneo jedan tipičan primer. Svoj uzorak je podelio na tri grupe: na članove javnih biblioteka, bivše članove javnih biblioteka i nečitače.

Najpre je ispitao nečitače zašto ne odlaze u biblioteku. Kao što se moglo i očekivati, gotovo polovina ispitanih odgovorila je da nema vremena; samo je 11 % izjavilo da više vole da gledaju televiziju. Grumbridž je tada pitao grupu čitača zašto ostali, po njihovom mišljenju, ne posećuju biblioteku. Ovog puta polovina njih odgovorila je da je to zbog televizije, dok je odgovor »nema nje vremena« dao tek svaki peti ispitanik.

To znači, drugim rečima, da ako ostali — takozvane mase — ne čitaju knjige, to je sasvim prirodno, jer oni stalno gledaju televiziju. Ali ako ja ne čitam, situacija je sasvim drukčija, jer ja ne pripadam »hoi polloi«, pa prema tome sasvim je prirodno da ja tamo ne odlazim samo zato što nemam vremena.

Odgovori su bili protivrečni u najvećem broju slučajeva, a verovatno i netačni. Jer iz rezultata ovog istraživanja mogu se saznati dve stvari. Odgovor koji navodi »nema nje vremena« najčešće je samo izvinjenje. Neko ko nema vremena da čita u stvari je za čitanje manje zainteresovan, zato što više voli da se bavi nečim drugim. A što se, pak, tiče pozivanja na televiziju, ono je izraz pesimizma u pogledu kulture. U svakom slučaju, bar u Saveznoj Republici Nemačkoj, ovo odbacivanje televizije je sve do sredine šezdesetih godina bilo karakteristično za ovakav romantičarski stav.

U stvari, kao što su to potvrdili rezultati francuskih, holandskih, švedskih i nemačkih istraživanja,¹⁷⁾ veoma uspešan razvoj televizije u Ev-

¹⁶⁾ Groombridge: *Op. cit.* — v. nap. 1, str. 47, 59 i 69.

¹⁷⁾ Saopštenje o činjeničnom stanju dao je autor ovog članka u napisu pod naslovom »Dem Leser auf der Spur? Versuch einer Zwischenbilanz Empirischer Bemühungen um das Buch« (Na tragu čitaoca? Pokušaj bilansiranja empiričkih napora u vezi sa knjigom), objavljenom u »Das Buch in der Dynamischen Gesellschaft, Festschrift für Wolfgang Straub zum 60. Geburtstag« (Knjiga u dinamičnom društvu, tekst napisan u čast šezdesetog rođendana Wolfganga Strauba), Trier, Spee-Verlag, 1970. Posebnu pažnju zaslužuju značajni podaci Divo-Instituta u publikaciji »Buch und Leser in Deutschland« (Knjiga i čitaoci u Nemačkoj) (Gütersloch, Bertelsman, 1965). Videti naročito str. 188—190.

ropi — uprkos izuzetno lepim predskazanjima ideologa knjige — ne samo da nije naškodilo potrošnji knjiga nego joj je i koristio, time što »multiplicirajuće« dejstvo televizije povećava uticaj svakog neposrednog pozivanja na knjige, a pre svega i svakog posrednog pozivanja na knjige koje je u osnovi svake emisije, tako da u toku poslednje dve decenije trgovina knjigom u Evropi jedva da je imala boljeg saveznika od televizije, — koja je napadana kao njen neprijatelj. Premda su odnosi između čitanja zabavnih i gledanja televizije često bili predmet zabavnih teoretskih razmišljanja, — rad Maršala Makluana bi mogao da posluži kao ekstremni primer, — ovi odnosi još nisu bili predmet bilo kakvog rada koji bi se zasnivao na ispitivanju činjenica, ni u Evropi, ni u Americi. Ono što je Lejzersfeld učinio u vezi sa radiom¹⁸⁾ tek treba da se učini u pogledu odnosa televizije prema knjigama.

Drugo jedno polje na kome treba sprovesti obimna istraživanja sačinjavaju problemi koji nastaju u vezi sa klubovima knjiga.¹⁹⁾ U Saveznoj Republici Nemačkoj, na primer, niko mišta ne zna o mogućoj povezanosti između pripadanja nekom klubu knjiga i članstva u nekoj biblioteci. U vezi s tim, Udruženje nemačkih biblioteka dalo je Institutu za sociologiju pri Univerzitetu u Hamburgu nalog da sprovede istraživanje, te će možda ova stvar biti rasvetljena.

Treba se pomiriti sa činjenicom da je do zadovoljavajućih odgovora na takva pitanja teško doći kad je u pitanju cela zemlja, jer se osobenosti jedne zemlje mogu utvrditi samo poređenjem sa drugim zemljama. U vezi s ovim, bilo bi zanimljivo izvršiti poređenja između nemačkih i francuskih klubova knjiga. Ovi poslednji, koji se ne zalažu toliko za kvantitet, očigledno imaju druge ciljeve (tj. ne bore se za jeftinija izdanja, već za lepši povezi). Ove dve stvari, po svojoj prilici, privlače različite delove stanovništva. Ali i ovde je od bitnog značaja da se zna kakvo je bilo američko iskustvo sa velikim brojem specijalizovanih klubova knjiga.

I različit razvoj tržišta džepne knjige zahteva, kako poređenja između evropskih zemalja tako i poređenja između svake od ovih i Sjedinjenih Američkih Država. Što se tiče Savezne Republike Nemačke, poznato je, zahvaljujući Alensbahovom Institutu za ispitivanje javnog mnjenja,

¹⁸⁾ Paul Lazarsfeld: „Radio and the printed page“ (Radio i štampana stranica), New York, 1940.

¹⁹⁾ Pravo stanje stvari je na upečatljiv način izložio 1964. godine Wolf Hermann u članku „Die Buchgemeinschaften im Streit der Meinungen“ (Klubovi knjiga u borbi mišljenja), objavljenom u časopisu *Bertelsmann Briefe*, br. 29, 1964; str. 15—22.

da mladi više vole džepne knjige, možda ne zbog njihove niže cene, već zbog toga što ne drže do tradicionalnog poveza, do koga je više stalo starijim generacijama. Međutim, u Saveznoj Republici Nemačkoj, u Švajcarskoj i u Austriji, džepne knjige ni izdaleka ne igraju — ili u svakom slučaju još ne igraju — istu onu ulogu koju imaju u Sjedinjenim Državama, pa čak i u Ujedinjenom Kraljevstvu. Premda je u Centralnoj Evropi u toku protekle decenije broj naslova džepnih knjiga, a verovatno i broj štampanih primeraka naglo porastao, džepna knjiga svakako nije na tržištu Centralne Evrope izvršila revoluciju kakvu je izazvala u Americi.²⁰⁾

Zašto nije? Objašnjenje nije, verovatno, u tome da je širenje klubova knjige sprečilo odgovarajuće širenje džepne knjige. Glavni razlog bi pre trebalo potražiti u različitim metodama distribucije. Mi u Evropi nemamo američki dragstor, koji štampana obaveštenja u obliku džepne knjige bukvalno stavlja na dohvat ruke potencijalnog kupca. Činjenica da ih mi nemamo, postavlja, međutim, ne samo ekonomske, već i sociološke, pa čak, tačnije govoreći, i socio-psihološke probleme, s obzirom na to da distribucija u isti mah i počiva na saopštavanju i podstiče ga.

Očigledno je da je veća potrošnja knjiga u Sjedinjenim Državama povezana sa dužim zakonski propisanim školovanjem u ovoj zemlji. Ali potrošnja knjiga u Evropi ne povećava se automatski sa produženjem školovanja: ona je tešnje povezana sa olakšicama koje se daju bibliotekama u školama; na taj način posećivanje biblioteka je produženo za odgovarajući vremenski period, ali se situacija samo u Ujedinjenom Kraljevstvu, u Danskoj i u Švedskoj može porediti u ovom pogledu sa Amerikom. Pretvaranje pojedinačnih simptoma u apsolutne utiče na dijagnozu.

Na osnovu ovog iskustva hteli bismo da naglasimo da se situacija u vezi sa knjigama može pravilno shvatiti samo ako se ove posmatraju u svim njihovim mnogobrojnim aspektima i manifestacijama, i ako se, uz to, ne posmatraju izolovano, već u odnosu na ostale masovne medije. Knjige su predmet istraživanja o sredstvima za masovnu komunikaciju, i ako ne želimo da oduzmemo vrednost rezultatima takvog istraživanja, ne možemo da ne uzimamo u obzir činjenicu da postoje i neposredni oblici komunikacije, a i drugi koji se obavljaju preko drugih medija. Svako ko se bavi knjigama mora da vodi

²⁰⁾ Videti: Hans K. Platte, *Soziologie der Massenkommunikationsmittel* (Sociologija sredstava za masovnu komunikaciju), Minhen, Reinhardt, 1966.

računa o celokupnoj oblasti komunikacija, čijem osvetljavanju je umnogome doprinela teorija o mnogostepenosti tokova komunikacija, koju su izneli Kec i Lejzersfeld i koja bi, u oblasti knjige, mogla da bude još korisnija.

Pružajući finansijsku pomoć istraživanjima Pitera H. Mana²¹⁾ sa Šefildskog Univerziteta, britanski izdavači su se pokazali mnogo izdašniji nego njihove nemačke kolege. Očigledno podstaknut radom Grumbriđža, Man je ispitivao naročito veze između trgovine knjigama i biblioteka. Rezultati njegovih istraživanja su u mnogim pojeđinostima isto toliko korisni za knjižare koliko i za bibliotekare, i bilo bi vredno ispitati da li bi se mogli primeniti i na druge zemlje.

Uopšte uzev, Man je uspeo da dokaže da ne postoji nikakvo stvarno suparništvo između knjižara i biblioteka. Pre bi se moglo reći da je tesna saradnja od koristi i jednima i drugima. Prodavanje knjiga se izgleda ne smanjuje zbog postojanja biblioteka, a što više knjiga neko pozajmljuje, više ih i kupuje.

Knjižari koji su dali nalog za istraživanje došli su do korisnih obaveštenja i saveta. Manovi studenti su, na primer, imali zadatak da od knjižara, koji su bili obuhvaćeni uzorkom, traže neku knjigu koja je već odavno rasprodana. Mnogi od onih od kojih je ovakva knjiga zatražena, odgovorili su da su na žalost upravo prodali poslednji primerak.²²⁾ Ovo nije samo zabavna priča, već ozbiljna sugestija onima koji žele da unaprede knjižarstvo.

Manove teoretske postavke nisu možda tako dobre kao praktični rezultati njegovih istraživanja. Ako on, na primer, pragmatički povezuje sadržaj knjiga sa pobudama za čitanje, on u stvari sakriva problem, jer se ne može poreći činjenica da jedni u knjizi možda traže i pouku, dok drugi čitaju samo radi zadovoljstva. Prihvatljivija je metoda koju je Hajda razradio u pogledu kategorizacije čitalaca.²³⁾

Što se tiče kvaliteta knjige, mišljenja su različita; pa čak i kad je u pitanju knjiga koja je jednodušno ocenjena kao dobra, ipak se ne može

²¹⁾ Peter H. Mann i Jacqueline L. Burgogne: *Books and Reading* (Knjige i čitanje), London, André Deutsch, 1969. Nedavno je Piter H. Man umnogome dopunio ovaj rad studijom pod naslovom *Books — Buyers and Borrowers* (Knjige — kupci i pozajmljivači), London, André Deutsch, 1971.

²²⁾ *Ibid.*, str. 87.

²³⁾ Hajda, op. cit. (Videti nap. 9), str. 13.

reći da li je i u kom pogledu ona dobra za svakog pojedinog čitaoca. Međutim, Hajdina metoda nam omogućuje da ocenimo »kvalitetnog čitača«, ne uzimajući u obzir naslove knjiga koje on čita.

Prema njegovoj definiciji, kvalitetni čitač mora da ispunjava tri uslova: broj knjiga koje je pročitao u toku protekle godine mora da iznosi najmanje deset; biltene o novim knjigama mora da čita najmanje jedanput mesečno; i, najzad, ne sme da potpada pod uticaj popularnosti knjige, pogotovu kad su u pitanju bestseleri. Ko god zadovoljava sva ova tri uslova, smatra se kao »kvalitetan čitač«. U praksi, prilikom utvrđivanja postojanja pomenutih uslova mogu iskrsnuti izvesne teškoće, a i rizik uvek postoji. U svakom slučaju, trebalo bi da evropski istraživači bar jednom pokušaju sa primenom ovog američkog metoda, ali da u njemu ništa ne menjaju, kako bi obezbedili mogućnost poređenja rezultata.

Francuski istraživači, čiji rad, u celini uzev, zaslužuje svakako najviše pažnje među naporima koji su dosad učinjeni na ovom polju u Evropi, otkrio je veze između nekih činjenica, koje će iznenaditi svakog ko se nije oslobodio tradicionalne evropske predstave o ljudima koji čitaju. Po ustaljenim shvatanjima to su izraziti intelektualci, povučeni u sebe i skloni bežanju od sveta. Francuski sociolozi su, međutim, otkrili povezanost između čitanja i bavljenja sportom.

S obzirom na to da je dobijeni rezultat pokazivao da mladi u isti mah i više čitaju i više se bave sportom, moglo se u prvom trenutku posumnjati u to da su podaci pogrešno povezani. Ali je u toku jednog drugog istraživanja, ovoga puta u Saveznoj Republici Nemačkoj, ustanovljeno da mladi koji su i aktivni sportisti, u isto vreme i više čitaju.²⁴⁾

Analiza faktora je neophodna. U svakom slučaju ovaj zaključak se dobro uklapa u najbolji deo ispitivanja koje je izvršio Alensbahov Institut za ispitivanje javnog mnjenja, i očigledno dovodi do odgovarajućih promena u rasuđivanju knjižara. Francuski sociolozi su već otkrili da je jedna od značajnih pobuda u pogledu čitanja želja da se o pročitanim knjigama diskutuje sa drugima. Gerhard Šmidhen, koji je rukovodio istraživanjima Alensbahovog Instituta i koji je napisao izveštaj o rezultatima istraživanja, izneo je i svoje zapažanje, zasnovano na tačnim empi-

²⁴⁾ Videti VII poglavlje istraživanja koje je sproveo Emnid Institut u Bielefeldu i koje se ne može dobiti u trgovačkoj mreži: „Jugend, Bildung und Freizeit“ (Omladina, obrazovanje i slobodno vreme), Ed. Viggo Graf Blücher, 1966.

ričkim podacima, da oni koji čitaju, bolje i slušaju nego oni koji ne čitaju.²⁵⁾

Rezultati ovakvih istraživanja stvaraju novu predstavu o čitaču. Oni koji čitaju svakako nisu ljudi koji žive van društva. Naprotiv, oni traže dodir sa ljudima. Oni su i dobri slušaoci, ali u isto vreme žele da svoje misli i drugima saopšte u razgovoru. Sem toga, ti ljudi teže da utiču na društvo, ali se i izlažu uticaju društva. Oni se ne zatvaraju u sebe, — čitanje u cilju bežanja od stvarnosti sasvim je marginalnog značaja; naprotiv, oni su otvoreni i komunikativni.

Ove nalaze potvrđuju i rezultati ispitivanja koje je sa svoje strane sproveo Jan Hajda, čiji rad u oblasti istraživačke delatnosti u Americi zauzima, u mnogom pogledu, isto ono mesto inicijatora koje francuski istraživači zauzimaju u okviru evropske istraživačke delatnosti, mada se mora reći da u Evropi, gde su u ovom pogledu učinjeni dosad samo eksperimentalni naponi, nema ničeg što bi se moglo porediti sa istraživanjem koje po nalogu korisnika vrše naučne biblioteke u Americi. Hajda je, na primer, pronašao da među ženama istih godina, istog stepena obrazovanja i sa istim životnim standardom, udovice čitaju znatno manje nego udate žene.²⁶⁾ Zašto? Uopšte uzev, trebalo bi da udovice imaju više vremena za čitanje. Ponovimo još jednom da je pogrešno uzimati vreme kao argumenat, jer kad je u pitanju čitanje, nije stvar u vremenu koje neko ima, već u tome kako ga koristi.

Udovice su izgubile svog najvažnijeg partnera sa kojim su izmenjivale misli, a veze koje su bile stvorene za muževljeva života polako se kidaju. Uopšte uzev, udovice postaju sve manje aktivne, a da bi neko čitao (i da bi po mogućstvu bio i dobar čitač), potrebno je da bude aktivan.

Ljudi — naši savremenici — koji dosta čitaju u Evropi i u Americi, komunikativniji su na radu i u životu nego oni koji ne čitaju. Oni ne čitaju zato da bi pobjegli od sveta, već zato da bi u tom svetu bolje živeli. To su, ukratko, glavni rezultati istraživanja koji su dosad postignuti u ovoj oblasti.

Da bi na ovoj opštoj slici i neke pojedinosti postale jasnije, možda će biti potrebno da se u budućnosti organizuju više psihološka nego sociološka istraživanja; ali suštinski doprinos moraće

²⁵⁾ Schmidtschen: „Eine Politik für das Buch“ (Politika u korist knjige), *op. cit.* (videti nap. 5).

²⁶⁾ Hajda, *op. cit.*

da daju i ekonomisti i istoričari. Bilo bi svakako poželjno da istraživanja koja su dosad bila razbacana, budu koncentrisana u rukama instituta koji bi radili kontinuirano i obuhvatali teritoriju cele jedne zemlje, s tim što bi postojao i jedan međunarodni institut, čiji bi se zadatak sastojao u tome da omogućava i unapređuje poređenje rezultata dobijenih u svakoj pojedinoj zemlji, i da, s vremena na vreme, polazeći sa određenog stanovišta, izradi preglednu sliku koja bi bila od posebne koristi zemljama u razvoju.

(*International social science journal*, UNESCO, sveska XXIV, broj 4, 1972, str. 744—753)

(Prevela s engleskog
ZORICA HADŽI-VIDOJKOVIĆ)

ČITALAČKE NAVIKE U ŠVEDSKOJ*

POBUDE I PREDMET ISTRAŽIVANJA

Dva osnovna argumenta su nas navela da pristupamo istraživanju čitalačkih navika i odnosa prema knjizi u švedskom društvu. Ove argumente nazivamo kvantitativnim i kvalitativnim.

Kvantitativni argument zasnovan je na činjenici da ljudi danas provode znatan deo slobodnog vremena u čitanju. Pod slobodnim vremenom podrazumevamo vreme kojim čovek raspolaže kad nije na poslu, kad ne spava, ne obeduje i ne bavi se kućnim poslovima. Ono iznosi prosečno 50 časova nedeljno. Polovinu ili više od toga vremena (25—30 sati), ljudi u pet područja u kojima smo vršili istraživanje koriste za slušanje radio-programa, gledanje programa televizije, čitanje dnevne i nedeljne štampe, zabavne i ilustrovane štampe i knjiga, odnosno vreme posvećuju tzv. masovnim medijima. Od toga na čitanje otpada oko 10 časova.

Prema tome, čitanje, kvantitativno mereno prema vremenu koje mu ljudi posvećuju, spada u neophodnu delatnost. Ali, čitanje će isto tako, bez sumnje, da ispuni izvestan broj važnih kvalitativnih funkcija u životu ljudi. Istraživanje koliko i šta ljudi čitaju, samo je deo jednog šireg zadatka: da se prouči kako ljudi komuniciraju jedni s drugima. Zadatak se može smatrati usko ograničenim, zato što pokazuje usredsređenost samo na jednu od delatnosti pomoću kojih ljudi komuniciraju jedni s drugima, ali takođe i kao krajnje razumljiv, zato što pisana reč danas dospeva u svaki kutak sveta gde se ljudi kreću. Čitanjem stičemo saznanja o svetu u kome živimo; čitanje nam omogućava pristup

*) Ovaj tekst je skraćen prevod rezimea, datog na engleskom jeziku, u knjizi *Las-och bokvanor i fem svenska samhällen-Litteraturutredningens lasvanestudier*, Stockholm, 1972, Statens offentliga utredningar, Utbildningsdepartementet, str. 702.

estetskim vrednostima; pruža nam zadovoljstvo i zabavu; daje mogućnosti za samopotvrđivanje i formiranje sopstvene ličnosti i osnovu da doživimo duhovnu srodnost i solidarnost.

Činjenica da čitanje može da ispuni te funkcije u životu ljudi, ne znači da smatramo da je dobro čitati, bez obzira na sadržaj onoga što čitamo. U nizu analiza prosudili smo da je potrebno da izdvojimo literaturu koja se obično smatra ozbiljnom, od literature koja ne spada u tu kategoriju. Ova podela je olakšana time što u praksi ove dve vrste literature dospevaju do čitaoca na sasvim različite načine. Jedan od fundamentalnih rezultata naših analiza je u tome da mehanizam distribucije knjige igra važnu ulogu kada je reč o knjigama koje čitaju stanovnici pet oblasti u kojima su vršena istraživanja.

Postoje neka pitanja o kojima *ne raspravljamo* u ovom istraživanju, ali koja pripadaju analizi čitalačkih navika i odnosa prema knjizi. Među njima su: Kako se knjige izdaju u Švedskoj? Ko ih piše? Ko određuje koje će se knjige štampati? Kako se knjige prikazuju i prodaju? O kojim predmetima te knjige raspravljaju? Međutim, neka od tih pitanja biće razmatrana u budućim sveskama serije publikacija koje će da objavi Komisija za literaturu. Koliko vremena ljudi provedu u čitanju zavisi ne samo od vrste knjižara, biblioteka, i ostalih načina distribucije knjige u društvu, nego u velikoj meri i od sadržaja knjiga koje knjižare, biblioteke i ostali delovi distributivne mreže pružaju.

Naše istraživanje čitalačkih navika i odnosa prema knjizi takođe je ograničeno u tom smislu što nismo proučavali kako knjige deluju na čitaoca, kako i gde se čitaju, koliko ih čitaoci hvale, šta zapamte iz njih, kako knjige utiču na njihov dnevni život i njihove poglede na život. Sve je to svakako važno za onog koji proučava čitalačke navike i odnos prema knjizi, ali te probleme nismo mogli obuhvatiti ovim istraživanjem.

PET PODRUČJA NA KOJIMA JE VRŠENO ISTRAŽIVANJE I SAKUPLJANJE PODATAKA

Područja

Istraživali smo čitalačke navike i odnos prema knjizi u pet područja različitih po svom karakteru. *Kirseberg* (Kirseberg) je *staro predgrađe* sa vekovnim tradicijama, koje, u poređenju sa drugim delovima Malmea, ima nizak dohodak po domaćinstvu i koje je decenijama smatrano si-

romašnim zabačenim krajem koji nema čime da se pohvali. Područje ima oko 14.000 stanovnika. *Okshagen* (Oxhagen) je *ново predgrađe* sa 4.000 stanovnika. Sagrađeno je tokom poslednje dve decenije i stanovnici Orebroa ga smatraju *boljim krajem* u kojem je društveno — ekonomski status stanovništva srazmerno visok. *Skarholmen* (Skärholmen) je moderno predgrađe Stokholma, sa trgovinskim centrom, koji je otvoren pre dve-tri godine. Očekuje se da će postepeno postati poslovni centar okolnog *zaleđa* sa oko 100.000 stanovnika. Kada smo počeli naše istraživanje, to područje imalo je 24.500 stanovnika.

Ostala dva područja u kojima smo obavili istraživanje leže u Vasterbotenu. *Skeleftea* (Skelleftea), gusto naseljena gradska oblast, ima oko 26.000 stanovnika, tj. približno isti broj kao u Skarholmenu. Za razliku od ovog, veoma brzo izgrađenog predgrađa Stokholma, Skeleftea je naselje koje se izgrađivalo i razvijalo vekovima. *Jern* (Jörn) je opština koja se razvila tokom prošlog veka u blizini železničke stanice i daleko je oko 56 kilometara od Skeleftea. Ona je očigledno prošla zenit svoga razvoja. Aglomeracija ima 1.500 stanovnika, a parohiji, tj. području koje smo istraživali, pripada još 700 lica koja žive u okolnim selima.

Skarholmen ima veoma veliki broj trgovinskih i uslužnih radnji u glavnom trgovinskom centru ovog područja i manji broj trgovinskih centara u okolnim predgrađima koja mu pripadaju (Satra i Vorberg). Kirseberg ima mali broj prodavnica i uslužnih servisa u centru, i, pored toga, nekoliko prodavnica u ostalim delovima. Okshagen ima nekoliko prodavnica i kioska. U poređenju sa Okshagenom (koji ima približno isti broj stanovnika kao jerska parohija), naselje Jerna ima relativno dovoljan broj uslužnih servisa. Istovremeno, važno je istaći da stanovnici Okshagena moraju da idu više od jedne milje do centra Orebroa, gde se nalaze trgovine i uslužni centri, dok stanovnici Jerna moraju da putuju više od 56 kilometara do Skeleftea.

Ako se uporedi obrazovni nivo stanovništva ovih pet područja sa obrazovnim nivoom stanovništva u celoj zemlji, može se reći da je viši u Okshagenu i Skarholmenu, nešto niži u Skelefteu i Kirsebergu a mnogo niži u Jernu.

Koristeći podatke o niskom dohotku, do kojih je došla Vlada nedavno sprovedenim proučavanjem, uporedili smo obrazovni nivo stanovništva ovih pet područja sa nivoom u drugim sličnim sredinama u Švedskoj. Najočiglednije razlike iz-

među obrazovne strukture stanovništva ovih pet područja i tih sredina koje su odabrane kao uzorci za poređenje, jesu: mali deo stanovništva samo sa osnovnim obrazovanjem i veliki deo stanovništva koji studira ili ima više obrazovanja u Okshagenu (u poređenju sa drugim švedskim gradovima, osim Stokholma, Geteborga i Malmea) i u Skarholmenu (u poređenju sa većim Stokholmom). Razlika je veoma uočljiva, naročito za Okshagen. Skelefteo ima približno istu podelu na obrazovne grupe kao što je slučaj i u ostalim švedskim gradovima (izuzev tri navedena velegrada). Jern ima približno istu obrazovnu strukturu stanovništva kao i sva seoska područja u Švedskoj. Najveće razlike su u tome što i Skelefteo i Jern imaju manje stanovnika samo sa osnovnim obrazovanjem nego one sredine koje su vladinim proučavanjem odabrane za poređenje.

Kirseberg ima nešto manji procenat stanovnika samo sa osnovnim obrazovanjem od Malmea koji je veći grad; međutim, istovremeno ima izrazito manje onih koji studiraju ili imaju više obrazovanje nego što je to slučaj u Malmeu. Prema tome, ni jedno od područja koje smo istraživali, u poređenju sa sredinama sa kojima se mogu porediti, ne može se okarakterisati kao područje sa niskim obrazovnim nivoom stanovništva.

Dva područja, *Okshagen* i *Skarholmen*, naprotiv imaju veoma visok obrazovni nivo stanovnika.

Knjižarska mreža

Skelefteo ima dve A-knjižare,¹⁾ a Skarholmen jednu. Kad smo počeli naše istraživanje Jern je imao malu, trošnu B-knjižaru,²⁾ koja sada više ne radi. Kirseberg i Okshagen nisu imali knjižare. Razni kiosci bili su ovde jedina mesta gde su se prodavale knjige. Svakako, stanovnici ta dva područja mogli su da kupuju knjige u Malmeu, odnosno Orebrou.

ULOGA ČITANJA U SLOBODNOM VREMENU U PET ISTRAŽIVANIH PODRUČJA

Ako rezultate našeg istraživanja zasnivamo na tome koliko dana tokom proteklih 12 meseci ispitanici posvećuju svakoj od 33 različite aktivnosti kojima se čovek može baviti u slobodnom vremenu, dolazimo do zaključka da je čitanje

¹⁾ A-knjižara je ona koja ima potpun izbor knjiga.

²⁾ B-knjižara je ona sa ograničenim izborom.

dnevne štampe njihova najčešća aktivnost. To oni čine tri stotine dana u godini. Gledanje televizije i slušanje radija je skoro isto tako česta aktivnost i u proseku na to otpada 260 odnosno 240 dana tokom proteklih 12 meseci. Zatim dolazi desetak aktivnosti kojima su ispitanici posvetili svoje slobodno vreme za pedeset od sto dana tokom tih dvanaest meseci. To su sledeće čitalačke aktivnosti: čitanje nedeljne štampe (78 dana za muškarce, 131 za žene), revijalne i zabavne štampe (74 i 37), neumetnička literatura (71 i 34), umetničke literature (49 i 86). Muškarci i žene približno isto vremena posvećuju čitanju dnevne štampe; dok su muškarci revnosniji čitaoci zabavne štampe i neumetničke literature,³⁾ žene su revnosniji čitaoci nedeljne štampe i umetničke literature.

Tri od pet čitalačkih aktivnosti su češće u Okshagenu i Skarholmenu nego u ostala tri područja, a to se odnosi na čitanje zabavne i revijalne štampe, umetničke i neumetničke literature. Nedeljna štampa se naročito mnogo čita u Jernu, a izrazito malo u Skarholmenu. Međutim, poređenje grupa ispitanika istog nivoa obrazovanja u ovih pet područja, pokazuje da se ove razlike znatno smanjuju; to je zbog toga što se ove aktivnosti povećavaju sa višim stepenom obrazovanja, a procenat visokoobrazovanog stanovništva je znatno veći među stanovništvom Okshagena i Skarholmena nego u ostala tri područja.

Ako umesto toga razmotrimo koliko sati tokom jedne sedmice ispitanici obično posvećuju raznim čitalačkim aktivnostima, nećemo utvrditi neke naročito velike razlike u prosečnom broju časova u ovih pet područja, naročito kad se porede područja koja imaju isti obrazovni nivo stanovništva. Prosečno se približno 10 sati sedmično odvaja za čitanje; — od toga dva do tri sata su posvećena čitanju knjiga. Međutim, razlika je jasna, tj. ljudi u Jernu posvećuju manje vremena čitanju dnevne štampe nego što to čine stanovnici drugih područja, ali stanovnici Jerna posvećuju više vremena drugim sredstvima masovnog komuniciranja, naime gledanju televizije.

Ranije smo utvrdili da ispitanici čitaju dnevnu štampu češće (posmatrano po godišnjem proseku) nego što slušaju radio i gledaju televiziju. Međutim, kad računamo sedmično broj sati, oni posvećuju više vremena televiziji i radiju nego dnevnoj štampi.

³⁾ Reč je o ostaloj literaturi — van beletristike, a ne o šundu (prim. prev.)

Ako poredimo četiri čitalačke aktivnosti, videćemo da je njihov redosled isti, bilo po učestalosti (to zasnivamo na odgovorima na pitanja ove vrste: *Koliko ste dana tokom proteklih 12 meseci čitali dnevnu štampu bar po 15 minuta dnevno?*), ili po vremenu koje se za to odvajaju (to zasnivamo na odgovorima koje smo dobili na pitanje: *Koliko sati nedeljno posvećujete čitanju dnevne štampe?*). Redosled je: (1) čitanje dnevne štampe, (2) čitanje knjiga, (3) čitanje nedeljne štampe i, (4) čitanje zabavne i revijalne štampe.

ČITANJE I ČITALAČKE NAVIKE ODRASLOG STANOVNIŠTVA U PET PODRUČJA U KOJIMA JE VRŠENO ISTRAŽIVANJE
INTERVJU — STUDIJA

U jednom delu istraživanja data je detaljna analiza čitalačkih navika ispitanika. Ona je zasnovana uglavnom na podacima o 1.788 knjiga koje su 1.896 ispitanika pročitali tokom 14 dana koji su prethodili intervjuu. Otkrili smo na koji način su ispitanici doznali za te knjige, kako su došli do njih, saznali smo kako su one ukoričene, da li su u tvrdom povezu ili su džepna izdanja, i njihovu cenu (ovo poslednje odnosi se samo na kupljene knjige, a ne i na pozajmljene ili dobijene na neki drugi način). Razvrstali smo ove knjige prema sadržaju u 21 kategoriju, — na primer, detektivski romani, poezija, knjige za decu, itd. Podaci koje smo dobili o knjigama koje su ispitanici čitali tokom prethodnih 14 dana, dali su sliku čitalačkih navika u tom periodu tokom meseca novembra i decembra 1969. godine.

Da bismo tu sliku upotpunili, takođe smo ispitanicima postavili pitanje da li su tokom proteklih 12 meseci čitali bar po jednu knjigu iz svake od navedenih kategorija. Tako smo dobili informaciju o tome da li su ispitanici pročitali bar po jednu od knjiga švedskih pisaca koje smo naveli i knjiga iz sedam kolekcija visokotiražnih, većinom džepnih izdanja. Ako su tokom prethodnih 12 meseci ispitanici pročitali bilo koju knjigu od navedenih pisaca ili bilo šta iz navedenih kolekcija visokotiražnih izdanja, zamoljeni su da odgovore kako su do njih došli.

Na kraju poglavlja, takođe, izveštavamo koliko često ispitanici posećuju biblioteke i koriste njihove usluge. Takođe smo uzeli u obzir i knjige koje su ispitanici posedovali u kući, kao i njihov odnos prema knjigama i raznim olakšicama prilikom kupovine i pozajmljivanja knjiga.

Način na koji su ispitanici dolazili do knjiga koje su pročitali u toku 14 dana koji su prethodili intervjuu

Od 1.788 knjiga koje je 1.896 ispitanika pročitalo tokom 14 dana, 649 knjiga bilo je kupljeno, 563 pozajmljeno iz biblioteka i 576 dobijeno na drugi način. Više od jedne trećine knjiga bilo je kupljeno, a nešto manje od jedne trećine pozajmljeno iz biblioteka. Ostale su dobijene na drugi način.

Žene više pozajmljuju knjige nego muškarci. I muškarci i žene u Jernu — u poređenju sa ispitanicima iz drugih mesta — mnogo više pozajmljuju knjige od svojih rođaka i prijatelja.

To je najverovatnije povezano sa ograničenim mogućnostima da se knjige pribave u bibliotekama i knjižarama pošto su one udaljene od stanovnika Jerna. Bliža istraživanja o tome kako su ispitanici kupovali knjige koje su pročitali u posmatranom periodu pokazuju da se uslovi u Jernu znatno razlikuju od uslova u ostala četiri područja. Uslovi u Kirsbergu najbliži su onima i Jernu. Većina ispitanika u Jernu kupila je knjige u kiosku; samo je nekoliko knjiga kupljeno u knjižari. Prema načinu kupovine knjiga u ovih pet područja, a prema polu ispitanika, redosled je sledeći:

	Knjige kupljene u knjižari		Knjige kupljene u kioscima	
	muškarci	žene	muškarci	žene
Okshagen	1	1	5	4
Skarholmen	2	3	4	5
Skelefteo	3	2	3	3
Kirseberg	4	4	2	2
Jern	5	5	1	1

Ovi rezultati sasvim se dobro slažu sa već poznatim mogućnostima stanovništva ovih pet područja da kupuje knjige u knjižarama i kioscima. U vreme kada smo sprovodili ovo istraživanje Jern je imao jednu B-knjižaru, koja je bila pred ukidanjem. U prodavnici metalne robe prodavale su se i knjige, ali je izbor bio veoma ograničen. U stvari, stanovništvo Jerna bilo je prinuđeno da knjige kupuje u knjižari u Skelefteu (koji je udaljen oko 56 kilometara od Jerna). Kirseberg nije imao knjižaru, i ljudi su odatle morali da idu do knjižara u centru Malmea (koji je udaljen oko 3,5 km od Kirseberga). Skelefteo i Skarholmen imaju dve knjižare, koje se nalaze u cen-

tru. Okshagen nema knjižaru, ali njegovi stanovnici verovatno ne smatraju da razdaljina od preko 2 km do centra grada, gde se nalaze knjižare, predstavlja neku naročitu prepreku. U tom pogledu ispitanici u Okshagenu se razlikuju od ispitanika iz Kírseberga. Ni jedno od ovih područja nema knjižaru, rastojanje od njih do grada je nešto više od 2 km. Međutim, stanovništvo Okshagena u mnogo većoj meri od stanovništva Kírseberga kupuje knjige u knjižari. Verovatno dve činjenice doprinose toj razlici: (a) stanovnici Okshagena, koji imaju znatno viši obrazovni nivo nego oni u Kírsebergu, manje su zainteresovani za knjige koje se mogu naći u kioscima u njihovom kraju; (b) stanovnici Okshagena verovatno mnogo češće putuju do centra opštine, najverovatnije zbog toga što ih ograničeni izbor usluga u Okshagenu na to primoravaju (izbor je mnogo manji od izbora u Kírsebergu), ali možda u istoj meri i zato što se stanovnici Kírseberga — teže odlučuju da idu u centar Malmea (zbog štednje i starijih godina).

Koje vrste knjiga su ispitanici čitali za vreme četrnaestodnevnog perioda?

Procentualno poređenje raznih vrsta knjiga pokazuje da su muškarci čitali znatno više avanturističkih i kriminalističkih romana i naučno-popularnih knjiga nego žene, dok su žene čitale znatno više *ostale vrste romana* (ova grupa, između ostalog, obuhvata i takozvane *ljubavne romane*). Razlike između muškaraca i žena su vrlo jasne u pogledu čitanja *drugih romana*; 30% ovih knjiga pročitali su muškarci tokom perioda od 14 dana, a 40% ovih knjiga pročitale su žene. S druge strane, muškarci više čitaju neumetničku literaturu; razlika je naročito uočljiva za kategoriju *tehničke i naučne knjige* (9%, odnosno 2%). Sve navedene razlike između muškaraca i žena utvrdili smo u svih pet područja.

Najzapaženije razlike između ovih područja u pogledu vrste pročitane literature našli smo kod *religioznih dela i knjiga o religiji i filozofiji*; takve knjige je čitalo 12% odnosno 14% ispitanika u Skelefteu i Jernu. Za ostala tri područja ovi procenti variraju između 1% i 2%. Razlike su skoro srazmerne za muškarce i žene.

Stanovnici Jerna i Skeleftea više su čitali religiozne knjige od stanovnika ostala tri područja, što je u skladu sa slikom koju smo stekli tokom našeg rada na upoznavanju ovih mesta. Odnosno, tada smo otkrili da su Skelefteo i Jern dve oblasti gde su ispitanici, najvećim delom, članovi neke od verskih sekta, i najčešće idu u crkvu.

CITALACKE NAVIKE U SVEDSKOJ

Broj knjiga pročitanih tokom ovog četrnaestodnevno- dnevnog perioda nije naročito usko povezan sa godinama starosti ispitanika, ali postoji neznatna tendencija da se broj lica koja su pročitala više od jedne knjige smanjuje sa starošću. Ova povezanost je nešto vidnija ako uzmemo u obzir broj pozajmljenih knjiga. Takođe smo otkrili ono što smo i očekivali: čvrstu vezu između obrazovnog nivoa i broja pročitanih knjiga.

Na koji su način ispitanici saznali o knjigama koje su pročitali tokom 14-dnevnog perioda

Trebalo je da ispitanici objasne kako su saznali za knjige koje su pročitali tokom 14-dnevnog perioda. Najčešće su za knjige čuli iz razgovora sa rođacima ili prijateljima. Na ovaj način obaveštavanja otpada približno 40% od 1.788 knjiga. Drugi način je bio poseta biblioteci. Ovaj način obuhvatio je približno jednu četvrtinu od 1.788 knjiga. Kad razmotrimo te brojke, moramo imati na umu da su ispitanici mogli da navedu i više od jednog načina na koji su saznali za neku knjigu. Prosečno je 1,21 način naveden po pročitanoj knjizi.

U poređenju sa ova dva, drugi načini, odnosno putevi obaveštavanja o nekoj knjizi, imali su sporednu ulogu. Redosled raznih načina obaveštavanja — ako upotrebimo kao bazu odgovore svih ispitanika — prikazan je na donjoj tabeli.

Način obaveštavanja	Procenat pročitanih knjiga prema načinu obaveštavanja		
	muškarci	žene	ukupno
Preko prijatelja i poznanika (uključujući i članstvo u klubu čitalaca)	35,6	42,5	39,3
Preko biblioteka-birajući knjigu samostalno ili uz pomoć saveta osoblja biblioteke	19,6	28,6	24,3
Preko napisa ili beleški u novinama i časopisima	8,7	11,4	10,2
Preko knjižara, u izlogu knjižare ili u njoj samoj	12,2	7,0	9,5
Preko oglasa u novinama ili na drugom mestu	7,8	7,2	7,5
U prodavnicama novina, kioscima ili na sličnim mestima	9,7	3,0	6,2
Preko radija i televizije	2,4	5,4	4,0
Na drugi način	24,1	17,7	20,6

Razgovori sa rođacima ili prijateljima i lični kontakti u knjižarama, prodavnicama i kioscima kao metod obaveštavanja više koriste muškarci, dok obaveštavanje putem biblioteka i sredstava za masovnu komunikaciju više koriste žene.

Obaveštavanje preko beleški i članaka u novinama i časopisima igra značajnu ulogu za stanovništvo višeg obrazovnog nivoa u Okshagenu i Skarholmenu. Obaveštenje dobijeno u kioscima i sličnim mestima ima veću ulogu za stanovništvo Jerna i Kirseberga. Inače, nema znatnijih razlika u načinu kako su ispitanici bili obavešteni o knjigama koje su pročitali.

U gotovo 90% slučajeva ispitanici su za knjige koje su kupili u kioscima ili na sličnim mestima saznali tek pošto su ih kupili i pregledali. Međutim, veći deo knjiga ispitanici su kupovali u knjižari, tek pošto su o njima saznali od rođaka, prijatelja, ili iz oglasa u štampi.

Za knjige pozajmljene u bibliotekama ispitanici su većinom saznali prilikom posete biblioteci. Naši podaci pokazuju da *ranija informacija* putem oglašavanja, prikaza objavljenih u novinama i časopisima i preko radija i televizije igra relativno malu ulogu kao odlučujući činilac prilikom kupovine ili pozajmice knjiga. Znatno veću ulogu prilikom izbora knjiga ima: obaveštenje koje se može dobiti u kiosku a, u izvesnoj meri u knjižarama i bibliotekama; zatim obaveštenje koje ispitanici dobiju preko osoba koje radi na tim mestima, kao i preporuke prijatelja i rođaka.

O knjigama koje su ispitanici dobijali kao članovi kružoka i klubova čitalaca oni su najčešće bili obavešteni navedenim načinima.

Podaci do kojih smo došli naglašavaju sledeću činjenicu: kad neko kupi knjigu u knjižari on je relativno često o njoj već prethodno saznavao putem sredstava javnog informisanja ili na drugi način. U tom pogledu, razlika između kupovine u knjižari i kupovine u kiosku je znatna.

Ispitivali smo i kakva je veza između obrazovnog nivoa i pripadnosti različitim socijalnim grupama ispitanika, u pet područja koja smo istraživali, i načina na koji su oni dobijali obaveštenje o knjizi pre nego što su je kupili.

Među ispitanicima koji pripadaju višim socijalnim grupama veći je procenat onih koji su došli bar do jedne od pročitanih knjiga na šest od sedam u tabeli prethodno navedenih načina obaveštavanja. Jedini izuzetak prilikom poređe-

nja grupa istog obrazovnog nivoa je način obaveštavanja u prodavnicama novina i u drugim kioscima. Taj način obaveštavanja igra najveću ulogu kod lica koja pripadaju III socijalnoj grupi (sa niskim stepenom obrazovanja), a najmanju ulogu među onima koji pripadaju I socijalnoj grupi (sa višim stepenom obrazovanja).

Očigledno je da ispitanici iz Okshagena i Skarholmena pribavljaju knjige na osnovu mnogo raznovrsnijih obaveštenja nego što je to slučaj sa ispitanicima iz druga tri područja, naročito iz Jerna i Kirseberga. Razlika postoji i kad se poređenje vrši među licima koja pripadaju istom socijalnom nivou ali žive u različitim područjima koja smo istraživali.

Što je ispitanik više zainteresovan za knjige, to ih više čita i pozajmljuje u biblioteci.

Ako pogledamo broj pročitanih knjiga koje su kupljene u knjižari, nećemo naići na sličnu razliku između onih koji su veoma zainteresovani za knjige i onih čije je interesovanje neznatno.

Analiza podataka pokazuje da oni koji su veoma zainteresovani za knjigu najvećim delom čitaju knjige koje pozajmljuju iz biblioteka. S druge strane, porastom zainteresovanosti ispitanika za knjigu ne povećava se uloga knjižara u nabavci knjiga. To je verovatno povezano sa činjenicom da oni koji su veoma zainteresovani za knjige (i na taj način i za njihovu veliku potrošnju) smatraju da je suviše skupo kupovati ih da bi tako zadovoljavali potrebe za knjigama. Prema tome, oni ih najvećim delom pozajmljuju.

Knjige koje su ispitanici čitali tokom prethodnih 12 meseci.

Upitnik je, takođe, uključio niz pitanja na koja su ispitanici morali da odgovore da li su pročitali makar jednu knjigu koja spada u dvadeset jednu specifikovanu kategoriju knjiga (bar po jedan sat čitanja tokom proteklih 12 meseci). Rezultati su vrlo slični onima koji su dobijeni na pitanje: koje su vrste knjiga ispitanici čitali za vreme četrnaestodnevnog perioda.

Razni romani pripadaju onim vrstama knjiga koje su i muškarci i žene čitali u dosta velikom broju. Najvećim delom muškarci su čitali detektivske i avanturističke romane, dok su žene daleko više čitale *druge romane* (u ovu grupu spadaju u dosta velikom obimu takozvane *ljubavne priče*).

Od knjiga koje spadaju u *neumetničku literaturu*, žene su čitale više od muškaraca, ali samo one knjige koje se odnose na *medicinu i zdravlje*. Muškarci su u velikom broju čitali bar po jednu knjigu iz oblasti *društvenih nauka i politike, tehnologije i prirodnih nauka, hobija i sporta i atletike*.

Zajedničko za sve ove razlike je to što se one kreću u istom pravcu u svih pet područja gde je istraživanje vršeno; razlike između muškaraca i žena ukupno variraju od minimalno 9% (za detektivske romane) do maksimalno 28% (za knjige iz oblasti tehnologije i prirodnih nauka).

Ne postoji jasna razlika između starosti ispitanika i broja kategorija knjiga od kojih su oni pročitali bar jednu knjigu za proteklih 12 meseci. S druge strane, postoji vrlo jaka veza između broja pročitanih knjiga koje pripadaju određenoj kategoriji i obrazovnog nivoa ispitanika. Ta veza je takode vrlo jaka kod čitanja knjiga iz kategorije *neumetnička literatura*, tako da se može pretpostaviti da samo oni sa komparativno visokim stepenom obrazovanja mogu da izvuku neku korist od tog čitanja (tu spadaju *zbirke poezije i knjige o umetnosti, pozorištu ili muzici*). Procenat čitalaca ove poslednje vrste knjiga kod 10 regionalno i po polu istorodnih grupa, koje imaju samo osnovno obrazovanje, varira između 3% i 8%, dok kod 5 istorodnih grupa koje su imale bar srednju školsku spremu (i bar 10 lica po grupi), procenat varira između 27% i 44%.

Posete ispitanika bibliotekama

Intervjuisani muškarci pozajmljivali su iz biblioteka 25% knjiga koje su pročitali tokom četrnaest dana, a žene 38%. Za muškarce taj procenat varira za pet područja od najviše 31% (Okshagen) do najmanje 16% (Skelefteo i Jern); za žene je najveći postotak iznosio 44% (Okshagen), a najmanji 30% (Skelefteo i Jern).

Ako razmotrimo učestanost poseta biblioteci tokom prethodnih 12 meseci, vidimo da su i tu posete najređe u Skelefteu i Jernu. Isti rezultat se dobija i onda kad se učestalost poseta meri prosečnim brojem dana u koje su ispitanici posećivali biblioteku u toku proteklih 12 meseci, a i kada se meri brojem ispitanika koji obično posete biblioteku bar jednom mesečno.

Ako koristimo ovu poslednju meru (procentualno merenje), videćemo da je učestalost poseta najviša u Okshagenu. Ako, s druge strane, koristimo prvu meru (prosečno merenje) nailazimo

na veću učestalost poseta u Kirsebergu. Razlog za ovu razliku u rezultatima je u tome što u Kirsebergu postoji vrlo veliki broj ispitanika koji posećuju biblioteku dva puta u sedmici ili češće.

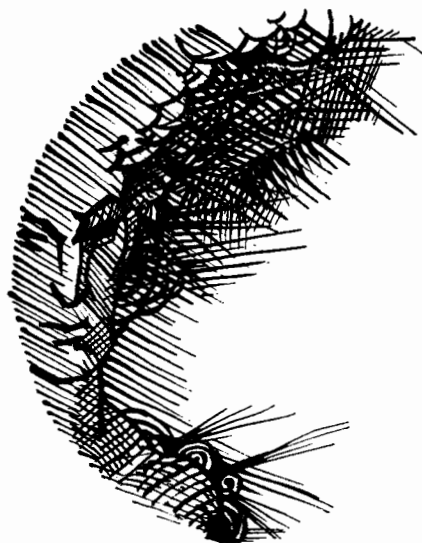
Učestalost posećivanja biblioteka je najviša u najmlađim starosnim grupama. Procenat ispitanika koji su posetili biblioteku bar 12 puta tokom proteklih 12 meseci, za 10 podgrupa istih po polu i području, u rasponu od 15 do 19 godina, varira od najmanje 31% do najviše 74%; kod 10 grupa istovetnih po polu i području, u rasponu godina od 50 do 59, taj procenat varira od 0% do najviše 37%. Međutim, razlike u godinama starosti znatno variraju od područja do područja i razumljivo je da na njih utiču lokalni uslovi rada biblioteka.

Ljudi sa visokim obrazovanjem češće posećuju biblioteke od onih sa osnovnim obrazovanjem. Razlike između različitih obrazovnih grupa vrlo su приметne. U Okshagenu 78% muškaraca i 92% žena koji su se upisali na fakultet (ili su čak imali više obrazovanje) posećivali su biblioteku tokom proteklih 12 meseci, dok podaci za muškarce i žene samo sa osnovnim obrazovanjem iznose 33% i 44%. U Jernu su te razlike još uočljivije. Od muškaraca koji su završili srednju školu ili imaju i više obrazovanje 72% je posetilo biblioteku bar jednom tokom proteklih 12 meseci; procenat za žene iznosi 64%. Procenat za muškarce i žene koji imaju samo osnovno obrazovanje iznosi 19, odnosno 29. Razlike u učestalosti posećivanja biblioteka među stanovništvom različitog obrazovnog nivoa su velike u svih pet područja, kako među muškarcima tako i među ženama.

Trebalo je da ispitanici odgovore da li su tokom proteklih 12 meseci koristili razne usluge koje pružaju biblioteke. Oni su uglavnom pozajmljivali knjige za sebe i druge i čitali u biblioteci knjige, novine i časopise. Inače, usluge biblioteka se najčešće koriste da se dobije obaveštenje od zaposlenog osoblja ili da se pregledaju ekspoziti izloženi u prostorijama. Mladi najviše koriste usluge biblioteka, a najintenzivnije oni između 15 i 19 godina starosti (i još više deca ispod tog uzrasta). U pogledu korišćenja usluga biblioteka razlike između različitih obrazovnih grupa takođe su приметne. Na primer, u Okshagenu samo 6% muškaraca i 13% žena sa osnovnim obrazovanjem koristilo je tri ili više od sedamnaest uslužnih mogućnosti o kojima je bilo reči, dok je odgovarajući procenat za muškarce i žene sa srednjim ili višim obrazovanjem bio 62% odnosno 67%. Kad izračunamo prosek korišćenja svih

usluga biblioteka tokom poslednjih 12 meseci za sve ispitanike, videćemo da je najviši prosek korišćenja u Okshagenu, a najniži u Skefteu i Jernu. Ako, umesto toga, izmerimo učestalost korišćenja usluga izračunavajući na koliko različitih načina su ispitanici koristili usluge biblioteka, utvrdićemo najviši prosek u Kirsebergu, a najniži u Jernu i Skefteu. Prilikom ovih poređenja važno je setiti se da biblioteke u ovih pet područja ne pružaju iste usluge⁴⁾ stanovništvu okolnog zaleđa.

(Prevela s engleskog
VESNA ZULFIKARPAŠIĆ)

⁴⁾ Izveštaj o eksperimentalnim delatnostima u tim bibliotekama analizira vezu između usluga koje pružaju biblioteke u 5 područja i korišćenja tih usluga.

ČITAOCI I KUPCI KNJIGA*

Čitaoci, kao što je poznato, ne moraju uvek da budu i kupci knjiga, dok su kupci po pravilu i čitaoci. U svom jedinstvu, ova dva segmenta tvore integralnu pojavu — čitalačku publiku, koja je, kao i svaka druga publika, relativno ograničena skupina. Ona se, s jedne strane, s obzirom na obrazovne, profesionalne, kulturne i druge socijalne pretpostavke, regrutuje iz različitih društvenih slojeva — pri čemu ti slojevi različito i učestvuju u njenom obimu —, a s druge strane, publika se, kao dinamička kategorija, konstituše oko nekih osnovnih izvora koji joj daju osnovne karakteristike odnosno koji je određuju kao publiku određenog tipa.

Kada je reč o čitalačkoj publici — a imamo u vidu samo čitaoce knjiga, jer smo svesno zamenili vrlo brojnu i heterogenu publiku koja se okuplja oko dnevnih, nedeljnih i drugih periodičnih listova — ona se konstituše oko tri osnovna izvora: na tržištu knjiga, u procesu neposredne razmene u okviru nekih užih porodičnih ili neformalnih grupa i, najzad, u okviru jednog institucionalnog okvira kao što je biblioteka, i to pre svega javna biblioteka.

Odnos između ovih izvora u konstituisanju čitalačke publike je vrlo različit. Svaki od njih ima svoje pretpostavke od kojih zavisi udeo u formiranju čitalačke publike. Tržište knjiga učestvuje u konstituisanju čitalačke publike u zavisnosti od bogatstva i raznovrsnosti proizvodnje knjiga, od razgranatosti mreže za distribuciju knjige, koju sačinjavaju knjižare, od cene knjiga i od niza drugih socijalnih i kulturnih činilaca. Neposredna razmena u okviru užih grupa zavisi od razvijenosti međuljudskih odnosa i od kulturnog stupnja datih grupa odnosno od bogatstva i raznovrsnosti knjiga koje

* Specijalno napisan prilog na osnovu nedavno završenog istraživanja Zavoda za proučavanje kulturnog razvitka »Čitaoci beogradskih narodnih biblioteka«.

se nalaze u njihovom posedu. Najzad, biblioteka kao posebna ustanova koja na sistematičan način stvara svoje knjižne fondove učestvuje u formiranju čitalačke publike takođe u zavisnosti od bogatstva i raznovrsnosti svojih fondova, ali isto tako i u zavisnosti od nivoa stručnih usluga i od funkcionalnosti prostora u kome je smeštena.

S druge strane, čitalačka publika se diferencira i prema svojoj usmerenosti na određene vrste literature. Podela koju pravi Rober Eskarpi na funkcionalnu i nefunkcionalnu knjigu veoma je podesan okvir za razgraničenje dve osnovne skupine čitalačke publike, mada i nefunkcionalna knjiga ima svoju sasvim određenu funkciju — koja samo izlazi iz okvira društvene podele rada.

Funkcionalna knjiga je povezana sa ekonomskim, tehničkim i naučnim delatnostima — ona, dakle, pre svega izražava potrebe koje izrastaju iz odgovarajuće podele rada. On u tom smislu obuhvata pre svega udžbenike za škole na svim nivoima, a zatim stručnu literaturu potrebnu za profesionalno usavršavanje.

Nefunkcionalna knjiga, pored lepe književnosti, obuhvata i sve one knjige koje zadovoljavaju neprofesionalnu, relativno slobodnu čitalačku potrebu. Ovde spadaju memoari, biografije, eseji, knjige iz oblasti umetnosti, putopisi — u stvari sve one vrste knjiga koje, ako izuzmemo uži krug profesionalaca koji se za njih profesionalno interesuju, imaju svoju neprofesionalnu publiku.

Javne biblioteke već po svojoj funkciji i po svom sastavu, mada teže da zadovolje vrlo različite potrebe, počev od profesionalnih pa do neprofesionalnih, učestvuju u konstituisanju vrlo heterogene publike, u čijem obimu najznačajnije mesto ipak zauzima neprofesionalna publika. Knjižni fondovi ovih biblioteka u najvećem broju sadrže lepu književnost i ostale vrste knjiga koje najčešće ne moraju da služe zadovoljavanju čisto profesionalnih potreba.

U istraživanju, na osnovu koga iznosimo određene podatke, mi smo se ograničili na ovaj izvor — na članstvo beogradskih popularnih biblioteka. Međutim, mada smo se ograničili na ovaj izvor u konstituisanju čitalačke publike, u istraživačkom postupku smo nastojali da utvrdimo i ulogu drugog izvora — tržišta knjiga odnosno kupovine knjiga, pri čemu ulogu ovog izvora možemo da razmatramo u dvostrukom

smislu: kao rezultat prethodno obavljenih kupovina, koje rezultiraju postojanjem manje ili veće domaće biblioteke i kao rezultat aktuelne kupovine u određenom vremenskom periodu.

2.

Pošto smo se odlučili za članstvo javnih ili popularnih biblioteka, izabrali smo pet matičnih biblioteka, među kojima se nalazi i Biblioteka grada Beograda, kao i pet ogranaka drugih biblioteka — pri čemu je ovaj izbor počivao na principu reprezentativnosti u socijalno-urbanom smislu. Naime, ovim izborom obuhvaćene su i biblioteke iz užeg gradskog centra, kao i biblioteke na periferiji Beograda odnosno u njegovim novim naseljima, tako da i članstvo ovih biblioteka reprezentuje vrlo različite društvene slojeve stanovništva Beograda.

Pet matičnih biblioteka je krajem 1971. godine — uzeli smo u obzir članstvo upisano od 1. januara do 31. decembra te godine — imalo 21.692 člana, a pet ogranaka 6.185 članova. Ukupno su, dakle, ove biblioteke imale 27.877 članova, što je sačinjavalo statističku masu za uzorak.

U isto vreme, pet beogradskih opština u kojima se nalaze matične biblioteke imalo je krajem 1971. godine 451.221 stanovnika. Prema tome, članstvo matičnih biblioteka — ako zanemarimo ogranke koji zadovoljavaju potrebe samo manjih delova određenih naselja — predstavljalo je 6,1% stanovništva ovih opština.

Istraživanjem je, inače, u konačnom rezultatu, obuhvaćeno 680 članova izabranih biblioteka.

Prema profesionalno-obrazovnim karakteristikama, koje smatramo najznačajnijim za čitalačku publiku, članstvo koje je ušlo u uzorak sačinjavali su:

- 138 učenika srednjih škola (20,5% od ukupnog broja).
- 112 studenata (16,4%).
- 138 fakultetski obrazovanih lica (20,5%).
- 119 službenika sa srednjom školskom spremom (17,5%).
- 84 radnika (12,1%).
- 89 domaćica i penzionera (13%).

Mada smo već na ovaj način raščlanili jednu od najheterogenijih kategorija koja se pojavljuje u statistikama biblioteka, kategoriju »slu-

žbenika«, koja obuhvata sva nemanuelna zanimanja bez obzira na stepen obrazovanja odnosno konkretnu vrstu rada, u daljim analizama koristili smo razvijeniju klasifikaciju profesionalno-obrazovnih grupa.

Smatrali smo da u okviru svake od ovih kategorija postoje relativno homogenije podgrupe, pa smo tako izvršili sledeća raščlanjavanja.

Kategoriju učenika srednjih škola raščlanili smo u tri podgrupe: učenike škola za kvalifikovane radnike (48 odnosno 6,9%), učenike srednjih stručnih škola (45 odnosno 6,8%) i učenike gimnazije (45 odnosno 6,8%).

Kategorija studenata je u razvijenijoj klasifikaciji obuhvatila: studente na fakultetima socijalno-humanističkog smera (58 odnosno 8,5%) i studente na fakultetima tehničkog, medicinskog i prirodno-naučnog smera (54 odnosno 7,9%).

Radnici se prema stepenu kvalifikacije grupišu u dve skupine: nekvalifikovane i polukvalifikovane radnike (31 odnosno 4,4%) i kvalifikovane i visokokvalifikovane radnike (53 odnosno 7,7%).

Službenike sa srednjom školskom spremom smo razvrstali u dve podgrupe: administrativno-knjigovodstvene radnike i srednji stručni kadar — prvih ima 66 odnosno 9,7%, drugih 53 odnosno 7,8%.

U okviru fakultetski obrazovanih lica, posebno smo izdvojili prosvetne radnike i umetnike, kojih ima 39 odnosno 5,7%. Ostale smo raščlanili na dve podgrupe: na visoke stručnjake socijalno-humanističkog obrazovanja i na visoke stručnjake medicinskog, tehničkog i prirodno-naučnog obrazovanja — prvih ima 59 odnosno 8,9%, drugih 40 odnosno 5,9%.

Domaćice obuhvataju dve podgrupe: žene sa srednjom i visokom školskom spremom (26 odnosno 3,8%) i žene sa nižom školskom spremom (17 odnosno 2,5%).

U okviru grupe penzionera takođe razlikujemo dve podgrupe: penzionere sa srednjim i visokim obrazovanjem (22 odnosno 3,2%) i penzionere sa nižim obrazovanjem (24 odnosno 3,5%).

Tako smo dobili 16 manjih grupa, koje nam se čine diskriminaciono dovoljno sposobne za utvrđivanje različitih varijacija ispoljavanja čitačkih potreba. Smatrali smo, naime, da nije dovoljno uzeti u obzir samo stepen obrazovanja, već i vrstu obrazovanja, na osnovu koga se obavlja određeno zanimanje.

Pored ovog osnovnog obeležja, koje je složeno, uzeli smo u obzir i neka druga, demografska i socijalna obeležja, koja su nam se činila relevantnim za ovu priliku. Međutim, sva ova obeležja nismo uvek dovodili u vezu sa određenom manifestacijom čitalačke potrebe — već samo onda kada smo smatrali da je to teorijski opravdano.

Tako smo, na primer, uzimajući u obzir mesto rođenja, ustanovili tri podgrupe među čitaocima: rođene Beograđane, rođene u nekom drugom gradu i rođene u nekom selu. Pokazalo se da je ipak najviše članova koji su rođeni u nekom gradu, uključujući i Beograd: 75,1%. Međutim, u ovoj podgrupi najzastupljeniji su baš Beograđani — sa 40,1%.

Ekonomski položaj domaćinstava iz kojih potiču ovi članovi, koji može da bude relevantan za kupovanje knjiga, nismo utvrđivali na standardan način kao prosečan dohodak po članu domaćinstva, već smo se oslonili na procenu samih ispitanika koja ima tri modaliteta: „dobar”, „vrlo dobar” i „slab”. Najviše čitalaca je svoj položaj ocenilo sa „dobar” — 64,1%, a 22,6% je svoj ekonomski položaj ocenilo sa „vrlo dobar”.

Najzad, treba spomenuti da 41,0% ispitanika stanuje u stanovima čija je površina od 51 kvm. do 80 kvm.

To je, ako tako može da se kaže, socijalna slika članstva koje smo ispitivali.

3.

Očigledno je da su svi ovi članovi čitaoci knjiga, jer su svojim upisom u biblioteku manifestovali neku čitalačku potrebu. Zanimljivo je pri tom manji broj čitalaca koji su se možda upisali da bi knjige uzimali za drugog, kao i one čitaoce koji su se upisali da bi zadovoljili neku svoju trenutnu potrebu — da dođu do knjige koju ni na koji drugi način ne mogu da dobave.

Međutim, da li je biblioteka jedini izvor za nabavku knjiga čak i za svoje članove? Pokazalo se da 61,6% članova uglavnom pozajmljuje knjige iz biblioteke, a 31,5% članova koristi i biblioteku i pozajmicu od drugova odnosno prijatelja. S druge strane, pokazalo se isto tako da oko 30% članova ne obnovi svoje članstvo u sledećoj godini, što znači da je i njihova potreba za knjigama bila privremena — bar kad je reč o biblioteci.

Opravdano je stoga pretpostaviti da postoje i drugi izvori oko kojih se konstituiše čitalačka publika, pre svega kupovina. U daljem izlaganju pokazaćemo koliko su ispitivani članovi u isto vreme i kupci knjiga. Delovanje ovog izvora na konstituisanje čitalačke publike može da bude završeno u formiranju manje ili veće biblioteke, ali može da bude i trajno ukoliko se ta biblioteka stalno obnavlja novokupljenim knjigama. Zato ćemo prvo pokazati koliko ovih članova biblioteka ima svoje domaće biblioteke, a zatim da li su se u periodu od 9 meseci koji su prethodili istraživanju određeni čitaoci javljali i kao kupci knjiga, da bi na kraju ustanovili funkcionalnu vezu između ove dve kategorije.

Posedovanje domaće biblioteke možemo da uzmemo kao relativno pouzdan indikator da je knjiga prilično velika, trajna i značajna potreba ljudi koji su uložili novac u stvaranje sopstvene biblioteke. Ovom činom ulaganja novca u knjigu istoričari književnosti pridaju ogromnu važnost za emancipovanje profesije književnika od ranijeg mecenatstva, a u isto vreme početak kupovanja knjiga u evropskoj kulturi znači i formiranje relativno samostalne čitalačke publike koja je izrazila svoje potrebe. Međutim, kad kažemo da je posedovanje domaće biblioteke samo relativno pouzdan indikator za postojanje intenzivne čitalačke potrebe, onda imamo u vidu dve pretpostavke. Prvo, kao što opravdano primećuje Eskarpi, knjiga može da ima i funkciju statusnog simbola, tj. da bude znak pripadnosti izvesnoj društvenoj kategoriji, kategoriji obrazovanih i ekonomski stabilnih društvenih slojeva. Ljudi za koje knjiga ima takvu funkciju kupuju knjige pre svega zato da bi pokazali da se i na taj način, posedovanjem jednog kulturnog dobra, razlikuju od drugih, da su iznad drugih, da su nešto posebno. Smatramo da je udeo takvih u ovoj populaciji koju smo ispitivali neznatan, možda sasvim zanemarljiv, ali uvek treba imati u vidu i tu mogućnost. Drugo, postojanje domaće biblioteke može u izvesnim slučajevima da bude rezultat jedne ranije, sada već ugasle potrebe za određenom vrstom literature — ukoliko se ta biblioteka ne obnavlja.

U svakom slučaju, podatak o domaćoj biblioteci je za nas relevantan, pogotovu što ga razmatramo u širem kontekstu odnosa prema knjizi uopšte.

Pod domaćom bibliotekom mi smo u ovom istraživanju podrazumevali fond od najmanje 20 knjiga, koji ne obuhvata udžbeničku literaturu. Ovo isključivanje udžbenika smatramo opravdanim, jer bi navođenje udžbenika u nekim doma-

ćinstvima, gde ima člaka, odnosno njihovo odsustvo u drugim, iskrivljavalo opštu sliku o domaćim bibliotekama.

Uzimajući u obzir ovakvu definiciju domaće biblioteke, ustanovili smo da 72% ispitanika ima domaću biblioteku.

S obzirom da je reč o delu populacije koji je očigledno orijentisan na knjigu bilo kao sredstvo obrazovanja bilo kao izvor estetičkog doživljaja ili neprofesionalne intelektualne radoznalosti, ovaj visok procenat ne iznenađuje. Vrlo je verovatno da bi procenat lica koja poseduju domaću biblioteku bio znatno manji da je uzorkom obuhvaćen deo ukupnog stanovništva a ne članova biblioteka, ali uprkos ovoj rezervi ostaje činjenica da se čitalačka potreba uglavnom javlja u svom integralnom vidu — ona se ne zadovoljava samo jednim izvorom.

Međutim, određene i čak vrlo velike diferencijacije se javljaju kada posmatramo uže profesionalno-obrazovne kategorije.

Kada posmatramo učenike, kategoriju unutar koje je najizrazitija diferencijacija, zapažamo sledeće: procenat učenika u čijim se domaćinstvima nalazi biblioteka raste idući od učenika škola za kvalifikovane radnike do učenika gimnazije. Samo u 44% domaćinstava iz kojih potiče radnički podmladak nalazimo domaću biblioteku, dok je kod učenika gimnazije taj procenat — 93%. Učenici srednjih stručnih škola u 56% slučajeva imaju u svojim kućama domaću biblioteku — po čemu su bliže svojim drugovima iz škola za kvalifikovane radnike nego gimnazijalcima.

U okviru studentske populacije diferenciranje je nešto manje — studenti fakulteta društvenih nauka imaju u 93% slučajeva u svojim kućama domaću biblioteku, dok studenti druge kategorije imaju domaću biblioteku u 88% slučajeva.

Druga izrazita diferencijacija javlja se unutar kategorije radnika: dok samo 29% nekvalifikovanih i polukvalifikovanih radnika ima domaću biblioteku, dotle svoju biblioteku ima 43% kvalifikovanih radnika.

Službenici sa srednjom školskom spremom se ne razlikuju mnogo: u skoro tri četvrtine slučajeva i jedni i drugi imaju domaću biblioteku. Malu prednost ima srednji stručni kadar.

Mada svi visoki stručnjaci, bez obzira na tip obrazovanja, imaju u vrlo velikim procentima svoju biblioteku — u preko 80% slučajeva —

prosvetni radnici i umetnici se ipak izdvajaju: 92% pripadnika ove kategorije ima svoju domaću biblioteku.

Penzioneri se mnogo ne razlikuju, pri čemu i jedna i druga podgrupa ima u tri četvrtine slučajeva svoju domaću biblioteku, dok se domaćice diferenciraju u korist podgrupe sa srednjom i visokom školskom spremom — 69% domaćica ove podgrupe ima svoju biblioteku, dok ostale domaćice svoju biblioteku imaju u 53% slučajeva.

Ove diferencijacije ne ukazuju samo na različitu zainteresovanost za knjige s obzirom na tip i stepen obrazovanja, već i na određene socijalne i kulturne razlike koje na ovom planu dolaze do izražaja. To pre svega važi za srednjoškolsku omladinu i radnike.

Ove socijalno-kulturne razlike doći će još više do izražaja kada u obzir budemo uzeli i veličinu domaćih knjižnih fondova.

Među učenicima srednjih škola, osim učenika gimnazija, niko u domaćinstvu nema više od 200 knjiga. Ako znamo da su učenici gimnazije uglavnom proizvođači samoobnavljanja društvenih slojeva koji stoje na gornjim lestvicama društvene hijerarhije, onda je i ovaj podatak samo potvrda tog položaja. Među učenicima gimnazije imamo sledeći redosled: 38% u svojim kućama ima od 51 do 100 knjiga, 22% ima od 20 do 50 knjiga, 18% ima od 101 do 200 knjiga, 9% ima od 201 do 500 knjiga. Svi ostali učenici imaju u domaćinstvima najviše do 200 knjiga, pri čemu učenici škola za kvalifikovane radnike i učenici srednjih stručnih škola u najvećem broju slučajeva imaju od 20 do 50 knjiga — 33% prvih odnosno 38% drugih.

Učenici gimnazije su, dakle, u izrazitoj prednosti i po posedovanju biblioteke i po broju knjiga u njoj nad svojim drugovima u ostalim srednjim školama.

Kod studenata preovlađuju oni koji u svojim domaćinstvima imaju od 51 do 100 knjiga. Studenti fakulteta prirodnih, tehničkih i medicinskih nauka u 30% slučajeva imaju biblioteku ove veličine, a studenti fakulteta društvenih nauka u 26% slučajeva. Međutim, ovi drugi u 26% slučajeva imaju veće biblioteke — od 101 do 200 knjiga, dok prva podgrupa biblioteku ove veličine ima samo u 9% slučajeva. Najzad, studenti fakulteta društvenih nauka u 15% slučajeva imaju prilično velike biblioteke od 201 do 500 knjiga.

I ovde, pored različite zainteresovanosti i potrebe za određenom vrstom literature, takođe, dolaze do izražaja izvesne socijalno-kulturne razlike, pri čemu mislimo i na ekonomsku mogućnost i na motivaciju koja usmerava interesovanja.

Kod radnika su te razlike još veće. Oni se negativno diferenciraju pre svega u odnosu na druge kategorije, ali i u okviru svoje kategorije. Oni imaju vrlo skromne biblioteke. Samo 10% kvalifikovanih radnika ima biblioteku veličine od 51 do 100 knjiga. Većina inače ima najmanje biblioteke — do 50 knjiga.

Službenici sa srednjom školskom spremom su dosta bliski jedni drugima u ovom pogledu — 36% administrativnih radnika i 32% srednjeg stručnog kadra imaju male biblioteke — do 50 knjiga. Ipak, izvesno diferenciranje se javlja u kategorijama sa većim knjižnim fondovima. Administrativni radnici su tu u prednosti — u 12% slučajeva imaju domaću biblioteku od 101 do 200 knjiga, a u 10% slučajeva biblioteku od 201 do 500 knjiga — dakle u 22% slučajeva imaju više od 100 knjiga.

Kod visokih stručnjaka oba tipa obrazovanja dominiraju dve grupe po veličini domaće biblioteke: sa bibliotekama od 101 do 200 knjiga i sa bibliotekama od 201 do 500 knjiga, s tim što visoki stručnjaci društveno-humanističkog obrazovanja imaju u manjem procentu biblioteke ove veličine. Kod visokih stručnjaka tehničkog, medicinskog i prirodno-naučnog obrazovanja u 22% slučajeva imamo biblioteke jedne odnosno druge veličine, a kod stručnjaka društveno-humanističkog obrazovanja u 17% slučajeva.

Međutim, i u ovom pogledu prosvetni radnici i umetnici izbijaju na prvo mesto. Kod njih ustanovljavamo sledeći redosled: 23% poseduje domaću biblioteku sa 101 do 200 knjiga, 12% ima biblioteku od 501 do 1000 knjiga — dakle, 35% ima biblioteku veću od 100 knjiga.

Domaćice sa srednjim i visokim obrazovanjem spadaju u kategoriju koja u većini slučajeva ima veću domaću biblioteku — 27% domaćica poseduje domaće biblioteke sa knjižnim fondovima od 201 do 500 knjiga.

4.

Ako je posedovanje domaće biblioteke relativno pouzdan indikator izrazitije potrebe za knjigom kao trajnim kulturnim dobrom, sistematsko

obnavljanje tih biblioteka, odnosno redovno kupovanje knjiga spada u dinamičku stranu te potrebe. Manja ili veća biblioteka, stvarana tokom vremena na različite načine, može, ukoliko se ne obnavlja, da izražava stagnacioni vid kulturne potrebe. Kupovanje knjiga je manifestacija žive aktuelne kulturne potrebe u odnosu na knjigu. Kroz kupovanje se u stvari manifestuje kompletna kulturna potreba — u svom motivacionom, intelektualnom i ekonomskom aspektu.

Nastojali smo pre svega da utvrdimo koliko je knjiga kupljeno u periodu januar-septembar 1972. godine, dakle u periodu koji je prethodio istraživanju. U tom smislu, u obzir smo uzeli sledeće modalitete: nisu kupili ni jednu knjigu, kupili su od 1 do 5 knjiga i kupili su 6 i više knjiga.

U celini posmatrano, 37% ispitanih čitalaca nije kupilo ni jednu knjigu u navedenom periodu, dok je 50% čitalaca kupilo od 1 do 10 knjiga, pri čemu je brojnija podgrupa kupaca koja je kupila veći broj knjiga — 26%.

Osnovna diferencijacija među kupcima knjiga, međutim, ide linijom profesionalno-obrazovnih grupa i ta diferencijacija je veća nego diferencijacija među čitaocima koji poseduju domaću biblioteku.

Najmanje kupaca je među radnicima — 78% nekvalifikovanih i polukvalifikovanih radnika nije kupilo ni jednu knjigu u ovom periodu. Kod kvalifikovanih radnika ovaj procenat je nešto manji — ali i 64% ne-kupaca knjiga u ovoj podgrupi je još uvek veliki i u odnosu na opšti procenat od 37% i u odnosu na iste procenat kod drugih kategorija. Radnicima se u ovom pogledu približavaju i učenici škola za kvalifikovane radnike, mada je među njima znatno više kupaca: 44% učenika u ovoj kategoriji nije kupilo nijednu knjigu, dok je 27% učenika kupilo najviše do pet knjiga. Među kvalifikovanim radnicima, međutim, nalazimo samo 13% kupaca do pet knjiga, a među nekvalifikovanim i polukvalifikovanim radnicima još manje — svega 10%.

Treba, međutim, imati u vidu da ni službenici sa srednjom školskom spremom nisu veliki kupci knjiga: 42% administrativnih radnika i 41% srednjeg stručnog kadra nije kupilo nijednu knjigu u navedenom periodu. Ove dve kategorije se samo utoliko razlikuju što su administrativni radnici u 26% slučajeva kupili šest i više knjiga, dok je kod srednjeg stručnog kadra taj procenat — 36%.

Prosvetni radnici i visoki stručnjaci obe kategorije su među brojnim kupcima: 77% prvih je kupilo neku knjigu, pri čemu je 61% pripadnika ove kategorije kupilo šest i više knjiga, visoki stručnjaci društveno-humanističkog obrazovanja su u 86% slučajeva kupovali knjige, i to u 44% slučajeva šest i više knjiga, dok su stručnjaci tehničkog, medicinskog i prirodno-naučnog obrazovanja knjige kupovali u 92% slučajeva.

Među domaćicama, 35% žena sa osnovnim obrazovanjem i nepotpunom srednjom školom nije kupilo nijednu knjigu, dok je ovaj procenat kod žena sa srednjom odnosno visokom školskom spremom samo 27%. Zanimljivo je, međutim, da je samo 11% domaćica sa srednjom odnosno visokom školskom spremom kupilo šest i više knjiga, dok je ovaj procenat kod domaćica nižeg obrazovanja 18%.

Penzioneri, takođe, nisu veliki kupci knjiga i, što je isto tako donekle neočekivano. Manje kupaca nalazimo u podgrupi sa visokim obrazovanjem nego u podgrupi sa nižim i srednjim obrazovanjem: 50% prvih i 33% drugih nije kupilo ni jednu knjigu. Ipak, penzioneri sa visokim obrazovanjem su u većem broju slučajeva kupovali šest i više knjiga — u 21% slučajeva.

Pošto kupovanje knjiga uvek pretpostavlja i ekonomsku mogućnost kao komponentu kulturne potrebe, nastojali smo da utvrdimo da li se neke razlike javljaju u okviru određenih kategorija čitalaca s obzirom na njihovu ocenu ekonomskog položaja svog domaćinstva.

U okviru najbrojnije kategorije čitalaca — čitalaca koji su svoj ekonomski položaj ocenili sa „dobar” — zapažamo sledeće diferenciranje: 38% čitalaca nije kupilo ni jednu knjigu, dok je 25% čitalaca kupilo šest i više knjiga.

S druge strane, mada ni 31% čitalaca koji su svoj ekonomski položaj ocenili sa „vrlo dobar” nije kupilo ni jednu knjigu, ovde je 31% čitalaca kupilo šest i više knjiga a samo 29% čitalaca do pet knjiga.

Ovo diferenciranje nije tako veliko, ali i u ovom stepenu vrlo jasno ukazuje na ulogu ekonomske mogućnosti prilikom kupovine knjiga. To je utoliko relevantnije što oni koji su svoj ekonomski položaj ocenili sa „vrlo dobar” nisu imali mnogo razloga da se neopravdano svrstaju u tu kategoriju.

Ovaj indikator je, uostalom, moguće dopuniti indikatorom koji se odnosi na stambenu površinu koji ima i svoju posebnu vrednost. Ovaj indikator izražava donekle i ekonomski položaj, a u najvećoj meri i mogućnost smeštaja knjiga.

Ovde se, međutim, ispoljavaju manje razlike nego u okviru obeležja koje se odnosi na ekonomski položaj. U najbrojnijoj grupaciji, a to su čitaoci koji stanuju u većim stanovima — od 51 do 80 kvm., nalazimo 32% čitalaca koji nisu kupili nijednu knjigu. Ostali su u 29% slučajeva kupili do pet knjiga, a u 28% slučajeva šest i više knjiga.

U svakom slučaju, možemo da tvrdimo, u skladu sa razlikovanjem koje smo napravili između postojanja domaćih biblioteka i kupovanja knjiga, da se ova živa, aktuelna potreba koja se izražava u kupovanju knjiga slabije ispoljila i potvrdila nego ranije potvrđena potreba u stvaranju svoje domaće biblioteke. Dok vidimo da samo 23% čitalaca nema svoju biblioteku, zapažemo da 37% čitalaca nije kupilo nijednu knjigu. Treba, međutim, uzeti u obzir da se domaća biblioteka stvara godinama, a videli smo da su to u većini slučajeva manje biblioteke, uglavnom do 50 knjiga, dok smo kupovanje knjiga posmatrali u relativno kratkom vremenskom razdoblju od 9 meseci.

5.

Ostaje, međutim, jedno značajno pitanje, koje želimo posebno da osvetlimo. Do sada mi smo čitaoce koji imaju svoje domaće biblioteke razmatrali posebno, kao što smo posebno razmatrali i čitaoce koji su kupovali knjige. Sada ćemo videti kakva je veza između čitalaca kao članova biblioteka, čitalaca koji imaju svoje domaće biblioteke i čitalaca koji su se javljali kao kupci knjiga — naime, posmatraćemo ih kao jedinstvenu kategoriju.

Ako prvo posmatramo odnos između čitalaca koji imaju manju ili veću biblioteku i tih istih čitalaca kao redovnih kupaca knjiga, otkrivamo određenu pravilnost, koja potvrđuje izvesne tendencije i u drugim zemljama. Naime, ukoliko idemo od čitalaca koji imaju najmanju biblioteku ka čitaocima koji imaju srednje ili veće biblioteke, utoliko raste i procenat lica koja kupuju šest i više knjiga.

Od čitalaca koji imaju najmanje biblioteke (20—50 knjiga), koji su zastupljeni sa 25% u ukupnoj masi, njih 40% uopšte nije kupilo ni

jednu knjigu, a 32% je kupilo najviše do pet knjiga. Samo 22% čitalaca iz ove kategorije kupilo je šest i više knjiga.

Među čitaocima koji imaju od 101 do 200 knjiga, a koji su zastupljeni sa 13%, samo 28% nije kupilo ni jednu knjigu, a 40% je kupilo šest i više knjiga. Ovde je samo 27% čitalaca kupilo do pet knjiga.

Ukoliko se približavamo čitaocima sa prilično velikim bibliotekama, čitaocima koji imaju od 501 do 1000 knjiga i čak više od toga, skoro se sasvim gubi kategorija čitalaca koji nisu kupili ni jednu knjigu ili su kupili samo do pet knjiga. Kod čitalaca koji imaju najveće biblioteke, mada je takvih u uzorku vrlo malo, 97% je kupilo šest i više knjiga.

Ovo samo dokazuje da se potreba za knjigom odnosno različitom vrstom literature ispoljava kao vrlo složena i, što je najvažnije, kao jedinstvena potreba. Ukoliko ljudi imaju veću potrebu za knjigama, utoliko više teže da stvaraju i svoju sopstvenu biblioteku, a ukoliko imaju veću biblioteku, utoliko je sistematičnije i u većoj meri obnavljaju. U isto vreme, oni su i vrlo veliki korisnici javnih biblioteka.

KNJIŽNI FONDovi I POTREBE ČITALACA

STEPEN ČITALAČKE SAMOSTALNOSTI U IZBORU KNJIGA

Koliko je čitalačka publika koja se okuplja oko pozajmnihi biblioteka samostalna pri izboru knjiga? Da li u biblioteku dolazi a da u isto vreme zna šta želi — koje delo, pisca, oblast? Zatim da li zna gde sve, i koju vrstu informacije, može da dobije o željenoj knjizi — u kojem katalogu (ako ga biblioteka čiji je član poseduje) i kojoj bibliografiji?

Od datih odgovora odmah se može izvući zaključak da je istraživana čitalačka publika u svom izboru pozajmljenih knjiga *nesamostalna*. Od ukupnog broja ispitanih 59% se isključivo oslanja na preporuku bibliotekara. Dok ne dobije određenu informaciju, korisnik se ređe sam opredeljuje za ovu ili onu vrstu knjige, pisca i oblast. Sa izgrađivanjem čitalačkog ukusa i sticanjem određenih navika, stepen čitalačke emancipacije se povećava. Isto tako, stepen čitalačke samostalnosti povećava se i sa školskom naobrazbom.

Među onima koji dolaze u pozajmnu biblioteku i znaju šta žele ima 40,2%. Oni u biblioteku dolaze da budu — usluženi. U isto vreme, ovi čitaoci obično imaju duži članski staž, stariji su i »uhodaniji« korisnici biblioteke.

Uloga bibliotekara, kao informatora, voditelja i mentora u radu sa čitalačkom publikom vrlo je delikatna i odgovorna. Njemu se za pomoć u izboru knjiga obraća više nego svaki drugi član. Ovoj ulozi bibliotekara-informatora nije se u praksi pridavala ona važnost koju ona zaslužuje. Biti vodič kroz složen i veliki knjižni fond

i raditi sa čitalačkom publikom čije su želje vrlo različite — uloga je odgovorna i naporna. Od bibliotekara se traži maksimalna obaveštenost o svim vrstama knjiga — i o onima koje su u fondu, i o onima koje pristižu iz tekuće produkcije, a zatim poznavanje psihologije i pedagogije i sposobnost uživanja u čitačev ukus.

Naše ispitivanje čitalačke publike koja je odgovorila da se oslanja na *preporuku* bibliotekara, ne daje, međutim, i odgovor na to da li je data preporuka odgovorila čitalačkoj potrebi, želji i ukusu, koliko je *odstikala* sposobnost, višprenost, znanje i stručnost onoga koji preporučuje i vodi čitalačku publiku kroz knjižni fond.

Zanimljivo je analizirati koje socijalne kategorije čine onih 59% *nesamostalnih* čitalaca.

Na prvom mestu nalaze se domaćice i penzioneri sa nižom školskom naobrazbom — 76% oslanja se na preporuku bibliotekara, dok se učenici i administrativni radnici sa srednjom školskom spremom u 63% slučajeva oslanja na tu preporuku.

U svojoj čitalačkoj samostalnosti, u odnosu na bibliotekarevu preporuku, najnezavisniji su korisnici sa višom i visokom školskom spremom društvenog smera — 34%, zatim, prosvetni radnici i umetnici — 38,2%. Na savet bibliotekara pri izboru knjiga oslanja se 40,5% stručnjaka sa višom i visokom spremom tehničkog smera.

Zanimljivo je da su pri izboru knjiga samostalniji studenti tehničkih fakulteta (57,2%), od svojih kolega studenata fakulteta društvenog smera (59%).

Kategorija učenika razložena je prema školama koje pohađaju. U izboru knjiga najsamostalniji su učenici škola za kvalifikovane radnike — 54,4%, zatim, učenici gimnazija i srednjih stručnih škola — 64,3%. Međutim, učenici srednjih stručnih škola (hemijska, ekonomska, geodetska, tehnička, medicinska) najviše su vezani za preporuku i savet bibliotekara — 69%.

Pored navedene socijalne strukture čitalaca i stepena vezanosti za bibliotekarevu preporuku, zanimljivo je pogledati čitalačku samostalnost prema polnoj pripadnosti.

Šezdeset odsto žena se opredeljuje za određenu knjigu na osnovu preporuke bibliotekara, a samo 37% muškaraca.

KNJIŽNI FONDOVI

Kakva je struktura knjižnog fonda biblioteka čiji su korisnici ispitivani? Da li broj knjiga i struktura fonda odgovaraju željama korisnika? Kako su komponovane pozajmne biblioteke?

Da bi se dobili odgovarajući podaci, postavljeno je pitanje:

»Da li u biblioteci gde ste sada član, uglavnom nalazite potrebne knjige?«

Pri odgovoru na to pitanje ispitanici su mogli da izaberu jednu od pet ponuđenih varijanti.

Međutim, pre analize odgovora ispitanika mora se videti čime su (kakvim fondom i kojim brojem) raspolagale pomenute biblioteke: da li su knjige funkcionalne i aktuelne, mogu li da zadovolje čitalačke želje i potrebe?

Odmah se može reći da su knjižni fondovi pozajmnih biblioteka komponovani tako da se nalaze u raskoraku sa željama i potrebama onih kojima su namenjeni.

Nabavka je uglavnom bila kampanjska. Nije se uvek vodilo računa o celokupnoj produkciji knjiga, o kojoj su bibliotekari, bar na osnovu bibliografija, morali da budu obavešteni. U komponovanju strukture knjižnih fondova improvizacije su očigledne. Nabavljalo se ono što se trenutno nudilo i o čemu je bibliotekar delimično bio obavešten.

Na formiranje ovakve strukture fondova uticali su sledeći elementi:

- 1) ukus, stepen kulture, afinitet i predispozicija bibliotekara koji vrši nabavku knjiga;
- 2) knjižarsko tržište i ukupna izdavačka delatnost;
- 3) trenutne čitalačke želje i potrebe, koje su za biblioteku ponekada bile barometar nabavke;
- 4) cene knjiga i kupovna moć biblioteka — koja, kao što se zna, nikad nije bila zavidna: u ukupnom otkupu godišnje produkcije knjiga u Jugoslaviji, biblioteke učestvuju jedva sa 3,3%, pa izdavači i ne računaju na biblioteke kao potrošače.

Kao što se zna iz prakse, biblioteke su sredstva kojima raspolažu koristile prvenstveno za podmirivanje egzistencijalnih potreba (lični do-

hoci, režija, materijalni rashodi), pa tek ono što je preostajalo (a preostajalo je malo) ulagano je u proširenu reprodukciju — nabavku i uvećanje knjižnog fonda.

Takva je situacija i u bibliotekama čiji su fondovi analizirani i korisnici ispitivani. One su krajem 1971. godine jednom svom članu nudile samo 10,5 knjiga, što je prema opštim normama, skučen i siromašan izbor. U pomenutom periodu raspolagale su sa ukupno 345.500 knjiga za odrasle koje je koristilo 32.500 čitalaca.

Treba napomenuti da se knjiga u ovom tipu pozajmne biblioteke tretira često i kao *potrošni* materijal, jer joj je vek, zbog čestog čitanja i slabih knjigovezačkih usluga, veoma ograničen. Knjiga se pozajmljuje (pravila su: na 15 ili 20 dana), čita kod kuće i vraća. Posle dvadeset ili trideset pozajmica, već se „amortizuje“ i pohaba, pa, ili se rashoduje ili joj se kompletnom knjigovezačkom obnovom vek produžava za još izvestan broj čitanja.

S obzirom na socijalni sastav čitalačke publike pozajmni biblioteka kakav je ovaj istraživani (imaju naujednačen naziv: *narodne, javne, popularne, pozajmne*), u fondu isključivo prevladuju knjige iz oblasti — *književnosti* (u međunarodnom decimalnom sistemu označena brojem 8). Ova grupa je u strukturi analiziranog fonda zastupljena sa 63%. Pod pojmom *književnost* ovde se podrazumeva beletristika, lingvistika, filologija, nauka o književnosti, književnost nacionalne (jugoslovenskih naroda) i književnosti drugih naroda. Domaća i strana književnost u ovom fondu su bezmalo proporcionalno zastupljene (52% domaća i 48% strana).

Ostale grupe (ima ih ukupno deset — međunarodni decimalni sistem o ustrojavanju knjižnih fondova) u strukturi fondova zastupljene su u znatno manjem procentu.

Opšta grupa (oznaka O), a to znači: leksikona, enciklopedija, bibliografija, osnova nauke o kulturi, priručnika, opštih dela raznih područja i dr., ima — 1,4%.

Knjige iz filozofije (metafizika, metafizika duhovnog života, filozofski sistemi, psihologija, logika, teorija saznanja, moral, etika, životna mudrost, primenjena filozofija, estetika, istorija filozofije) zastupljene su u fondu sa 2,5%.

S obzirom na neznatno interesovanje čitalačke publike, u fondu pozajmni biblioteka ima najmanje *knjiga iz religije* — 0,4%.

Posle grupe *književnost*, po broju knjiga na drugom mestu se nalazi grupa *društvene nauke* — 11,2% (sociologija, politika, sociometrija, statistika, nauka o državi, politička ekonomija, privreda, pravo, zakonodavstvo, javna uprava, socijalni pokreti, sve vrste prava, vojne veštine i nauke, nastava, vaspitanje, obrazovanje, slobodno vreme i njegovo provođenje, trgovina, pošta, saobraćaj, telekomunikacije, etnologija, etnografija, folklor, narodni običaji i slično).

Grupa *prirodne nauke* zastupljena je sa 3,1%. Ovu grupu (u decimalnom sistemu nosi oznaku 5) čine matematika, geodezija, fizika, astronomija, hemija, mineralogija, geologija, kristalografija, paleologija, fosili, biološke nauke, zoologija, botanika.

U odnosu na prethodnu grupu, biblioteke su znatno bogatije knjigama koje se u decimalnom sistemu vode pod primenjene nauke. Ova grupa zastupljena je u ukupnom fondu sa 7% (medicina, tehnika, farmacija, higijena, opšta pitanja primenjenih nauka, veterina, poljoprivreda, stočarstvo i šumarstvo, lov i ribolov, domaćinstvo, upravljanje i organizacija rada, trgovina i saobraćaj, štamparstvo i izdavačka delatnost, razne industrije i promet, građevinarstvo i slične oblasti).

Knjige koje govore o arhitekturi, fotografiji, muzici, urbanizmu, uređivanju prostora, vajarstvu i slikarstvu, crtanju, umetničkim zanatima, raznim vrstama sporta i sporta uopšte — čine 4,5% knjižnog fonda. Vode se pod *umetnost—igre—sport* (u decimalnom sistemu označena je sa 7).

Grupa *geografija—istorija—biografija* (istraživanja zemlje i njenih pojedinih delova, putovanja, putopisi, biografije, istorija i dr.) zastupljena je sa 7,2%, pa se po broju knjiga u fondu pozajm-nih biblioteka koje su ovom analizom obuhvaćene nalazi na trećem mestu.

Dakle, rekapitulirajući pomenute odnose, zastupljenost pojedinih oblasti i grupa u knjižnom fondu izgleda ovako:

- književnost 63%,
- društvene nauke 11,2%,
- geografija—biografija—istorija 7,2%,
- primenjene nauke 7%,
- umetnost—igre—sport 4,5%,
- prirodne nauke 3,1%,
- filozofija 2,5%,
- opšta grupa 1,4%,
- religija 0,4%.

POTREBE ČITALACA I NJIHOVO
ZADOVOLJAVANJE

Postavlja se pitanje: u kojem procentu navedena struktura knjižnog fonda zadovoljava takozvane prosečne želje i potrebe čitalačke publike koja se okuplja u bibliotekama? Koliko je onih koji su potpuno zadovoljni fondom, a koliko onih koji su zadovoljni samo delimično?

Treba ponoviti da je *idealna* ona biblioteka koja u najvećoj mogućoj meri zadovoljava čitaocima traženim knjigama.

Sudeći prema odgovorima čitalaca, ispitivane biblioteke se ovom idealu ne približavaju ni iz daleka. Fondovi navedenih beogradskih biblioteka zadovoljavaju samo 74,5% svojih članova. A to znači da svaki 4 čitalac napušta prostorije biblioteke bez željene knjige.

Ovaj procenat nezadovoljenih relativno je visok kad se zna da tražene knjige nisu retke, jer se nalaze ili na knjižarskom tržištu ili u antikvarnicama, ili se, što je još najlakše, mogu dobiti preko takozvane bibliotečke pozajmice.

Prema navedenom sudu čitalaca, u bibliotekama nema dovoljno knjiga, a sem toga, često su to i neaktuelne knjige. To nisu knjige koje se žele i traže.

Među ispitanim korisnicima 9% je izjavilo da nalazi manji deo knjiga, 5% ne nalazi ništa, dok je 3,3% čitalaca bilo u nedoumici šta da odgovori na postavljeno pitanje, a 5,1% ispitanih nije dalo nikakav odgovor.

Zanimljivo je pogledati i koje su socijalne kategorije ispitivanih čitalaca najzadovoljnije strukturom fondova biblioteka čiji su redovni korisnici.

Na prvom mestu nalaze se učenici srednjih, srednjih stručnih škola i gimnazija — 85,3%. Pošto je ova kategorija čitalaca i najmasovnija u ovom tipu biblioteka (preko 50% ukupnog članstva), sasvim je razumljivo što su se i biblioteke u svojoj nabavci isključivo orijentisale na udžbenike i školsku lektiru — ono što se traži nastavnim planovima i programima kao dopunska (obavezna) literatura.

Odmah iza učenika, u 81% slučajeva studenti fakulteta tehničkih nauka nalaze u bibliotekama potrebne knjige, dok je to slučaj samo sa 65,2% studenata fakulteta društvenog smera.

Tražene knjige nalazi 70,1% kvalifikovanih i visokokvalifikovanih radnika, a 61% nekvalifikovanih i polukvalifikovanih radnika.

I ovog puta su, kao i u oslanjanju na ukus i preporuku bibliotekara, postojećim knjižnim fondom najzadovoljnije domaćice i penzioneri sa nižom stručnom spremom — oni nalaze traženu knjigu u 83,4% slučajeva.

Prosvetni radnici, stručnjaci sa visokom i višom školskom spremom tehničkog i društvenog smera u 61,2% slučajeva nalaze knjige koje traže.

Evo kako izgleda redosled socijalnih kategorija čitalaca koji su zadovoljni postojećim knjižnim fondom:

- učenici (sve srednje škole) 85,3%,
- domaćice i penzioneri 83,4%,
- studenti tehničkog smera 81%,
- kvalifikovani i visokokvalifikovani radnici 70,1%,
- studenti fakulteta društvenog smera 65,2%,
- prosvetni radnici i stručnjaci sa višom i visokom školskom spremom svih smerova 61,2%.

Ovakva je i rang-lista socijalnih kategorija prema broju članova n. biblioteka po soc. kategorijama pa je razumljivo što je svaka biblioteka, prema svojim dugogodišnjim i trenutnim materijalnim mogućnostima, komponovala fond tako da njim zadovolji, prvo, najveći broj učenika, zatim studenata, onda domaćica i penzionera, radnika, službenika, pa tek na kraju dolaze ostale, manje brojne kategorije članova.

Navedena struktura fonda i procenat zadovoljenih čitalačkih želja po socijalnim kategorijama, može se opravdati i još jednom činjenicom: biblioteke sve češće svoj dohodak stiču na osnovu pročitane knjige i frekvencije knjižnog fonda. Prema tome, u nabavci će se isključivo orijentisati na onaj asortiman knjiga koje će privlačiti čitaoce. To su, kao što se zna, u najvećem procentu, lektira, udžbenici i beletristika.

Ambicija svake biblioteke je da sa malo knjiga, za koje su sredstva uvek ograničena, u što većem stepenu zadovolji čitalačke želje i potrebe.

U KOJOJ VRSTI KNJIGA SU DEFICITARNE
POZAJMNE BIBLIOTEKE?

U prethodnim analizama govoreno je o stepenu čitalačke samostalnosti, zatim, o strukturi postojećih fondova i zadovoljavanju čitalačkih želja i potreba. Navedeno je da svaki četvrti član napušta biblioteku bez željene knjige.

Postavlja se pitanje koje su to knjige koje se najčešće ne nalaze i kojoj oblasti pripadaju. Čitaocima je upućeno takvo pitanje i oni su i odgovorili.

Iako se u analiziranom fondu ispitivanih biblioteka nalazi upravo najviše knjiga iz grupe *književnost* (63% ukupnog fonda), ipak se najveći broj odgovora nezadovoljnih čitalaca odnosi na pesme, pripovetke i romane — 28% ispitanika nisu našli tu vrstu knjiga.

Od 478 odgovora čitalaca koji nisu našli tražene knjige, 21,3% odnosi se na knjige iz lektire, koje nikada, sudeći po ovome, nema u dovoljnom broju primeraka. Na trećem mestu, po deficitarnosti, nalaze se udžbenici za sve vrste škola — 14% odgovora; 11,1% odnosi se na knjige iz filozofije, sociologije, psihologije; a 13,2% na deficitarnost knjiga iz medicine i tehnike.

Umetnost i sve ono što spada u ovu grupu, uključujući sport i razne igre, prema sudu korisnika, deficitarna je u 7,1%, a politička literatura u 5,3% odgovora.

Knjige iz istorije, geografije, zatim memoarska literatura, putopisi i eseji, u postojećem fondu nisu nalažene prema 6,1% odgovora.

Knjige praktičnih saveta i uputstava kako da se racionalnije i lepše živi (posebno domaćinstvo), u ukupnom broju negativnih odgovora nisu nalažene prema 4,3% slučajeva.

Deficitarnost o kojoj govore korisnici trebalo bi da bude barometar u daljoj nabavnoj politici pozajmnih biblioteka, ali isto tako i orijentir u izdavačkoj politici.

Ono što se do sada samo pretpostavljalo, to ovo istraživanje i potvrđuje: želje i potrebe čitalaca su veće i raznovrsnije od strukture ponuđenih fondova pozajmnih biblioteka.

Rekapitulirajući negativne odgovore koji se odnose na nenađenu vrstu knjiga, redosled deficitarnosti po grupama bi bio ovakav:

- književnost 28%,
- lektira 21,3%,
- udžbenici 14%,
- prirodne i primenjene nauke 13,2%,
 - filozofija 11,1%,
- umetnost, igre, sport, 7,1%,
- memoari, biografije, istorija, eseji 6,1%,
 - politička literatura 5,3%,
- knjige praktičnih saveta u svakodnevnom životu 4,3%.

Međutim, zanimljivo je pogledati koja je socijalna kategorija čitalaca zadovoljna, odnosno nezadovoljna vrstom knjiga koje se nalaze ili ne nalaze u biblioteci čiji su članovi.

Učenici škola za kvalifikovane radnike spadaju u kategoriju čitalaca koja je izjavila da je u procentu najzadovoljnija postojećim knjižnim fondom — 62,2%, a među nezadovoljnima najviše ima onih koji su tražili lektiru a nisu je našli — 60% odgovora, zatim onih koji nisu našli pesme, pripovetke i romane — 15,3% odgovora.

Sa postojećim knjižnim fondom u celini je zadovoljno 47% učenika srednjih stručnih škola, a među negativnim odgovorima najviše je onih koji se odnose na nenađenu knjigu iz lektire — 35,2%, književnosti uopšte — 24,1%, udžbenika — 21%.

Od svih kategorija učenika, učenici gimnazija i ostalih srednjih škola najnezadovoljniji su postojećim knjižnim fondom koji im nude biblioteke. Samo 18,4% je u celini zadovoljno strukturom. I ovde je, kao i u prethodnim kategorijama, najviše onih koji traže i ne nalaze lektiru — 33,2% odgovora, zatim pesme, pripovetke i romane — 23%, udžbenike — 17,3%, i dela iz filozofije — 17,1%.

U 21,2% slučajeva studenti fakulteta društvenog smera su potpuno zadovoljni strukturom knjižnih fondova. U 22,4% su nezadovoljni malim izborom knjiga iz filozofije, sociologije i psihologije. Dvadeset odsto ne nalazi potrebnu lektiru, a 19,1% knjige iz književnosti.

U 20,1% studenti fakulteta tehničkog i prirodnog smera su potpuno zadovoljni knjigama koje mogu da pozajme iz biblioteka. Najveći

broj nezadovoljnih iz ove kategorije žali se da ne može da nađe knjige iz oblasti koju studiraju: — prirodnih i primenjenih nauka — 38,3% odgovora; umetnost, sport i igre nalaze se na drugom mestu po deficitarnosti knjiga — 21% odgovora; književnost i filozofija su na trećem mestu — 17,5% negativnih odgovora, dok putopisi i memoari čine 11,2% odgovora.

Domaćice i penzioneri su kategorije čitalaca koje su u celini najzadovoljnije sa svim grupama knjiga postojećeg fonda. Zamerke su upućene samo zbog deficitarnosti dveju vrsta knjiga: 30,4% odgovora odnosi se na dela o svakodnevnim praktičnim savetima i 27% odgovora na pripovetke, pesme i romane.

UTICAJ ČITALACA NA NABAVNU POLITIKU BIBLIOTEKA

Na prethodno pitanje o traženim i nenadenim knjigama u okviru grupa i socijalnih kategorija nadovezuje se i ovo: pošto nisu našli odgovarajuću knjigu da li su sugerirali bibliotekaru, odnosno biblioteci da svoj fond popuni određenim knjigama; a ako su zahtevali — da li je to i učinjeno?

Pošto je dosta ispitanih korisnika nezadovoljno u celini postojećim knjižnim fondom i njegovom strukturom, očekivalo se da će oni u znatnom broju intervenisati i da će davati preporuke i sugestije da se knjige nabave.

Odmah treba reći da ovde tog sklada nema. Čitaoci su, u odnosu na zadovoljenje svojih želja i potreba, ostali pasivni. U većini slučajeva su prećutali negativan bibliotekarov odgovor da knjiga ne stoji na odgovarajućem regalu ili da je uopšte nema u fondovima.

Razlozi za čitalačku pasivnost mogli bi biti ovi:

- 1) negativno iskustvo sa prethodnim zahtevima da se nabavi željena knjiga;
- 2) čitaočeva obaveštenost da je kupovna moć biblioteke veoma ograničena, pa se njegove želje iz objektivnih razloga ne mogu ostvariti;
- 3) čitaočeva obaveštenost da takvih knjiga nema na tržištu;
- 4) nada da će se željeno delo naći u nekoj drugoj biblioteci.

Dakle, samo 23,2% nezadovoljnih čitalaca sugeriira biblioteci, odnosno bibliotekaru da se određena knjiga nabavi. Ostali, velika većina, ostaju pasivni: prećutno čekaju da to sama biblioteka, po svojoj profesionalnoj dužnosti, uradi.

Zanimljivo je videti koje su socijalne kategorije ispitanih čitalaca „najglasnije” u zahtevima da se nabave potrebne knjige.

Pošto su u bibliotekama najaktivniji i najmasovniji čitalački auditorijum (preko 60% ukupnog članstva), učenici su i najaktivniji u svojim zahtevima da im biblioteka zadovolji želju i potrebu: 35%; na drugom mestu su po svojoj „glasnosti” nastavnici i umetnici: 33%; studenti tehničkih i fakulteta društvenog smera u svojim zahtevima su „glasni” u 27,2%, odnosno u 22,3%.

Domaćice i penzioneri sa nižom školskom spremom su po izražavanju svojih želja najpasivnija kategorija: 11% — jer je ova kategorija izjavila da je i najzadovoljnija postojećim fondom, dok su iste kategorije sa višim i visokim obrazovanjem znatno aktivnije u izražavanju svojih želja: domaćice 30%; penzioneri 26,2%.

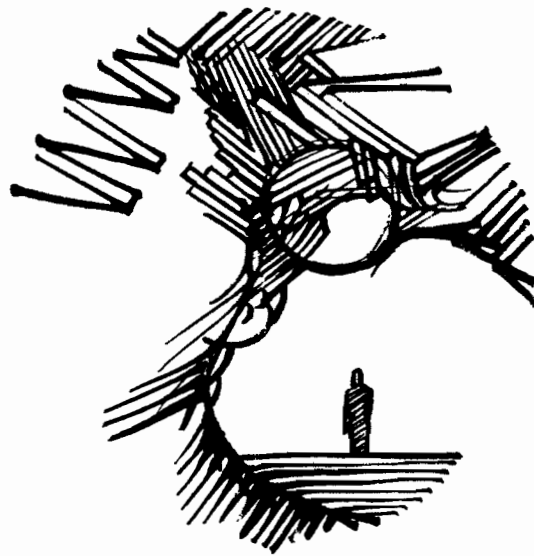
Ako stotinu učenika nije našlo tražene knjige, 35% je zahtevalo da se knjige nabave.

Redosled „glasnih” čitalačkih zahteva po socijalnim kategorijama i stepenu obrazovanja, izgleda ovako:

- učenici 35%,
 - umetnici i prosvetni radnici 33%,
- domaćice sa visokom školskom spremom 30%,
 - studenti tehničkih fakulteta 27,2%,
 - penzioneri sa visokom spremom 26,2%,
 - stručnjaci sa višom i visokom spremom društvenog smera 24%,
- studenti fakulteta društvenog smera 22,3%,
 - kvalifikovani i visokokvalifikovani radnici 20%,
 - stručnjaci sa srednjom školom 17%,
- nekvalifikovani i polukvalifikovani radnici 16,1%,

- stručnjaci sa višom i visokom spremom
tehničkog smera 15,1%,
- administrativno osoblje i srednja školska
sprema 14%,
- penzioneri sa nižom školskom spremom 11,5%,
- domaćice sa nižom spremom 11%.

Broj zahteva da se nabave knjige kojih u biblioteci nema srazmeran je sa čitalačkim potrebama (učenici, prosvetni radnici i studenti su „najglasniji” u zahtevima), ali nije srazmeran i sa školskim kvalifikacijama.

PUTEVI KA KNJIZI

Postoji bezbroj načina da se čitalac obavesti o knjigama: preko štampe, radija, televizije, knjižarskih izloga i knjižara, biblioteka, tribina kulturnih institucija (književne večeri i predavanja), u kontaktu sa prijateljima i rođacima, preko časopisa itd. Koliko su pomenuta sredstva obaveštavanja efikasna, koliki im je domet i koliko ih čitaoci koriste nije predmet ovog napisa. Ovde će biti izneto kako se o knjigama obavestavaju čitaoci-članovi narodnih biblioteka u Beogradu¹⁾.

Ispitivani čitaoci narodnih biblioteka zamoljeni su da navedu na koji način su se obavestili o tri poslednje pročitane knjige. Istraživači su im ponudili devet varijanti za odgovor na ovo pitanje: 1) preko neke od emisija radija ili televizije; 2) čitanjem novina i magazina; 3) od prijatelja i rođaka; 4) iz stručnih ili književnih časopisa; 5) iz knjižarskih izloga; 6) uvidom u selektivne bibliografije; 7) na preporuku bibliotekara; 8) na osnovu prethodno pročitanih knjiga istog pisca; 9) na nekom predavanju ili književnoj večeri.

Istraživanjem je obuhvaćeno 680 čitalaca-članova narodnih biblioteka. Ispitanici je trebalo da odgovore kako su se obavestili o sve tri poslednje pročitane knjige. Dobijeni su odgovori o načinu informisanja za 1.059 knjiga.

Anketirani čitaoci narodnih biblioteka najčešće donose odluku o čitanju određene knjige na osnovu prethodno čitanih dela istog pisca. Tako je 358 knjiga ili 34% od navedenog broja knjiga odabrano za čitanje na osnovu već postojećeg afiniteta prema pojedinim piscima, odnosno njihovim delima.

Drugi, po brojnosti, izvor informisanja o knjigama su prijatelji i rođaci. Na osnovu preporuka i razgovora sa prijateljima i rođacima izabrano je za čitanje 289 (27%) knjiga. Tematski slično

¹⁾ Istraživanje Zavoda za proučavanje kulturnog razvitka Čitaoci beogradskih javnih biblioteka, prvi rezultati istraživanja.

istraživanje²⁾ obavljeno u Švedskoj pokazuje da su prijatelji i rođaci najznačajniji izvor obaveštavanja o knjigama. Anketirani Švedani su se o 40% pročitanih knjiga informisali kroz razgovor sa rođacima i prijateljima. Drugi, po zastupljenosti, način informisanja kod Švedana bila je biblioteka (oko 25%). Svi ostali načini obaveštavanja o knjigama igraju sporednu ulogu. Slični rezultati dobijeni su i prilikom jednog ispitivanja čitalaca u Francuskoj³⁾. Anketirani Francuzi su kao dva osnovna izvora obaveštavanja o knjigama naveli: međuljudske odnose (biblioteka, drugovi, porodična sredina) u 48% slučajeva i sredstva masovnih komunikacija (štampa, partijski listovi, radio, televizija) u 52%.

Treći, po kvantitativnoj vrednosti, izvor obaveštavanja o knjigama su predavanja i književne večeri. Sto i petnaest knjiga (11%) je odabrano za čitanje jer se o njima ili njihovom piscu saznalo na nekom predavanju ili književnoj večeri.

Devedeset i tri knjige (9%) su odabrane za čitanje na osnovu raznovrsnih informacija u dnevnoj i nedeljnoj štampi.

Preostalih pet načina obaveštavanja o knjigama, ponuđenih ispitanicima za odgovor, igraju neznatnu ulogu pri odlučivanju o tome koja će se knjiga pozajmiti iz biblioteke. Samo 57 (5%) knjiga je odabrano na osnovu informacija u stručnim i književnim časopisima; na preporuku bibliotekara 45 (4%); uvidom u selektivne bibliografije 35 (3%); preko neke emisije radija ili televizije 34 (3%) i iz knjižarskih izloga 33 (3%).

Upoređićemo načine obaveštavanja o knjigama naših ispitanika sa rezultatima istraživanja obavljenim u Švedskoj⁴⁾. S obzirom na formulaciju pitanja mogu da se porede samo odgovori na četiri postavljena pitanja koja su ista u oba upitnika:

Način obaveštavanja	Procenat pročitanih knjiga prema načinu obaveštavanja	
	Švedska	Beograd
1. Prijatelji i rođaci	39,3	27,3
2. Preko napisa ili beleški u novinama ili časopisima	10,2	8,8
3. Preko knjižare, u izlogu knjižare ili u njoj samoj	9,5	3,1
4. Preko radija i televizije	4,0	3,2

²⁾ *Čitalačke navike u Švedskoj*, rezultati istraživanja čitalaca, čitalačkih navika i potreba u pet okruga u Švedskoj, *Kultura*, 20, 1973.

³⁾ Nikol Robin *Čitanje*, „Kultura”, 20, 1973.

⁴⁾ Izvor kao pod 2).

Kao što se iz tabele vidi, nekih velikih razlika u rasprostranjenosti i korišćenju prvog, drugog i četvrtog izvora informisanja nema među čitaocima iz Beograda i Švedske. Interesantna je razlika koja se pojavljuje kod knjižare kao izvora informisanja. Tri puta više čitalaca-Švedana se obaveštava o knjigama zahvaljujući knjižarama, nego što je to slučaj u Beogradu. Treba imati u vidu, da u područjima Švedske, u kojima je obavljeno istraživanje, ima čak manje knjižara nego u Beogradu. Otud je moguća jedna u nizu mnogih drugih pretpostavki: da je možda u pitanju razvijenija potreba i navika na knjigu u Švedskoj nego kod nas, a samim tim i na knjižaru kao na izvor informisanja.

Postoje li razlike u načinu obaveštavanja o knjigama u zavisnosti od socio-profesionalne kategorije ispitanika.

Od devet mogućih načina obaveštavanja o knjigama, koje su istraživači ponudili, svih devet koriste samo ispitanici koji pripadaju sledećim kategorijama prema zanimanjima: administrativno-knjigovodstveni i drugi radnici sa srednjom spremom, stručni radnici sa srednjom spremom, prosvetni radnici i umetnici.

Najmanje raznovrsni u pogledu korišćenja različitih izvora obaveštavanja o knjigama su ne-kvalifikovani i polukvalifikovani radnici. Oni nisu odabrali ni jednu knjigu za čitanje na osnovu informacija radija i televizije, predavanja ili književnih večeri, savetu bibliotekara, uvidom u selektivne bibliografije ili razgledanjem knjižarskih izloga. Slično njima se ponašaju i učenici škola za kvalifikovane radnike, koji ne koriste iste navedene izvore, izuzev što posećuju predavanja i književne večeri.

Moglo se očekivati, s obzirom na obrazovni nivo, da se slično ponašaju i domaćice sa nezavršenom i završenom osnovnom školom. Međutim, one su mnogo raznovrsnije u pogledu načina obaveštavanja o knjigama. Jedna od mogućih pretpostavki je da se ta razlika javlja otud što domaćice imaju više slobodnog vremena nego učenici i radnici iako su približno istog obrazovnog nivoa, ali to sigurno nije jedini razlog.

Stručnjaci sa višom i visokom spremom i društvenog i prirodnog smera ne koriste preporuku bibliotekara kao izvor obaveštavanja o knjigama, dok se studenti oba smera ne obaveštavaju o knjigama preko knjižarskih izloga. Inače sve četiri pomenute kategorije koriste sve ostale izvore informisanja.

Napomenimo, još, na osnovu dobijenih odgovora, da nema izrazito „ženskih” ili „muških” na-

čina obaveštavanja o knjigama. I muškarci i žene skoro ravnomerno koriste sve navedene izvore obaveštavanja, izuzev što se jedna trećina žena više odlučuje za čitanje pojedinih knjiga na osnovu prethodno pročitanih dela istog pisca i na osnovu preporuka prijatelja i rođaka.

NAJČITANIJI PISCI

Koje su pisce najviše čitali članovi narodnih biblioteka u prvoj polovini 1973. godine? Da bi se dobio odgovor na ovo pitanje članovi narodnih biblioteka su zamoljeni da navedu tri poslednje pročitane knjige. Od 680 anketiranih na ovo pitanje je odgovorilo njih 540. Šezdeset i tri ispitanika su navela samo po jednu pročitano knjigu, 119 po dve knjige, a 358 anketiranih po tri knjige. Ukupno je navedeno 1.375 knjiga. To su veoma raznovrsne i raznorodne knjige od udžbenika do kriminalnih romana preko stručne literature, beletristike itd.

S obzirom da se želelo da se vidi koja se vrsta knjiga čita u slobodno vreme, po slobodnom izboru, bez ikakve „prinude“ (školska lektira, i sl.), to je trebalo da se ispitanici ograniče na knjige koje pripadaju sledećim oblastima:

- a) romani, pripovetke, poezija
- b) putopisi, memoari, eseji, biografije
- c) filozofska, psihološka i sociološka literatura
- d) knjige iz oblasti umetnosti.

I pored ovog usmeravanja, ipak, nisu dobijeni potpuno „čisti“ odgovori. U tabeli (na st. 157) biće zhog toga i kolona koja će označavati ukupan broj pročitanih knjiga bez učenika i studenata. Brojevi u zagradi su kod pisaca čija se dela ne nalaze u nastavnim programima iz književnosti za srednje škole.

Slede Gogolj, Zola, Šarlota Bronte sa po 9 navedenih knjiga, Moravija, Fokner i Davičo (samo „Pesma“) sa po 7, Golsvorti, Tagore, Dučić, Isidora Sekulić, Homer itd. sa po pet i drugi brojni sa manje od pet navedenih knjiga.

Bilo da posmatramo ukupan broj navedenih knjiga ili kolonu bez učenika i studenata vidimo da se među 25 najčitanijih pisaca nalazi osam domaćih pisaca, a da su na čelu rang-liste, takođe, domaći književnici. Ako izdvojimo učenike i studente lista se donekle menja i sada prva tri mesta zauzimaju trojica naših književnika — Ćosić, Andrić i Crnjanski. Ukazaćemo ovde na sličnost sa rezultatima iz jednog istraživanja u Mađarskoj⁵⁾ gde je veliki broj čita-

⁵⁾ Dr Varga Alajoš *Izdavačka delatnost i čitanje*, Kulturni život, 9—10, 1972.

laca (61%) označio kao poslednju pročitano knjigu delo mađarskog, a ne stranog pisca.

Rang-lista najčitanijih pisaca prema broju njihovih knjiga koje su ispitanici pročitali

Ime pisca	Ukupan broj navedenih knjiga	Broj pročitanih knjiga bez učenika i studenata
1. Ivo Andrić	53	32
2. Dobrica Ćosić	51	33
3. Lav Tolstoj	48	15
4. E. M. Remark	40	(19)
5. Perl Bak	36	(27)
6. F. Dostojevski	30	14
7. M. Crnjanski	30	24
8. O. de Balzak	21	8
9. A. Kami	21	4
10. Branko Ćopić	19	14
11. Kronin	19	(13)
12. Solohov	16	16
13. Jesenjin	16	(9)
14. Bora Stanković	15	9
15. E. Hemingvej	15	8
16. M. Gorki	13	6
17. F. Kafka	13	7
18. D. di Morije	13	(6)
19. Mihailo Lalić	13	9
20. Viktor Igo	13	6
21. Meša Selimović	13	(11)
22. Lajoš Zilahi	12	(8)
23. Stendal	11	2
24. Solženjicin	11	(10)
25. Stevan Jakovljević	11	7

Na osnovu imena najčitanijih pisaca kao i pregleda ostalih navedenih dela može da se zaključi da se najviše čita beletristika. U pogledu orijentacije na beletristiku naši čitaoci nisu izuzetak. Ispitivanja čitalaca u Mađarskoj⁶⁾ pokazuju istu orijentaciju čitalaca. Sličan je ukus i čitalaca biblioteke u Ivriju⁷⁾ gde su 1970. godine od ukupnog broja izdatih knjiga 3/4 činili romani za odrasle i omladinu.

Sledeći zaključak koji može da se izvede, pregledom liste najčitanijih pisaca, je da su čitaoci pretežno orijentisani na klasike. Pod klasicima podrazumevamo i naše pisce, bez obzira što su izuzev Bore Stankovića i Stevana Jakovljevića, oni naši savremenici.

⁶⁾ Izvor kao pod 5).

⁷⁾ Anri Deli *Publika opštinskih biblioteka*, Kulturni život, 9-10, 1972. str. 794.

Iz zaključka da se najviše čitaju klasici proizilazi da se *mladi* jugoslovenski pisci malo čitaju. Ne upotrebljavamo izraz savremeni već mladi, jer su naši savremenici, kao što smo već naveli, i oni koje smo svrstali u klasike, ali koji još nisu završili svoj stvaralački opus. Detaljan pregled navedenih knjiga pokazuje da se veoma malo čitaju ne samo dela mladih pesnika i pisaca već i onih iz srednje ili starije generacije koji su već dobili ne samo povoljne kritike nego i književne nagrade. Tako se ne sreću dela Danila Kiša, Boška Petrovića, Jare Ribnikar, Vidosava Stevanovića, Borislava Pekića i niza drugih. Navodimo neke naše pisce čija su dela ispitanici čitali: A. Isaković (1), D. Kostić (1), Krleža (3), Ivan Kušan (1), Raša Livada (1), B. Miljković (1), G. Olujić (1), V. Popa (2) itd.

Mogla bi da se uspostavi paralela između ovih podataka o čitanosti nekih novijih dela naših pisaca i podataka o načinima obaveštavanja o knjigama, o čemu je ranije bilo reči. Podsetimo se koji su najzastupljeniji izvori informisanja o knjigama: ranije pročitana dela istog pisca i prijatelji i rođaci. Oba ta izvora mogli bismo da okarakterišemo kao »stabilne«, kao izvore koji se sporo menjaju, koji su tradicionalistički.

Ako čitalac stiže informacije o knjigama i odlučuje se da ih čita na osnovu ova dva izvora, a uz to on je član biblioteke u kojoj pretežno može da nađe starije knjige, onda se od njega ne može ni očekivati da prati tekuću književnu produkciju.

Dva druga izvora informisanja koja bi čitaoca mogla da obaveste o tekućim tokovima književnog stvaranja su dnevna i nedeljna štampa i književne večeri. Oko 10% članova biblioteka je izjavilo da je na taj način saznalo nešto o knjizi koja je uzeta na čitanje. Međutim, eliminisaćemo i ta dva izvora obaveštavanja jer se ni oni isključivo ne bave samo novim delima i savremenim piscima.

Ostaju sledeća dva izvora: emisije radija i televizije (3% čitalaca se preko emisija obavestilo o knjizi koju je čitalo) i knjižarski izlozi. Znamo kako i u koje doba se emituju emisije o knjizi na televiziji. Dakle, jedini mogući izvor informisanja o knjigama naših savremenih pisaca je *knjižara*. To je mesto na kome kupac može prvenstveno da bira između novih izdanja. Ako se samo 3% članova narodnih biblioteka obavestava o knjigama preko knjižarskih izloga onda ne treba da nas čudi što je potrebno da prođe dugo vremena dok se jedno delo prihvati i dok stekne čitalačku publiku. Ilustrovaćemo ovo nekim primerima:

Knjiga Radovana Samardžića *Mehmed paša Sokolović* pojavila se prošle godine. Dobila je veoma velika priznanja od strane kritičara. Priказi i kritike ove knjige bili su objavljeni u dnevnoj štampi. Knjiga je dobila i jednu književnu nagradu. Znači ona je imala, u našim uslovima, puni publicitet — a samo jedan član od anketiranih je pročitao tu knjigu. Sličan put od objavljivanja imala je i knjiga Matije Bečkovića *Reče mi jedan čovek* — nju su pročitala četiri čitaoca. Boris Pasternak je imao četiri čitaoca, da pomenemo i strane pisce koji se tek u skorije vreme kod nas objavljuju, Bulgakov tri, E. fon Deniken pet, Ogden Neš pet, Selindžer 4. *Olovka piše srcem* — pet, *Kozara Mladena Oljače* jednog itd. itd.

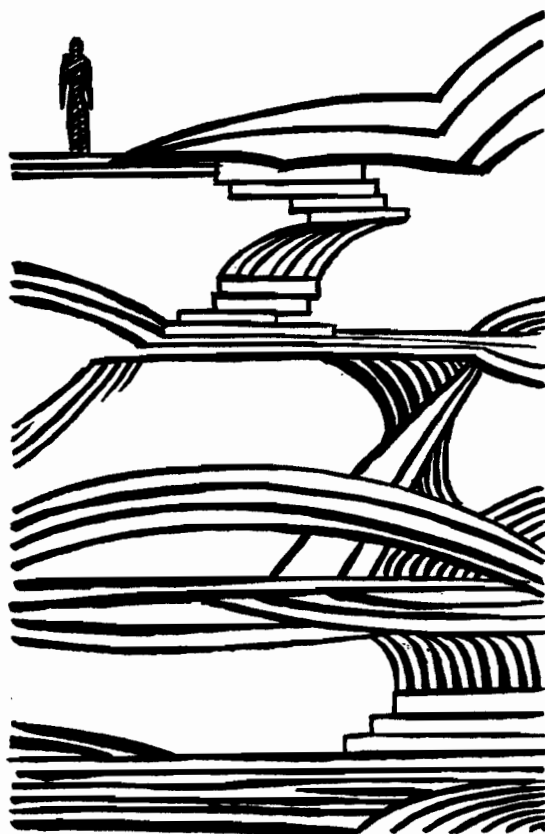
S druge strane, *Roman o Londonu* je imao 21 čitaoca, a *Vreme smrti* 11. To govori u prilog već formiranog književnog ukusa, navike i poverenja u sopstveni sud i pisca koji je već stekao ime.

III DEO

DOKUMENTI

SADAŠNJA IZDAVAČKA SITUACIJA U SRBIJI

Samoupravno socijalističko društvo zahteva od svakog čoveka celovitije obrazovanje, široku opštu kulturu i veliku informisanost. Knjiga je nezamenljivi činilac u ostvarivanju ovih ciljeva.

Društveni interes u izdavačkoj delatnosti ogleda se u stvaranju uslova za izdavanje i korišćenje dobre knjige, kao osnovne i nenadoknдивe vrednosti u obrazovanju, razvitku umetnosti, nauke, i podizanju kulture radnog čoveka.

U Socijalističkoj Republici Srbiji knjige se izdaju na svim jezicima naroda i narodnosti koji žive u Republici. Izdavačka delatnost u Republici čini oko 50% celokupne jugoslovenske izdavačke proizvodnje. Od ukupnog broja izdatih knjiga u SR Srbiji, u toku jedne godine, oko 500 naslova je na jezicima narodnosti, u tirazu preko 3,000.000 primeraka.

Tokom minulih godina, u izdavačkoj delatnosti učinjeni su značajni rezultati i poduhvati. Izdavanje sabranih, odabranih i celokupnih dela, kao i kritičkih izdanja naših i stranih klasika, zatim savremenih pisaca, vrednih izdanja udžbenika, izdavanje naučne i filozofske literature, dela iz oblasti likovne umetnosti, leksikografskih i enciklopedijskih izdanja, obogatilo je našu kulturu književnim i naučnim delima kapitalne i trajne vrednosti. Prevođenje dela iz svih oblasti nauke i umetnosti, omogućilo je praćenje tokova i rezultata savremene nauke i umetnosti u svetu.

Pre osam godina usvojen je plan priprema i izdavanja kapitalnih dela naroda i narodnosti u oblasti književnosti i nauke. Ovo je dugoročan plan i predstavlja najzamašniji izdavački poduhvat od rata do danas u Republici Srbiji.

Poseban uspeh je postignut u tehničkoj i umetničkoj opremi knjige, koji ponekad doseže do svetskog nivoa. To je postignuto zahvaljujući i modernoj i visokoj tehničkoj opremljenosti naših grafičkih preduzeća, od kojih neka ne zaostaju za najmodernijima u svetu.

Sve do 1968. godine, izdavačka produkcija bila je u neprestanom usponu. Te godine izišlo je preko 5.000 naslova, u oko 50.000.000 primeraka. Naredne, 1969. godine, izdavačka proizvodnja počinje da opada. Tada je izašlo 4.300 naslova u 35 miliona primeraka. U 1971. godini, iako ima više izdanja u odnosu na prethodnu godinu (4.700 naslova, u tiražu od 27.000.000 primeraka), broj izdanja je manji za 300, a tiraž za 23.000.000 primeraka, u odnosu na 1968. godinu.

Opadanje izdavačke proizvodnje naročito je vidljivo kod izdavačkih radnih organizacija koje u pogledu naučnog i umetničkog kvaliteta izdatih dela predstavljaju nosioce izdavačke delatnosti u Srbiji. Ima ih oko 30, od kojih osam izdaje knjige na jezicima narodnosti. Ove radne organizacije, dostigle su 1969. godine najviši uspon (izdale su 2.217 knjiga štampanih u 13 miliona primeraka). Sledeće godine broj izdanja smanjuje se za 50%, a tiraž za 30%. U 1971. godini neznatno je povećan obim izdavačke delatnosti, objavljeno je 1.251 izdanje, u 11 miliona primeraka.

Ovakva situacija u izdavačkoj produkciji negativno utiče naročito na tematsku strukturu izdanja, koja je nezadovoljavajuća, i na prosečan tiraž izdanja, koji se godinama kreće ispod 10.000 primeraka.

U tematskoj strukturi izdanja, najviše je beletristike — 24%, zatim literature namenjene obrazovanju — 20%, političke literature — oko 10%, knjiga iz oblasti umetnosti, istorije i biografije — 3%, religije — oko 2%, a filozofije i psihologije — 0,8%. Već iz ove strukture vidi se da je stanje pojedinih oblasti društvenih nauka nepovoljno, a u celini gledano, prirodne, tehničke i primenjene nauke, zatim stručna literatura i priručnici za život i rad zauzimaju samo 30%.

Ovakva situacija ima nepovoljnih posledica i na prevođenje i izdavanje knjiga sa jezika narodnosti na srpskohrvatski jezik. Osnovno obeležje

izdavačke delatnosti na jezicima narodnosti je prevođenje sa srpskohrvatskog jezika, dok je sa ovih jezika na srpskohrvatski za poslednjih nekoliko godina prevedeno jedva desetak knjiga.

Praznine koje postoje u izdavačkoj delatnosti, u broju izdanja i njihovoj tematskoj strukturi, nadoknađuju se ili izdavanjem takozvane roto-literature, ili izdanjima najrazličitijih izdavača i pojedinaca, iz raznih oblasti nauke i umetnosti, često sumnjivog i neproverenog kvaliteta.

Čitava delatnost je tako došla u paradoksalnu situaciju. Sve je manje izdanja, naročito kvalitetnih, a sve više izdavača koji većinom ne ispunjavaju ni osnovne kadrovske, materijalne, stručne, pa ni zakonske uslove da se bave izdavanjem knjiga.

Apsurd nastaje kada knjiga pravih umetničkih i naučnih kvaliteta postaje veoma skupa, malotiražna i praktično nepristupačna najvećem broju onih čitalaca kojima je i namenjena. Knjiga lošeg kvaliteta, međutim, jeftina je, visokotiražna, masovna i pristupačna svima.

Pored izdavačkih preduzeća, izdavanjem knjiga bavi se veliki broj radnih organizacija, novinskih preduzeća, redakcija časopisa, instituta, književnih klubova, grupa građana i pojedinaca. Ova pojava je rezultat, i povećanih umetničkih i uopšte stvaralačkih potencijala i velikih potreba za stručnom i priručnom literaturom, s jedne strane, i nemogućnosti da se u okviru postojećeg sistema i položaja izdavačkih preduzeća izdaje veći broj knjiga, s druge strane. U izdavačkoj delatnosti, međutim, neke organizacije i pojedinci nalaze mogućnosti da dobro zarade. Posledice ovakvog stanja su neosporno štetne: improvizacija, nelojalna konkurencija, usitnjenost proizvodnje i tržišta, mali tiraži i veoma visoke cene izdanja, a posebno, odsustvo dobre i jeftine knjige.

Mora se, dakako, imati u vidu da ima veoma dobrih izdanja književnih klubova, redakcija listova i časopisa, kao i pojedinaca, na primer. Sa stanovišta produkcije, ona ne utiču bitno na menjanje stanja u izdavačkoj delatnosti, ali sa kulturnog stanovišta imaju značaja. Taj značaj ogleda se prevashodno u većim mogućnostima izdavanja knjiga poezije, proze i esejistike domaćih pisaca, naročito mlađih, i u unutrašnjosti. Takođe je plodna i izvanredno značajna delatnost pojedinih naučnih ustanova i univerziteta u izdavanju naučnih dela, kao i izdavačka delatnost radnih organizacija, namenjena informisanju, stručnom uzdizanju i obrazovanju radnika i stručnjaka.

Situacija će se izmeniti, ukoliko se usvoje odredbe Nacrta zakona o izdavačkoj delatnosti. Tim odredbama predviđaju se uslovi koje treba ispuniti da bi se bavilo izdavačkom delatnošću. Time bi se smanjio broj izdavača, naročito onih koji sa ekonomskog, stručnog i kadrovskeg stanovišta ne ispunjavaju osnovne uslove.

U izdavanju kvalitetne džepne knjige, u prethodnoj godini, učinjeni su napori, koji su dali rezultate i ohrabruju da će se i u tom pogledu situacija menjati u pozitivnom smislu.

Izdavačka preduzeća prodaju svoje knjige, uglavnom, posredstvom poslovnih agenata i poverenika, putem reklama, sopstvenih i tuđih knjižara i na sajmovima knjiga. Prodaja knjiga posredstvom poslovnih agenata i poverenika je najrazvijeniji oblik prodaje, koji u sadašnjim uslovima donekle negativno utiče na izdavačku politiku i na cenu knjige.

U knjižarama se knjiga najmanje prodaje. Knjižarstvo je u nas nerazvijeno i u pogledu rasporeda i broja knjižara i njihove opreme i u pogledu stručnog kadra. U 1971. godini na užej teritoriji SR Srbije bilo je 1.038 knjižara, uglavnom koncentrisanih u većim gradskim centrima. Uslovi poslovanja i kreditiranja za knjižare su nepovoljni, zbog čega su one više orijentisane na prodaju kancelarijskog i školskog pribora nego na prodaju knjiga.

Prodaja knjiga u kioscima, trgovinskim radnjama, na ulicama, školskim i autobuskim stanicama, i drugim javnim mestima, veoma je nerazvijena, mađa se odnos menja, naročito u trafikama, robnim kućama i trgovinskim radnjama. U svim prodavnicama džepna knjiga je, na primer, prihvaćena kao ravnopravni artikal za prodaju.

Na otplatu se knjige dosta prodaju. Ona je povoljna za kupca, pojedinca, pa i biblioteke. U 1971. godini 16 izdavača koristilo je ovaj oblik plasmana i ukupna prodaja na otplatu iznosila je 89,9 miliona dinara ili 15% od celokupne prodaje knjige u Srbiji, što nije malo, ali je nedovoljno. Banke koje kreditiraju prodaju knjiga na otplatu nerado to čine zbog toga što potraživanja od kupaca dostižu iznose koji počinju ozbiljno da ugrožavaju likvidnost preduzeća.

Nerazvijeno tržište knjige znatno utiče na povećanje zaliha u izdavačkim preduzećima. Otuda je znatno veći porast zaliha od produkcije. Zalihe sopstvenih izdanja knjiga — po prodajnoj ceni, iznosile su na kraju 1971. godine 334,5 miliona dinara.

Izdavačka preduzeća su u 1971. godini prodala sopstvena izdanja knjiga u iznosu od 228,000.000 dinara, što je porast za 50% u odnosu na vrednost prodatih knjiga u 1967. godini (158,938.000). Povećanje vrednosti prodaje i pored opadanja produkcije i povećanja zaliha, rezultat je i povišenja cene knjizi. Cena knjige je porasla i zbog povećanja troškova grafičkih usluga i hartije, koji su za poslednjih godinu i po dana porasli za 40%. Poštanski troškovi, takođe, znatno utiču na povećanje cene knjige, a negativno se odražavaju i na njen plasman.

Uzroci ovakvog stanja izdavačke delatnosti su brojni, raznovrsni i proizvod su položaja nje same, kao i položaja onih delatnosti s kojima je izdavačka delatnost životno vezana.

Ma koliko da se u našem društvu razvijala svest o ulozi i značaju knjige u svim oblastima ljudskog saznanja i kao kulturnog, obrazovnog, naučnog, političkog i proizvodnog činioca, a posebno u pogledu njenog uticaja na formiranje čoveka, — za izdavanje, korišćenje i širenje knjige još nisu stvoreni odgovarajući uslovi. Izdavačka delatnost kao delatnost od posebnog društvenog interesa nije u takvom društveno-ekonomskom položaju da može potpunije da ostvari taj interes.

Ekonomski položaj i uslovi u kojima se razvijala ova delatnost, u odnosu na druge privredne grane, od početka su bili specifični. Izdavačka preduzeća nisu imala početnih sredstava, nisu dobila ni početni fond obrtnih sredstava, a u proteklom razdoblju skoro da nije ni bilo nikakvih investicionih ulaganja. Utvrđeni sistem kreditiranja pripreme i proizvodnje knjiga je ukinut početkom 1967. godine, a priprema i proizvodnja knjiga podvrgnuta je opštem režimu kratkoročnog kreditiranja privrede. To je dovelo do skraćivanja roka za vraćanje izdavačkih kredita od tri na dve godine, pa posle u praksi, na 12, 10 i 6 meseci. Krediti za pripremu i proizvodnju knjiga opali su u odnosu na 1970. godinu za više od 50%. Pošto kreditna sredstva u izdavačkoj delatnosti predstavljaju najznačajnija sredstva, ova mera je višestruko negativno uticala na izdavanje i prodaju knjiga.

Pre dve godine deo kratkoročnih kredita pretvoren je u dugoročne, u celoj privredi. Na taj način stvorena je veća i povoljnija mogućnost za proširenje obima proizvodnje. Ta mera je poznata pod nazivom »konverzija kredita«. Konverzija je, uglavnom, izvršena u svim republikama. U Beogradu, međutim, gde je koncentrisano 40% jugoslovenske proizvodnje knjiga i bro-

šura, izdavači koji koriste kredite Beogradske banke potpuno su isključeni iz konverzije. To je značilo smanjenje obima kreditnih sredstava i njihovo korišćenje pod nepovoljnim uslovima i uticalo je na smanjenje broja izdanja i tiraža i povišenje cene knjizi. U ovoj godini predviđa se da će i izdavačima u Beogradu biti konvertovan deo kratkoročnih kredita, ali pod nešto nepovoljnijim uslovima.

Obim kreditnih sredstava namenjenih izdavanju knjiga, u 1971. godini, manji je za oko 20% u odnosu na 1970. Treba istaći da su kreditna sredstva i inače bila nedovoljna i da je njihovo smanjivanje imalo određenih reperkusija na izdavačku produkciju — smanjenje tiraža, sužavanje tematske strukture i povećanje cene knjizi.

Situacija u pogledu kreditiranja nije u svim republikama ista. U SAP Vojvodini je iz primarne emisije izdvojeno 10.000.000 dinara, uz obavezno učešće poslovnih banaka sa još tolikom sumom. U 1973. godini sredstva namenjena kreditiranju izdavačke delatnosti u Srbiji, iz primarne emisije, neznatno su povećana u odnosu na 1972. godinu, i iznose 10.000.000.

Za naknadu kamata u Republici je predviđeno dvostruko manje sredstava nego prethodnih godina, dok su u Sloveniji predviđena tolika sredstva da će svi krediti namenjeni izdavanju knjiga imati beneficiranu kamatu od 6%. Pošto su kamate na kredite povećane za oko 4%, to znači da će sredstva predviđena za naknadu kamata ostati na već nepovoljnom nivou. Time će izdavanje knjiga biti još više otežano.

Nestabilnost i delikatnost izdavačke situacije posledica je i opštih uslova privređivanja, društvenog standarda i kulturnog nivoa stanovništva.

U Republici je nepismeno 1.231.965 lica preko 10 godina starosti, odnosno 17% od ukupnog broja stanovnika. Mnogo je veći broj polupismenih, a još veći broj onih koji znaju da čitaju a to ne čine. Stoga se mora imati u vidu određena granica u daljem porastu izdavačke delatnosti, jer u stvari, čitalačka publika se ni brojno ni kvalitativno ne povećava.

Ovoj nepovoljnoj situaciji još doprinose: nerazvijenost pojedinih naših krajeva, i s obzirom na višejezična izdanja usko i nesavremeno tržište knjige, zatim zapostavljanje sela i škole u širenju knjige, oskudna i jednolična propaganda izdavačke delatnosti.

Na teritoriji Republike ima ukupno 4.740 biblioteka, od kojih su 3.034 školske, a 1.714 ostale — narodne, radnih organizacija, naučne, specijalne, biblioteke visokoškolskih ustanova i druge. Upoređujući broj biblioteka sa brojem stanovnika, Srbija u odnosu na neke zemlje dosta zaostaje. Na primer, u Čehoslovačkoj na 1.000 stanovnika dolazi jedna biblioteka, u Poljskoj na 640 stanovnika, a u Austriji na 2.600, u SSSR na 1.900, dok u Srbiji jedna biblioteka dolazi na 7.727 stanovnika.

U Srbiji, od 6.090 naselja, 4.768, ili 80% je bez biblioteka (na Kosovu 90%, a u Vojvodini oko 10% naselja), što znači da do tih mesta knjiga veoma teško dopire.

Ukupan fond knjiga svih biblioteka na teritoriji Republike je 17.572.390 primeraka, što je manje za četiri miliona primeraka od jednogodišnje izdavačke produkcije, ne računajući izdanja roto-literature.

Ukupni knjižni fond u Republici, prema broju stanovnika je kako ispod jugoslovenskog, tako i ispod nivoa mnogih zemalja Evrope. Na jednog stanovnika u Republici dolazi 2,01 knjige, u Jugoslaviji 2,03, u Poljskoj 5,32, u Danskoj 4,19 a u Bugarskoj 5,08 primeraka knjiga.

Na užoj teritoriji Republike ima 3.490 osnovnih škola, a 1.881 biblioteka, — odnosno, oko 47% osnovnih škola uopšte nema biblioteku. Knjižni fond u ovim bibliotekama je nedovoljan, a u većini su to biblioteke od 100 do 300 knjiga.

Različitih srednjih škola ima 379 u Republici. Biblioteke, međutim, imaju njih 214, što znači da 46% srednjih škola nema biblioteku. Po normativima, svake godine ove biblioteke bi trebalo da kupe 138.950 knjiga. U 1971. godini one su kupile 58.584 knjige.

Biblioteke u radnim organizacijama su takođe nerazvijene i veoma malobrojne.

Sve biblioteke u Republici, 1971. godine, međutim, kupile su 99.314 knjiga, što predstavlja dvadeseti deo od ukupne izdavačke produkcije, ne računajući roto-literaturu, odnosno deseti deo od izdavačke produkcije izdavačkih radnih organizacija. To zapravo predstavlja jedva 5% godišnje produkcije knjiga u Srbiji, odnosno 10% od izdavačke produkcije izdavačkih radnih organizacija.

Izvori za finansiranje izdavanja knjiga su raznovrsni i brojni, od budžeta društvenopolitičkih zajednica, fondova zajednica kulture, pa do fon-

dova radnih organizacija. Pošto veliki broj izdanja izlazi izvan izdavačkih radnih organizacija, u dosta niskim tiražima, te su prema tome dotirana, slobodno se može oceniti da su ta sredstva zamašna.

U toku ove godine, u Republičkoj zajednici kulture planirano je preko 10.000.000 dinara za pripremu i izdavanje kapitalnih dela, izdavanje knjiga na bugarskom jeziku, pomaganje izdavanja dela od posebnog kulturnog interesa, otkupljivanje dela tiraža domaćih pisaca i prevodilaca i naknadu autorskih honorara, izdavanje časopisa i listova za književnost i kulturu.

Ovo su znatna sredstva, koja mogu da pomognu bibliotekama, izdavačima i autorima, ali se na ovaj način ne može radikalno menjati stanje u izdavačkoj delatnosti. To može biti samo dopunski vid unapređivanja izdavačke delatnosti, bibliotekarstva i materijalnih uslova književnog stvaralaštva.

U dosadašnjim raspravama o stanju u izdavačkoj delatnosti manje je bila sporna ocena toga stanja, a često se sporilo oko toga kakvi su uzroci i koje puteve izabrati da bi se stanje izmenilo. Čini se, međutim, da su osnovni činioni izdavačke delatnosti — stvaraoci, izdavači i kupci knjige, zapravo biblioteke, najčešće delovali razjedinjeni. Svako u svojim, pretežno staleškim okvirima i interesima, više se zatvarao nego što je tražio i nalazio izlaza u pravcu prirodne integracije delatnosti i interesa.

U trenutku opšte restrikcije kredita i pooštrenih uslova poslovanja, izdavači se sve više orijentišu komercijalizaciji svoje delatnosti. Pri tome manje žrtvuju kvalitet, a više smanjuju broj izdanja i tiraž, sužavajući tako tematsku strukturu. Izlaz se, pri tome, nedovoljno traži u unutrašnjim snagama, racionalizaciji poslovanja, u međusobnoj saradnji u produkciji i plasmanu knjige, u preorijentaciji izdavača sa skupe, niskotiražne knjige ka masovnoj čitalačkoj publici, ka potencijalnom čitalačkom auditoriju — omladini, deci, seoskom stanovništvu, radništvu.

Najveći potencijalni kupac, koji bi radikalno morao da utiče na izdavačku politiku — biblioteka, ne predstavlja za izdavača poslovnog partnera niti kulturnog saradnika na koga on ozbiljno računa. Bez trajnih i sigurnih izvora finansiranja, sa skoro 80% naselja i oko 50% škola bez biblioteka, sa najvećim brojem radnih organizacija bez knjige, sa siromašnim knjižnim fondovima, biblioteke ne predstavljaju, u sadašnjem trenutku, nikakvu nadu za bolje dane izdavačke delatnosti.

Autor, u celoj konstelaciji odnosa ostaje usamljen, prepušten uslovima i prilikama koje vladaju u izdavačkim preduzećima i na tržištu knjige. Konfrontirajući svoje interese sa interesima izdavača, autor traži uzroke svoga položaja u dobroj volji, položaju i interesima izdavača. Od trenutka kada preda rukopis izdavaču i dobije honorar, odvojen je od svoga dela i malo je zainteresovan za njegovu sudbinu. On nije više nikakvim realnim sponama vezan za delo, a to je slučaj sa najvećim brojem pisaca, da bi mogao uticati na njegovu prodaju i čitanje.

Pa i pored svega, osnovni cilj je jasan — kvalitetna knjiga treba da dođe do mnogobrojnih čitalaca, čiji krug treba stalno proširivati.

To je moguće postići menjanjem sadašnjeg stanja i odnosa u izdavačkoj delatnosti. Mora se, dakako, biti svestan da to predstavlja dugoročan put, koji zahteva upornije i doslednije nastojanje i istrajavanje u tom da se promene uslovi delovanja i položaja svih neposrednih činilaca u stvaranju i korišćenju knjige — autora, izdavača i kupaca, prevashodno biblioteka. Sinhronizacija mera za izmenu položaja izdavačkih preduzeća, položaja biblioteka i položaja autora, treba da donese radikalnije preokrete u sveukupnom položaju knjige u nas. Pri tome, razume se, mora se mnogo više učiniti na stvaranju osnovnih društvenoekonomskih pretpostavki za izmenu toga položaja.

SIMON SIMONVIĆ

DŽEPNA KNJIGA

Pojava edicije *Džepna knjiga* u nas iziskuje, po prvi put, razmišljanja o nekim nedoumicama koje se, sasvim prirodno, javljaju posle ovog ili njemu sličnih izdavačkih poduhvata, nezavisno od našeg uobičajenog izjašnjavanja *pro et contra*.

Pre svega, reč je o dilemama načelnije prirode. U pitanju su dileme koje se u prvom redu tiču čitavog koncepta kulture u kojoj danas jesmo, u kojoj živimo, ili, rečeno jezikom koji zadire u praktična ponašanja, pomenute se nedoumice tiču koncepta naše kulturne politike. U ovom času, pored ostalog, imamo u vidu probleme koje pokreće knjiga E. Morena *Duh vremena*. Na jednom mestu («Veliki kreking»), raspravljajući o gramofonskim pločama, džepnim izdanjima i reprodukcijama, Moren nastoji da pokaže kako se, upravo pomenutim sredstvima, kultura obrazovnog sveta sve više demokratizuje. »Postoji, dakle, zona gde razlika između kulture uopšte i masovne kulture postaje samo formalna: *Ljudska sudbina*, *Gađenje* ili *Kuga* ulaze u masovnu kulturu ne napuštajući, međutim, kulturu obrazovnog sveta.

Ova demokratizacija kulture obrazovnog sveta — nastavlja Moren — u stvari je jedan od tokova masovne kulture, ali, kako ćemo dalje videti, to nije ni glavni ni specifični tok.

S druge strane, ako ova demokratizacija — umnožiteljica dela, možda najavljuje izvesnu buduću integraciju dva toka, time ne šteti privilegijama visoke kulture. Čak i u delima gde se ta demokratizacija primenjuje, visoka kultura zadržava sektor u kome neguje monopol na *aktuelno* i *originalno*. Džepna knjiga se pojavljuje tek pošto je prošlo izvesno vreme od prvog izdanja.«

Da se ne bismo kasnije opet pozivali na Morenovu knjigu *Duh vremena*, navešćemo odmah i sledeće mesto: »Postoji, dakle, uporedo s demokratizacijom u pravom smislu reči (čistim i jednostavnim umnožavanjem) i *vulgarizacija* (prelada s obzirom na umnožavanje): Šopenova etida posle obrade postaje melodija za džu-boks; Beethovenova melodija postaje ča-ča-ča, koji peva

Dalida; roman *Crveno i crno* nije jednostavno preveden sa jezika romana na jezik filma, prilagođen je širokoj publici, odnosno vulgarizovan je.»

DŽEPNA KNJIGA I NAŠA KULTURA

Sa Morenom se može polemisati o mnogo čemu, ali od svega valja odabrati ono što neposredno zadire u definisanje ili označavanje koncepta naše kulture. Očito je da u prvi plan dolaze kategorije *masovna* i *demokratska* kultura, uz jednu napomenu, da Moren u svojim analizama koristi iskustva zapadnog sveta, koji se svakako odlikuje izvesnim brojem činjenica, poput ovih: izrazito razvijen sistem sredstava za masovnu komunikaciju, razvijena tehnologija i, na kraju, ono što Moren naziva »obrazovni svet«.

Međutim, za nas, kada je reč o džepnoj knjizi, najbitnije je ukazivanje na razlike između masovne i demokratske kulture. Ne treba posebno naglašavati do kakvih je sve manipulacija dolazilo »vemogućom upotrebom termina masovna kultura u nas, koja je — (svojevremeno inače zagovarana od strane određenih društvenih činilaca u našem društvu) ostala još uvek nedovoljno precizno definisana. Korišćena, u početku, kao sistem vrednovanja umetničkih dela (mera: masovnost, pristupačnost dela »masama«), da bi kasnije služila kao osnovna poluga kulturne politike, masovna kultura je vodila ozbiljnim manipulacijama u ime masa, delimično uslovljavajući pojavu onoga što se danas naziva šundom. S druge strane, demokratska kultura, na prvi pogled politička kovanica, nailazila je na odbojnost, inko je vrednost jednog dela uvažavala, čak ostavljala po strani, insistirajući na uslovima koji kulturne tvorevine čine prisutnijim, dostupnijim što širem krugu ljudi, raspravljajući o kulturnim institucijama, uključujući u sebe sve »oblike« kulturnog stvaralaštva, od »vrhunskog« do »popularnijeg«.

Ovo stoga što je, na osnovi naznačenog razlikovanja masovne i demokratske kulture, moguće praviti dve konceptijski različite edicije džepnih knjiga. Edicija BIGZ-a je, čini se, pokušaj da se nađe rešenje koje će zadovoljiti i jedno i drugo shvatanje. Otuda, u četrdesetak ponuđenih naslova srećemo, u isto vreme, knjige o mafiji, o špijunima koji gledaju s neba, o Arsenu Lupenu i plavokosoj dami; zatim, knjige o šahovskom meču stoleća, o cveću u kući, o lečenju biljem organa za varenje, o našim kuvarskim specijalitetima; te najzad, i knjige poput *Hamleta*, *Gospodice*, *Psećeg srca*, pesama Oskara Daviča, *Desanke Maksimović* i drugih.

Naime, reč je i o knjigama koje sa dobrom literaturom nemaju nikakve zajedničke odlike, ali koje, pristanemo li na masovnu kulturu, imaju svoje čitaoce, svoje tržište. One su čak, može se reći, objavljene s pretpostavkom izdavača da će dobro proći, da je njihova prodaja unapred obezbeđena. Jasno je da se ova primedba odnosi na knjige o mafiji (koja, sudeći po svetskom filmu, izaziva sve veće interesovanje kod »masa«), a takođe, i na knjige zamišljene da budu korisni priručnici za kućnu medicinu i kuhinju. Kako, inače, objasniti njihovo štampanje, koje, uzgred budi rečeno, ne treba smatrati posve problematičnim.

Naravno, koncepciji jedne demokratske kulture, kulture koja pre svega usvaja prave umetničke vrednosti, odgovara onaj, u našoj uslovnoj podeli, treći deo edicije *Džepna knjiga*. Reč je o knjigama izuzetne umetničke vrednosti, koje posredstvom moderne tehnologije, treba približiti što širem krugu ljudi, ili, govoreći Morenovim jezikom, knjige kojima treba proširiti granice obrazovnog sveta.

Kada je reč o odnosu edicije *Džepna knjiga* — naša kultura čini se da su izvesna načelna pitanja ostala nerešena, ostavljajući netaknutim napred pomenute nedoumice. Između želje da proširi granice obrazovnog sveta i želje da udovolji već postojećem ukusu čitalaca, stiče se utisak da je izdavač stao na pola puta, prosto svestan starog pravila da je najbolje držati se »zlatne sredine«.

DŽEPNA KNJIGA I IZDAVAČI

Posle silnih razgovora, predloga, čak ponuđenog Nacrta zakona o izdavačkoj delatnosti, pokretanje edicije *Džepna knjiga* dolazi u pravi čas da, sa izmenjene tačke posmatranja, posvedoči kako mnogo šta u vođenim razgovorima i raspravama nije bilo od velike koristi, kako su se, ipak, provlačile sporadične teme i nudili nevažni odgovori. Jer, u svim tim raspravama vodilo se računa o interesima sitnih izdavača (u smislu moderne tehnologije i domena uticaja), koji svoj život žive štampajući knjige u malim tiražima, knjige pristupačne malom broju čitalaca, i istovremeno, opstajući od prodaje hartije, svezaka, olovaka i sl.

Edicija *Džepna knjiga* ruši postepeno jedan za drugim navodne argumente, u stvari odbrambene mehanizme izdavačkih kuća, koje postoje poput rezervata u ovim našim, ne baš povoljnim uslovima za svestranije delovanje u kulturi. Nije u

pitanju samo i jedino cena (8 dinara po knjizi), koja sve više u nas dostiže pozamašne cifre kada su u pitanju kako knjige tako i druge umetničke tvorevine, nego su posredi i neke druge okolnosti koje ovaj izdavački poduhvat čine vrednim pažnje.

Naime, samo jedno moderno štampanje knjige (reč je o mašinama koje veoma brzo povezuju i koriče odštampane tabake) može smanjiti cenu štampanja velikim tiražima, a takođe, omogućiti brzo pojavljivanje novih naslova, i time, bez većeg vremenskog razmaka, ponuditi knjige koje u svetskoj književnosti svakodnevno postaju *bestseleri*. Taj zakasneli hod izdavačkih kuća, čiji smo svakodnevni svedoci, te velike praznine kada je reč o prevođenju mnogih značajnih dela svetske književnosti, jednom ovakvom edicijom mogu biti popunjene, knjigama pristupačnim više no do sada.

Pored toga, sistem prodaje i distribucije knjige zasniva se na novim, nama još nepoznatim elementima. Uhodane knjižare, sa rafovima i policama gde mesecima stoji prašnjava »roba«, bivaju izbegnute time što se knjige iz ove edicije mogu naći u robnim kućama, samouslugama, novinskim i drugim kioscima, tu nadohvat ruku onih kojima kupovina knjige nije predstavljala neku posebnu naviku, koji se možda po prvi put suočavaju sa mogućnošću izbora i ove vrste. Reč je, naime, o onom čoveku koji se tako često sreće u našim analizama, dokumentima, kulturnim planovima i programima, a koji je jednostavno bio i ostao izvan svega toga. Naravno, ostavimo po strani naivnost i preterani optimizam koji bi nas odveo u verovanje da je, eto, sada i problem čitanja književnosti rešen. Ali, između ostalog, ovaj problem i ne može biti rešen bez ovakvih i njemu sličnih poduhvata.

MOGUĆNOSTI EDICIJE

Verovatno je da se tek na osnovu jednog ozbiljnijeg sociološkog istraživanja mogu izvući određeni zaključci o sudbini, odnosno o perspektivama ove edicije. Doduše, samo njeno pokretanje moralo je biti zasnovano na rezultatima istraživačkog rada. I pored toga, imajući u vidu probleme koje smo pokušali da u ovom tekstu naznačimo, moguće je da se ipak nešto kaže o mogućnostima *Džepne knjige* u nas.

Pre svega, važno je preciznije odrediti njenu koncepciju, pa time naslutiti i njene buduće čitaoce. O kulturnoj misiji ove edicije moguće je govoriti, uslovno rečeno, samo pod pretpostavkom nje-

nog približavanja i zasnivanja na delima prove-
rene književne vrednosti, u tom smislu što bi ona,
zahvaljujući napred pomenutom načinu prodaje
i distribucije, prodrla do što šireg kruga ljudi.
Ovde se polazi od činjenice, koju je Moren do-
bro uočio, da se džepne knjige pojavljuju tek
pošto prođe izvesno vreme od prvog izdanja, čak
prilično dugo. Objavljivanje prvih izdanja sva-
kako bi bitno uticalo na izmenu ovakvog izdava-
čkog poduhvata, pogotovu u sredini koja je često
nepoverljiva prema novim vrednostima, ili uko-
liko ih prihvata, to čini u neznatnom vidu.

S druge strane, izbor knjiga, poput već objav-
ljenih, odnosno njegovo proglašavanje jedino mo-
gućim, učiniće ovu ediciju privlačnom prevashod-
no po načinu prodaje i po ceni. U tom slučaju
ova će edicija opstajati više kao novi način »pro-
izvodnje« knjige, nego kao biblioteka koja svet-
sku književnost čini »demokratičnijom«, tj. čita-
nijom. Jer, treba imati u vidu postojanje, pre
svega, biblioteke »Reč i misao«, koja u svom so-
lidnom, doduše pretežno školskom izboru, objav-
ljuje značajna dela svetske književnosti. Sem
toga, problem izbora postaje značajniji kada su
u pitanju knjige domaćih pisaca, naime njihovo
odabiranje.¹⁾

Na kraju, iako ovo može zazvučati kao nešto pre-
uranjeno, postavlja se pitanje uloge i mesta ve-
likih izdavačkih kuća, koje su, poput BIGZ-a
u stanju da svojim knjigama preplave naše ne
baš veliko tržište. Moć njihovog uticaja je ne-
ograničena i one se po svojoj moći približuju
sredstvima za masovnu komunikaciju. U tom
smislu i valja razmišljati o njihovoj odgovorno-
sti, bilo da je u pitanju njihova pozitivna (»usme-
ravajuća«) ili negativna (»kontrolisana«) uloga
u predstavljanju i popularisanju dela svetske i
domaće književnosti.

¹⁾ Moramo se složiti sa tekstom Miodraga Perišića
„Opasnost u džepu“ („Književna reč“, broj 10, 1973.
godine), koji upozorava na očigledne nedostatke i ne-
tačnosti prisutne u knjizi dr Slobodana Jovanovića
„Rečnik književnih izraza“, objavljenoj upravo u
Džepnoj ediciji BIGZ-a. Reč je o knjizi na čijoj pole-
dini stoji da je namenjena srednjoškolicima, studentima,
da može da „posluži i kao priručnik“ nastavnicima u
srednjim školama, a koju ovde navodimo kao primer
potrebe da se više razmišlja o izboru knjiga.

IZDAVAČKA DELATNOST NA JEZICIMA NARODNOSTI

Problematika knjige je široka i može se tretirati sa više stanovišta, kao što su, na primer, politika izdavačke delatnosti, uvoz i izvoz knjiga, saradnja sa drugim izdavačima u zemlji i van nje, udovoljavanje potreba za određenim delima i literaturom, materijalni uslovi za realizaciju društveno postavljenih zadataka, i tako dalje.

Izdavačka delatnost u Republici Srbiji, u kojoj živi pretežan deo svih pripadnika narodnosti u Jugoslaviji, specifična je po tome što treba da udovolji potrebama za knjigom i pisanom rečju na jezicima narodnosti.

Ravnopravni razvitak nacionalnih kultura, sastavni je deo razvoja celokupnog kulturnog stvaralaštva, obogaćivanja kulture i širenja duhovnih vidika. U skladu sa principima koje je naše društvo postavilo, da se stvore uslovi za ostvarenje prava narodnosti u razvijanju svoje kulture, razvio se niz službi i organizacija sa zadatkom da zadovolje potrebe narodnosti za pisanom rečju.

Osnivanjem radnih organizacija za izdavačku delatnost: »Libertatea« (1945), »Rusko slovo« (1951), »Forum« (1957), »Rilindja« (1958), »Bratstvo« (1959), »Obzor« (1963) i »Tan« (1970), stvorena je mogućnost za objavljivanje knjiga i novina na svim jezicima narodnosti koje žive u SR Srbiji (rumunska, rusinska, mađarska, albanska, bugarska, slovačka i turska). Osim toga, za izdavanje udžbeničke literature osnovani su pokrajinski zavodi za izdavanje udžbenika, a

Zavodu za izdavanje udžbenika SR Srbije data je obaveza da obezbedi udžbenike i druge školske knjige na bugarskom jeziku.

Dovoljno je spomenuti da svaka od ovih institucija ima svoj program rada, relativno obezbeđen stručni kadar i druge potrebne uslove za rad. U ovom trenutku izdavači ove literature dele sudbinu svih judoslovenskih izdavača, s tim što su poteškoće izrazitije ispoljene. Knjige na jezicima narodnosti po pravilu imaju male tiraže, što veoma poskupljuje izdanja.

I pored toga, izdavanje knjiga na jezicima narodnosti je u stalnom usponu, naročito poslednjih nekoliko godina. Iz pregleda na st. 178 može se videti kako su se kretala izdanja i tiraži knjiga (prema podacima dobijenim iz navedenih izdavačkih kuća).

Tabela pokazuje da su tiraži po izdanjima skoro isti, a da prosečan tiraž retko prelazi 2.000 primeraka. Najveći razlog za ovakvo stanje je nesiguran izvor finansiranja.

Iako dotacija u poslovnom svetu treba da bude prevaziđena, u nas, zbog mnogih nerešenih problema, intervencija društvene zajednice još uvek je neminovna.

Izdanja na jezicima narodnosti mogu se plisirati u ograničenom obimu u zemlji u zavisnosti od broja pripadnika narodnosti, a u izvesnoj meri i u matičnim zemljama. S druge strane, neka izdanja manje se prodaju, jer se koristi niz mogućnosti da se dođe do takvih izdanja iz matičnih zemalja, po znatno nižoj ceni, posebno iz zemalja sa kojima su razvijeni dobri odnosi.

Pomenute izdavačke kuće izdaju pretežno dela domaćih književnih stvaralaca — pripadnika narodnosti, često još nedovoljno poznatih i prihvaćenih od šire čitalačke publike. Dešava se da znatan broj tih izdanja ostane na lagerima, ili neprodat u knjižarama. Biblioteke — bez obzira na broj pripadnika narodnosti koji živi u sredini u kojoj one delaju, kupuju malo knjiga štampanih na jezicima narodnosti.

Često i socijalna struktura stanovništva, u nekim sredinama nasleđena zaostalost, nepismenost i polupismenost, nedovoljno razvijene navike za čitanje i potrebe za knjigom uopšte, utiču na obim i težinu problema sa kojima se suočavaju izdavači.

Sve ovo je uticalo na to da izdavačka delatnost ne bude u skladu sa potrebama pripadnika raznih narodnosti.

HADIJE MORINA

NIP „Rusko slovo”

Godina	Broj izdanja	Tiraž	Prosečan tiraž
1966.	3	4.400	880
1967.	8	5.500	688
1968.	6	3.600	600
1969.	7	5.900	847
1970.	10	5.200	520

NIP „Forum”

1966.	73	581.585	7.900
1967.	46	740.363	16.000
1968.	48	502.017	10.000
1969.	50	476.233	9.000
1970.	47	513.730	11.000

NIP „Obzor”

1966.	13	12.400	954
1967.	10	10.300	1.030
1968.	11	10.000	909
1969.	11	10.850	986
1970.	18	14.440	800

NIP „Rilindja”

1966.	37	100.000	2.703
1967.	60	209.000	3.483
1968.	97	364.500	3.758
1969.	100	285.500	2.855
1970.	59	127.500	2.161

NIP „Libertatea”

1966.	3	3.600	1.200
1967.	6	11.060	1.840
1968.	4	9.500	2.370
1969.	4	4.500	1.120
1970.	8	6.772	844

NIP „Bratstvo”

1966.	3	4.000	1.300
1967.	3	7.000	2.300
1968.	6	7.500	1.250
1969.	5	3.800	700
1970.	9	10.200	1.130

Najveći deo izdanja svih izdavačkih kuća na jezicima narodnosti čine prevodi dela srpsko-hrvatskog jezika, zatim izdanja dela domaćih književnih stvaralaca pripadnika narodnosti, a posebno dečja i omladinska literatura.

Međutim, nema sumnje da među objavljenim delima ima značajnih i priznatih umetničkih ostvarenja. To potvrđuje i niz značajnih nagrada (ne samo onih koje dodeljuju časopis »Hid«, NIP »Rusko slovo«, NIP »Obzor«, časopis »Novi život«, NIP »Libertatea«, NIP »Rilindja« itd.).

No, na žalost to stvaralaštvo je, ipak, malo poznato književnoj i široj jugoslovenskoj javnosti. Ostajanje samo u usko regionalnim i nacionalnim okvirima, sputava punu afirmaciju i priznavanje ovog stvaralaštva. Skoro da ne postoje koprodukциони odnosi i saradnja među izdavačima na jezicima narodnosti i jugoslovenskih izdavača.

Osećajući taj nedostatak, društvene organizacije, a i odgovarajuće institucije, raspravljale su o potrebi prevođenja dela pripadnika narodnosti na srpskohrvatski jezik i druge jezike. Republička zajednica kulture je za početak rezervisala i sredstva za ove svrhe, jer je prezentiranje dela narodnosti sastavni deo jedne celine, jugoslovenske kulture. Zato se s pravom očekuje da ubuduće bude posvećeno još i više pažnje njenoj afirmaciji.

Posebnu važnost imaju kapitalna dela na jezicima narodnosti. Takva dela, od leksikografskog, istoriografskog značaja, razni rečnici itd., teže se mogu izdavati, jer su ta izdavanja veoma skupa. Prethodnih godina u Republičkoj zajednici kulture postojala je komisija za kapitalna dela na jezicima narodnosti, ali ona nije funkcionisala, tako da takva dela na jezicima narodnosti nisu ni izdata. Ostavljeno je Republičkoj i pokrajinskim zajednicama da nađu mogućnosti i za štampanje takvih dela od kapitalnog značaja.

Ipak, mogućnosti za udovoljavanje potreba za knjigom na jezicima narodnosti su ograničene i nerealno je očekivati da se glad za knjigom reši isključivo ili u većem delu sopstvenim izdanjima knjiga. Potrebe mogu da se zadovolje i uvozom knjiga, čak i kapitalnih dela. Kod Mađara je dugo u praksi uvoz knjiga, čak i udžbenika; a kod drugih narodnosti u znatno manjoj meri. Kod Albanaca u poslednje vreme počeo se razvijati uvoz čak i univerzitetskih udžbenika. U Srbiji »Forum«, »Rilindja« i »Angropromet« iz Pirota uvoze na osnovu zahteva i potreba knjige za pripadnike bugarske narodnosti. Izbor dela za uvoz obavljaju određene komisije. Obim uvoza (finansijski) kreće se od 2.000—135.000 dolara, kao što je, na primer, kod Mađara.

Od posebnog značaja bi bilo razmatranje mogućnosti uspostavljanja odgovarajuće saradnje sa izdavačima matičnih zemalja. Do sada su to retki primeri. S druge strane, uključivanje i u literaturu matične zemlje doprinelo bi obogaćivanju i razvijanju stvaralaštva jednog naroda u celini.

U svakom slučaju, dogovori i naponi da se boljša i ojača saradnja predstoje, ne samo za zajedničko izdavanje raznih dela naših i njihovih savremenika, nego i recipročno prevođenje i izdavanje literarnih dela, zatim uvoz i izvoz u većem obimu i niz drugih vidova saradnje, koji mogu biti od velike koristi za međusobno upoznavanje i zblizavanje.

Sve ovo doprinosi udovoljavanju potreba čitalaca i stvaranju novih čitalaca, jer celokupna delatnost i orijentacija izdavačkih radnih organizacija, i po broju izdanja, a i po njihovoj tematskoj strukturi, neposredno doprinosi stvaranju i održavanju čitalačke publike, tim pre što kod nekih narodnosti postoji veliki natalitet, veliki broj učenika i studenata, a kod drugih postoje duge tradicije i želje za knjigom. Zadovoljavanje širih kulturnih potreba, zbog toga treba da je prevashodni zadatak svih uticajnih faktora u ovoj oblasti.

MILOŠ NEMANJIĆ

JUGOSLOVENSKA IZDAVAČKA PRODUKCIJA

Pregled podataka iz „Revolucija knjige” od R. Escarpit-a

Pred nama je knjiga o knjigama — davno očekivana i dobro došla »Revolucija knjige« poznatog francuskog stručnjaka u ovoj oblasti.

Bogata sadržajem, jer pokreće sva značajna pitanja u vezi sa knjigom — počev od njenog nastanka, funkcija, izdavanja, pa do položaja pisca i uloge čitalaca, ona nas u ovom trenutku interesuje samo jednom svojom stranom: bogatom i zanimljivom statističkom građom za većinu zemalja sveta, među kojima se nalazi i Jugoslavija. Mada su podaci dati za 1965. godinu kao poslednju, značaj ovih podataka i u ovom trenutku ogleda se u tome što su oni izneti na jednoj uporednoj osnovi i u hronološkom i u predmetnom smislu. Ovi podaci se odnose na ukupan broj naslova u svetu, na osnovnu strukturu izdavačke produkcije pojedinih zemalja — pri čemu je podela na funkcionalnu i literarnu knjigu najznačajnija, na tiraže i na udeo prevoda u pojedinim nacionalnim produkcijama, na jezike sa kojih se prevodi i na oblasti iz kojih se najviše prevodi. U isto vreme, ti podaci su u skoro svim prikazima dati uporedno za 1950. i 1965. godinu.

Ma koliko ova poslednja godina bila udaljena od nas, što pretpostavlja neke promene, ne verujemo da su se neki odnosi u toj meri izmenili da bi prikaz ovih sistematizovanih podataka sasvim izgubio na svom značaju. U svakom

slučaju, poređenja koja možemo da izvršimo na tako bogatoj statističkoj građi, već su za sebe vredna pažnje.

Kada je 1965. godine svetska izdavačka produkcija obuhvatila 450.000 naslova, Jugoslavija se sa 7.980 naslova našla na osmom mestu među 27 evropskih zemalja. Petnaest godina ranije, godine 1950, jugoslovenska izdavačka produkcija obuhvatala je 4.371 naslov. Ovaj porast proizvodnje, međutim, ima samo relativan značaj. U odnosu na svetski porast, koji se uzima za indeks 100, porast jugoslovenske produkcije knjiga je označen sa 79,5. Po Escarpit-u, to znači relativno nazadovanje. U ovoj grupi zemalja sa nešto većom stopom porasta, ali ispod 100, nalaze se još SR Nemačka, Japan, Švajcarska i Čehoslovačka, a sa nižom stopom od jugoslovenske Švedska, SSSR, Poljska, Velika Britanija i Holandija.

Međutim, sa obimom proizvodnje od skoro 8.000 naslova u 1965. godini, Jugoslavija se nalazi među 14 zemalja čija proizvodnja knjiga predstavlja 77 odsto svetske proizvodnje.

Escarpit daje i jedan pregled za socijalističke zemlje, zanemarujući jezičke razlike, iz koga se vidi da je ukupna proizvodnja 9 zemalja koje pripadaju socijalističkom bloku iznosila 1965. godine 122.000 naslova, a to je 29 odsto svetske proizvodnje. Samo, ovako veliko učešće izdavačke produkcije socijalističkih zemalja u svetskoj proizvodnji javlja se zbog velike proizvodnje SSSR-a, koji u proizvodnji ovih 9 zemalja učestvuje sa 62,5 odsto.

Inače, prosečan tiraž svetske produkcije u 1965. godini iznosio je 14.000 primeraka. U isto vreme, tiraž u zemljama velike proizvodnje knjiga kretao se tada između 10.000 i 20.000 primeraka.

Jugoslovenski prosečan tiraž u to vreme bio je 7.500 primeraka. Među 12 zemalja za koje je dat ovaj pregled, ona se našla na šestom mestu. Ispred nje su bile skoro sve socijalističke zemlje i Čile. Samo je Čehoslovačka imala manji prosečni tiraž od jugoslovenskog.

Kakva je, međutim, struktura ove izdavačke proizvodnje, uzimajući u obzir naslove?

Funkcionalna knjiga u proizvodnji svih zemalja ima najveći udeo, ali se one ipak znatno razlikuju u procentu. Escarpit je napravio četiri grupe. U prvoj grupi, sa 90 odsto proizvodnje funkcionalne knjige, nalazi se sedam zemalja, među kojima su: Meksiko, Australija, SSSR, Peru i Poljska. Jugoslavija se, sa 75 odsto funkcionalne knjige, našla u četvrtoj grupi, koja obuhvata osam zemalja, među kojima su: Švedska, Velika Britanija i SAD.

Uzimajući u obzir napomenu Escarpit-a, da se u industrijalizovanim zemljama sa visokim standardom postotak funkcionalne knjige održava u tradicionalnim granicama, dok je u zemljama u razvoju u porastu, mogli bismo da zaključimo da Jugoslavija sa relativno malim učešćem funkcionalne knjige, pošto ne spada u zemlje sa visokim standardom, nije bila uskladila svoju proizvodnju ove vrste knjiga sa stvarnim potrebama društva koje se nalazi u fazi razvoja.

S druge strane, zanimljivo je i indikativno učešće književnosti u izdavačkoj produkciji Jugoslavije. Prema Escarpit-u, književna proizvodnja se u većini zemalja relativno stabilizovala. To znači da se postotak dela iz kategorije »književnost« u periodu od 1950. do 1965. kretao između 22,5 odsto i 23,0 odsto. Negde se čak zapaža i tendencija opadanja ovog procenta.

Jugoslavija se sa 29 odsto knjiga iz oblasti književnosti u 1965. godini našla na 8—10 mestu među 27 evropskih zemalja. To je veliki porast u odnosu na 1950. godinu, kada je učešće tih knjiga iznosilo 18 odsto.

Escarpit dalje ističe da se u kategoriji razvijenih zemalja najbrojnija skupina u 1950. godini kretala između 25 i 29 odsto, a u 1965. između 20 i 24 odsto. U kategoriji zemalja u razvoju ista se skupina nalazila 1950. između 20 i 24 odsto, a 1965. između 10 i 14 odsto.

Međutim, u okviru 27 evropskih zemalja zapaža se izvesna tendencija grupisanja: u 22 zemlje ovi postoci knjiga iz oblasti književnosti kreću se između 22 i 34 odsto.

Kakva je uloga prevoda u toj produkciji?

Prevodi obuhvataju 8—9 odsto svetske proizvodnje po naslovima. Godine 1965. učešće prevoda u svetskoj produkciji iznosilo je 8 odsto.

Jugoslavija spada u grupu velikih prevodilaca, koja obuhvata 18 zemalja. Sa 20,9 odsto prevoda ona se u svojoj grupaciji našla na devetom mestu. Sa manjim postotkom prevoda javljaju se Mađarska, Čehoslovačka, Bugarska i Rumunija od socijalističkih zemalja, kao i Portugalija, Danska, Pakistan, Finska i Turska od ostalih zemalja.

S druge strane, posebno je zanimljivo sa kojih se jezika najviše prevodi i iz kojih se oblasti najviše prevodi.

Engleski je nesumnjivo jedan od dominantnih jezika sa kojih se prevodi. U toj grupaciji gde je engleski dominantan jezik, Jugoslavija se sa 20 odsto prevoda sa engleskog našla među 38 zemalja na 37. mestu. Drugi dominantni jezik sa koga se u Jugoslaviji prevodilo bio je nemački — sa 13 odsto prevoda.

Po prevodima knjiga iz oblasti književnosti, sa 56 odsto, Jugoslavija se među 52 zemlje našla na 14. mestu. Iza nje je šest socijalističkih zemalja.

Polazeći od tako visokog procenta udela knjiga prevedenih iz oblasti književnosti, Jugoslavija se, prema izrazu Escarpit-a, nalazila među zemljama »niskog literarnog tlaka«. To bi značilo da ona srazmerno svojoj veličini nema ni dovoljno pisaca ni dovoljno čitalaca. On navodi dve osnovne komponente koje podstiču život knjige: to je, s jedne strane, postojanje, odnosno nepostojanje značajnog broja obrazovanih stanovnika (koji su ekonomski jaki i politički uticajni i, s druge strane, raznolikost, odnosno jednoobraznost ukusa u ponašanju čitalaca, bez obzira na brojčanu vrednost.

Međutim, Jugoslavija se nalazi na prilično visokom mestu među navedenim zemljama i po prevodima knjiga iz oblasti društvenih nauka: sa 20 odsto prevoda knjiga ove vrste ona se našla na 9. mestu. Ispred nje je samo Rumunija od socijalističkih zemalja.

Zato je neznatno učešće prevoda iz oblasti egzaktnih i primenjenih nauka: sa 5 odsto prevoda ove vrste Jugoslavija se nalazila na 30. mestu.

Najzad treba izneti jednu interesantnu tezu Escarpit-a o odnosu broja naslova prema veličini stanovništva. Uzimajući u obzir broj naslova je količnik nizak, to znači da se velik broj stava na milion stanovnika, on kaže sledeće: »Ako stanovništva zadovoljava razmjerno malim brojem naslova, što kod visoke proizvodnje odaje tendenciju jednoobraznosti, a kod niske tendenciju nečitanja. Ako je, naprotiv, količnik visok, tada se može pretpostaviti da stanovništvo, čak i kad je malobrojno, ima mnogostruke i raznolike zahtjeve« — (str. 107—108).

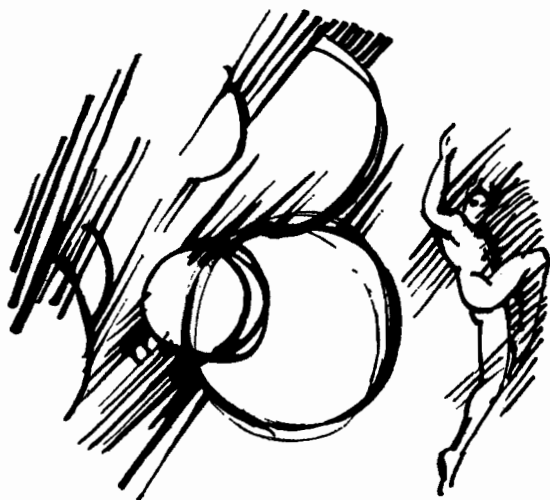
Jugoslavija je godine 1965. imala 409 naslova na milion stanovnika i sa tim brojem naslova nalazila se na 15. mestu među 27 zemalja za koje je dat ovaj pregled. Ispred nje su Cehoslovačka i Mađarska, a iza nje Rumunija i

Poljska. Međutim, ne treba zanemariti da se među zemljama sa niskim količnikom nalaze i SSSR, SAD, Kanada, Japan i Italija.

U Jugoslaviji, pri relativno niskoj proizvodnji, verovatno da je posredi druga tendencija — tendencija nečitanja.

U svakom slučaju, problem izdavanja, rasturanja, kupovanja i čitanja knjiga je u isto vreme ekonomski i kulturni problem, pa je u okviru jednog napisa koji pretenduje da pruži samo prikaz, teško ulaziti u svu složenost te problematike.

Ako posluži za neka poređenja sa sadašnjom izdavačkom produkcijom, što je moguće na osnovu nekih drugih napisa u ovom broju, ovaj kratak prikaz će opravdati svoje pojavljivanje.

KNJIGE I ČITANJE

Bibliografski izbor iz periodike 1969-1972.

Anketa: O SITUACIJI SEOSKIH BIBLIOTEKA U JUGOSLAVIJI, Politika, 7. XII 1969, LXVI, 20178 — Kultura — umetnost, XIII, 749.

Bašović Lj., Matijanić S., Kalender F., VODIČ NAUČNE I STRUČNE BIBLIOTEKE U BOSNI I HERCEGOVINI, Sarajevo, 1970.

Canic, Lela: DISKOTEKE U JAVNIM BIBLIOTEKAMA HRVATSKE, Vjesnik bibliotekara Hrvatske, 1969, XV, 3—4, str. 150—154.

DELATNOST I RAZVOJ MATIČNIH BIBLIOTEKA I MERE ZA UNAPREĐIVANJE NJIHOVOG RADA, Zajednica biblioteka, 1970, 2, str. 89—106.

DOGOVOR O BUDUĆNOSTI BIBLIOTEKARSTVA, Zaključci skupa očekuju se kao doprinos kongresu kulturne akcije i međunarodnoj godini knjige, 1972. — Politika, 6. XI 1971.

Filo Breda: KONCEPCIJA RAZVOJA NAUČNIH BIBLIOTEKA — Bibliotekar, 1971. 3, str. 289—303.

Janković Milan: SISTEMATSKO MERENJE DELATNOSTI I RAZVOJA JAVNIH BIBLIOTEKA, Bibliotekar, 1971, 2, str. 179—189.

Kaleši, dr Hasan: NAUČNI RAD I BIBLIOTEKE KOSOVA, Bibliotekar, 1971. 3, str. 277—287.

Kasapinović, Sofija: SARADNJA DEČJE BIBLIOTEKE I ŠKOLE, Bibliotekar, 1971. 3, str. 371—377. (Referat pročitan na savetovanju dečjih i školskih bib. Vojvodine, Pančevo, 1971).

Mesarović, Desanka: BIBLIOTEKA INSTITUTA ZA IZUČAVANJE RADNIČKOG POKRETA, Bibliotekar, 1969, XXI, 3, str. 437—441.

Panajatović, Zoran: BIBLIOTEKA I DOKUMENTACIJA INSTITUTA ZA ISTORIJU RADNIČKOG POKRETA SRBIJE, Bibliotekar, 1969, XXI, 3, str. 442—444.

Peruničić, dr Branko: PRVE ČITAONICE U SRBIJI (arhivska građa), Bibliotekar, 1971, 1, str. 67—141.

POLAZNE OSNOVE PROJEKCIJE RAZVOJA BIBLIOTEKARSTVA U SR SRBIJI ZA PERIOD 1971—1975, Zajednica biblioteka, 1970, 3, str. 41—71. Sa diskusijom.

POLOŽAJ KNJIGE DOMAĆIH AUTORA, Kulturni život, 1971, 1—2, str. 1—35. Savetovanje novembra 1970.

PROGRAM RAZVOJA NARODNE BIBLIOTEKE SR SRBIJE 1970—1980, Zajednica biblioteka, 1970, 2, str. 43—70.

RAZVOJ BIBLIOTEKARSTVA U SLOVENIJI, Kulturni život, 1971, XIII, 7, str. 574—587.

Smiljanić, Milutin: NAUČNA KNJIGA U BIBLIOTEKAMA VOJVODINE, Bibliotekar, 1971, 3, str. 335—344.

Stamatović, mr Desanka: PRIMENA KOMPJUTERA U BIBLIOTEKAMA SR NEMAČKE, Bibliotekar, 1971, 2, str. 223—235.

Stupar Slavko i Erčić, Vlastimir: NAUČNA KNJIGA U OPŠTINSKOJ MATIČNOJ BIBLIOTECI, Bibliotekar, 1971, 3, str. 351—355.

ŠKOLSKE BIBLIOTEKE U SR SRBIJI, Kulturni život, 1970., 10, str. 867—875. Materijal Republičkog sekretarijata za obrazovanje, nauku i kulturu Srbije, koji je usvojilo Prosvetno-kulturno veće Skupštine SR Srbije, maja 1970. godine.

ŠKOLSKE BIBLIOTEKE U SR SRBIJI, Zajednica biblioteka, 1970, 2, str. 107—120.

Vižintin, August: DUGOROČAN PLAN RAZVOJA BIBLIOTEKA LJUBLJANE, Kulturni život, 1971, 12, str. 1055—1065.

Vižintin, August — Korže, Ančka: POLOŽAJ JAVNEGA KNJIŽNICARSTVA (Pričevanje o poraznem stanju), Naši razgledi, Ljubljana, 19. jun 1970, br. 12.

ZAKLJUČCI ZA UNAPREĐIVANJE RADA I RAZVOJA MATIČNIH I ŠKOLSKIH BIBLIOTEKA

TEKA U SR SRBIJI usvojeni na sednici Prosvetno-kulturnog veća Skupštine Srbije, 1. jula 1970, Zajednica biblioteka, 1970, 2, str. 75—80.

Buza, Peter: KNJIGA U JEDNOJ FABRICI, Kulturni život, 1971, 1—2, 161—165.

Monicelli, Mino: KAKO PRIDOBITI BRALCA? Italijanskim ilustriranim revijam splošne veselbine se tako kot drugim bliža kriza. Naši razgledi, 1971, 15, str. 473—474.

Protić, Predrag: POGREŠNI RAZLOZI SLABOG ČITANJA, Književne novine, 1971, XXIII, 400, str. 1—2.

Šaš, Judita: ČITAOCI, KNJIŽEVNOST I DRUŠTVENA STRUKTURA, Kulturni život, 1971, 1—2, 143—152.

Žnidaršič, Martin: KNJIGA, IZDAVAČI I SREDSTVA MASOVNIH KOMUNIKACIJA, Kulturni život, 1971, 12, str. 1004—1007. „Sredstva masovnih komunikacija i knjiga“, Ljubljana, nov. 1971.

Petak, Antun: ZASTUPLJENOST NAPISA O KNJIŽEVNOSTI MEĐU PRILOZIMA O KULTURI I KULTURNO-INFORMATIVNA FUNKCIJA MASOVNIH MEDIA U HRVATSKOJ, Kulturni život, 1971, 12, str. 1036—1051.

Pucar-Odavić, Gordana: KOJE KNJIGE OSNOVCI NAJVIŠE ČITAJU, Prosvjetni list, 1. XI 1969, XVIII, 345.

Aćin, Jovica: IZDAVAČKI PROBOJ: HRABAR I VREDAN POTHVAT, Student, 1971, 23, str. 11. O Biblioteci „Delo 71“. Urednik Božo Vukadinović.

O IZDAVAČKOJ DELATNOSTI, Vidici, 1971, br. 147, str. 5—6. Odlomci iz razgovora o samostalnim izdanjima, vođenog na tribini 7. Udruženje književnika Srbije (Ivan Rastegorac, Raša Popov).

POLOŽAJ IZDAVAČKE DELATNOSTI U SRBIJI, Kulturni život, 1971, XIII, 5—6, str. 463—482. (Plan razvoja izdavačke delatnosti od 1971. do 1975. godine. — Izdavanje kapitalnih dela — Orijentacija u izdavanju udžbenika — Programaska orijentacija stvaranja i izdavanja). — KPZ Srbije, Republička zajednica kulture, Republički sekretarijat za obrazovanje... savetovanje o izdavačkoj delatnosti u narednih 5 godina.

POLOŽAJ KNJIGE DOMAĆIH AUTORA, Kulturni život, 1971, 1—2, str. 1—35. Savetovanje novembra 1970. godine.

Protić, Predrag: IZDAVAČ KONKURIŠE SAMOME SEBI. O teškoćama izdavača i onih koji sa njima saraduju. — Književne novine, 1971, br. 385, 1 i 2.

Acković, Aleksandar: PREZENTACIJA VREDNOSTI PREKO RADIJA I TELEVIZIJE, Kulturni život, 1971, 12, str. 1030—1031. „Sredstva masovnih komunikacija i knjiga”, Ljubljana, nov. 1971.

Dragojević, Damir: KAKO SE PREZENTIRA KNJIGA, Kulturni život, 1971, 12, str. 1033—1034. „Sredstva masovnih komunikacija i knjiga”, Ljubljana, nov. 1971.

Džadžić, Petar: KRITIKA KAO FAKTOR POPULARIZACIJE KNJIGE I OSTALIH KULTURNIH VREDNOSTI, Kulturni život, 1971, 12, str. 1007—1013. „Sredstva masovnih komunikacija i knjiga”, Ljubljana, nov. 1971.

Hazard Paul: KNJIGE, DJECA I ODRASLI, Studija. S francuskog prevela Danica Budisavljević i Dane Šijan, Zagreb, Stylos, 1970, 199+(6).

Ivanović, dr Radomir: I KNJIGA JE MASOVNO KOMUNIKATIVNO SREDSTVO, Kulturni život, 1971, 12, str. 985—986. „Sredstva masovnih komunikacija i knjiga”, Ljubljana, nov. 1971.

Jeremić, dr Dragan: MORAMO STVORITI NOVE OBLIKE PROPAGANDE KNJIGE, kulturni život, 1971, 12, str. 1027—1029. »Sredstva masovnih komunikacija i knjiga«, Ljubljana, nov. 1971.

Jokić, dr Vujadin: PROPAGANDA KNJIGE, Kulturni život, 1971, 12, str. 1001—1007. »Sredstva masovnih komunikacija i knjiga«, Ljubljana, nov. 1971.

Kirigin, Josip: KULTURNA SEGREGACIJA, Odjek, 1971. XXIV, 8, str. 23.

KNJIGA U ITALIJI, Prev. Dobrinka Hadži-Slavković. — Kultura, 1970, 12, str. 223—233.

Matarić, Mirjana; ŠVEDSKI INSTITUT ZA DEČIJU KNJIGU, Bibliotekar, 1971, 1, str. 33—36.

Mirković, Čedomir: KAKO SE FORMIRA KNJIŽEVNI UKUS? Da li je savremena literatura dovoljno zastupljena u školskim programima?, Književne novine, 1971, 16. jul, broj 395, str. 1 i 2.

Momirovski, Tome: KNJIGA JE NA PERIFERIJU INTERESOVANJA MASOVNIH MEDIA, Kulturni život, 1971, 12, str. 1029—1030. »Sredstva masovnih komunikacija i knjiga«, Ljubljana, nov. 1971.

Nemanjić, Miloš: KOMPLEMENTARNOST SREDSTAVA MASOVNIH KOMUNIKACIJA I KNJIGE, Kulturni život, 1971, 12, str. 996—1001. »Sredstva masovnih komunikacija i knjiga«, Ljubljana, nov. 1971.

Osredečki, Eduard: PUBLICITET KNJIGE — NEDOREČENA DIMENZIJA U SISTEMU JAVNOG INFORMISANJA, Kulturni život, 1971, 12, str. 1013—1016. »Sredstva masovnih komunikacija i knjiga«, Ljubljana, nov. 1971.

Peleš, Gajo: KNJIGA, VEĆ PO SVOJOJ CENI, NIJE PRISTUPAČNA. Kulturni život, 1971, 12, str. 1031—1033. »Sredstva masovnih komunikacija i knjiga«, Ljubljana, nov. 1971.

Potrč, Ivan: RAZLIKA IZMEĐU POTROŠAČKE I DOBRE KNJIGE, Kulturni život, 1971, 12, str. 1034—1036. »Sredstva masovnih komunikacija i knjiga«, Ljubljana, nov. 1971.

Radošević, Milenko: GDJE SE STVARA ČITALAC, Odjek, X, 1969. XXII, 19—20.

Savićević, dr Miroslav: RADIO I TELEVIZIJA I KNJIGA, Kulturni život, 1971, 12, str. 1021—1023. »Sredstva masovnih komunikacija i knjiga«, Ljubljana, nov. 1971.

Smiljanić, Radomir: TRŽIŠTE DOBRE KNJIGE, Kulturni život, 1971, 12, str. 1018—1021. 1970, XVI, 6, str. 527—535.

SREDSTVA MASOVNIH KOMUNIKACIJA I KNJIGA, Kulturni život, 1971, 12, str. 985. (Savetovanje na gornju temu, Zajednice kulturno-prosvetnih organizacija Jugoslavije, Ljubljana, novembar 1971).

Sudarski, Vitomir: LOKALNA ŠTAMPA — ZNAČAJAN ČINILAC RAZASTIRANJA KNJIGE, Kulturni život, 1971, 12, str. 1018—1021. »Sredstva masovnih komunikacija i knjiga«, Ljubljana, nov. 1971.

Širilov, Petar: KRITIKA KAO PREPEV KREACIJE, Kulturni život, 1971, 12, str. 992—996. »Sredstva masovnih komunikacija i knjiga«, Ljubljana, nov. 1971.

Trhulj, Sead: PROTIV MONOPOLA, Šta znači pojava izdavačkog preduzeća »Svjetlost« na tržištu udžbenika. — Odjek, 1971, XXIV, 7, str.2.

Trifković, Risto: PROPAGANDA KNJIGE KROZ ŠTAMPU, *Kulturni život*, 1971, 12, str. 1023—1027. »Sredstva masovnih komunikacija i knjiga«, Ljubljana, nov. 1971.

Vreg, France: KULTURNA AKCIJA I FUNKCIONALNA PUBLICISTIKA, *Kulturni život*, 1971, str. 986—992. »Sredstva masovnih komunikacija i knjiga«, Ljubljana, nov. 1971.

Penčić, Sava: KNJIŽEVNO DELO I ČITALAC, *Stremljenja*, 1970. 5, str. 537—554.

Rupelj, Dimitrij: VPRAŠANJE O SOCIOLOGIJI KNJIŽEVNOSTI, *Dialogi*, Maribor, 1971, 10, 11, str. 578—586, 640 do 652.

Zlatanović, Radoslav: KNJIŽEVNO DELO I ČITALAC, *Stremljenja*, 1970. br. 4, str. 409—418.

Đurić, Pejo: MESTO DEČJE JAVNE BIBLIOTEKE U VASPITANJU I OBRAZOVANJU MLADIH, *Savremena biblioteka*, 1971, 1, str. 53—56.

Đurić, Svetislav: OSNOVNI PRAVCI RAZVOJA BIBLIOTEKARSTVA, *Savremena biblioteka*, 1971, 1, str. 25—32. Summary.

Filo, Breda: KNJIŽNIČNI SISTEM SLOVENIJE, *Knjižnica*, 1971, 1—2, str. 3—36.

Filo, Breda: REGIONALNI KNJIŽNIČNI SISTEM, *Naši razgledi*, 1971, 10 str. 300.

Jermol, Mitja: BIBLIOTEKE — KULTURNI CENTRI U SKANDINAVIJI, *Prevela Zorka Marković, Kulturni život*, 1972, 3, str. 228—233 (Tekst objavljen u ljubljanskom dnevnom listu „Delo“, decembar 1971. god.).

Kalender, Fahrudin — Bašović, Ljubinka: AKTUELNA PITANJA KONCEPCIJE I ORGANIZACIJE SLUŽBI ZA UNAPREĐENJE BIBLIOTEKARSTVA U BOSNI I HERCEGOVINI, *Bibliotekar*, 1971, (1970), 6 str. 665—672.

Mudri-Škunca, Vera: ZAGREBAČKE JAVNE KNJIŽNICE U PROCESU INTEGRACIJE, *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, 1970, 3—4, str. 131—148.

Deli, Anri: PUBLIKA OPŠTINSKIH BIBLIOTEKA, *Prevela Ivanka Sekulić, Kulturni život*, 1972, 9—10, str. 789—796.

(Iz časopisa „La Nouvelle Critique“ br. 42)

Moničeli, Nino: NA KOJI NAČIN PRIVUĆI ČITAOCA, *Kulturni život*, 1972, 3, str. 234—237.

Objavljeno u „Našim razgledima“ od 13. VIII, 1971).

Protić, Predrag: NEKI RAZLOZI SLABOG ČITANJA, *Književne novine*, 1971, 403, str. 1—2.

IZDAVAČKA DELATNOST U SR CRNOJ GORI, *Kulturni život*, 1972, 5—6, str. 407—421.

Analiza Republičkog sekretarijata za obrazovanje, nauku i kulturu SR Crne Gore koju je usvojilo Prosvetno-kulturno veće Skupštine SR Crne Gore, april 1972.

Jermol, Mitja: KVALITETNA DŽEPNA KNJIGA U ŠVEDSKOJ, Prevela Zorka Marković. — *Kulturni život*, 1972, 3, str. 219—227.

(Tekst prenesen iz slovenačkog časopisa »Knjiga 71«, br. 11/12).

MESTO I ULOGA IZDAVAČA, *Knjiga i svet*, 1972, 103, str. 5.

Dr Varga, Alajoš: IZDAVAČKA DELATNOST I ČITANJE, Prevela Varga Emilija. *Kulturni život*, 1972, 9—10, str. 774—788.

(Statistički podaci o izd. delatnosti u svetu, posebno dat pregled po kontinentima i po zemljama).

ZAR SU VATROGASCI SPASIOCI KNJIGE, *Kulturni život*, 1972, 8, str. 626—633.

(O pitanjima slovenačke izdavačke delatnosti, redakcija „Dela“ organizovala je razgovor za okruglim stolom, juna 1972.)

Žnideršić, Martin: KULTURNA MISIJA KNJIGE I TRŽIŠNE ZAKONITOSTI, *Knjiga i svet*, 1972, 103, str. 7—8.

Brašnac, Čedomir: NAD OTVORENOM KNJIGOM, Povodom XVI međunarodnog sajma knjiga u Beogradu, *Književne novine*, 1971, 403, str. 1—2.

DOKUMENT O KNJIZI, Godina 1972. — Međunarodna godina knjige. — Naši razgledi, 1972, 3, str. 85—86.

Eskarpi, Rober: REVOLUCIJA KNJIGE, Preveo s francuskog Vojislav Bojović. — Ovdje, 1972, 36, str. 25—26.

Ilich, Iztok: AKCIJA ILI APATIJA, — Kam gremo in kam knjige. — Naši razgledi, 1972, 2, str. 47—48.

Jevtić, Miloš: DANAŠNJE PRISTUSTVO KNJIGE, Međunarodna godina knjiga. — Savremenost, 1972, 4, str. 133—141.

Nemanjić, Miloš: KNJIGA U SLUŽBI ČOVEKA, — Kultura, 1972, 16, str. 125—134.

(Čemu i kome knjiga. Kakva i koja vrsta knjiga. Šta se nalazi u bibliotekama).

SVIJET U MEĐUNARODNOJ GODINI KNJIGE, — Odjek, 1972, 5, str. 20.

Jermol, Mitja: ŠTAMPANA PORNOGRAFIJA U DANSKOJ I ŠVEDSKOJ, Kulturni život, 1972, 9—10, str. 817—824.

(Iz revije „Knjiga 72” br. 7—8).

Katalino, Đuzepe: TO JE KIČ? ONDA MORA DA JE FINO, Kulturni život, 1972, 5—6, str. 478—485.

(Prevod iz slovenačke revije „Naši razgledi” 11. VI 1971. Preneto iz italijanskog lista „L'Espresso”).

Kobe, Marijana: LITERARNI KIČ ZA NAJMLAJŠE — Umjetnost i dijete, 1972, 14, str. 37—44.

Kotevska, Ana: SKALE I DOMETI, Identifikacija šunda. — Odjek, 1972, 10, str. 20.

O BORBI PROTIV KIČA I ŠUNDA U KULTURI, Kulturni život, 1972, 5—6, str. 405—406.

Radošević, Milenko: DJECA I ŠUND, Odjek, 1972, 7, str. 27.

ŠUND — ŠTA JE TO, Kulturni život, 5—6, 1972, str. 390—401.

(Savetovanje Kulturno-prosvetne zajednice Vojvodine na gornju temu, Novi Sad, maj 1972. Materijal obradila: Dragica Bilić).

Bibliografski izbor istraživačkih radova

BIBLIOTEKARSTVO U BOSNI I HERCEGOVINI. — Grupa saradnika, Narodna biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1970, šapirografisano, str. 150.

Rad predstavlja analizu biblioteka u Bosni i Hercegovini na osnovu rezultata jednogodišnjeg ispitivanja.

IZDAVAČKA DELATNOST U GRADU ZAGREBU 1950—1965. — Čaldarović Mladen, Bran-ka Mihelčića, IDIS, Zagreb (Rad u toku).

INDUSTRIJSKI RADNICI KAO ČITALAČKA PUBLIKA. — Prosvjetni sabor Hrvatske, Zagreb (planirano).

ISTRAŽIVANJE SAVREMENIH RAZVOJNIH TRENDOVA IZDAVAČKE DELATNOSTI I PRODAJE KNJIGA U SR SLOVENIJI, 1970. Martin Znidaršič. Visoka ekonomsko-komercijalna škola u Mariboru (Institut za marketing), 260 str. plus 12 strana priloga (tabele i grafikon).

Istraživanje obuhvata razvojni smer izdavačke delatnosti i prodaje knjiga u Sloveniji u periodu od 1965. do 1969. godine, poređenje sa razvojnim smerom ovih grana u Jugoslaviji i nekim drugim zemljama. Polazni stavovi, osnova i obrada su u prvom redu ekonomskog karaktera, a kulturološki aspekti proučenog problema nisu dublje obrađeni.

ODNOS GRAĐANA PREMA AUTENTIČNIM VREDNOSTIMA U KULTURI. — Radomir Smiljanić, Institut društvenih nauka, Beograd, 1967.

(Izveštaji i studije). Na reprezentativnom uzorku jugoslovenskih građana metodom ankete ispitivan je njihov odnos prema knjizi — koliko čitaju i koja je vrsta literature među čitaocima najpopularnija. Pored toga ispitivana je i popularnost jugoslovenskih umetnika. Ustanovljeno je da jedna trećina Jugoslovena čita knjige, da su među čitaocima najomiljeniji strani autori tradicionalne tehnike pisanja a da su među jugoslovenskim umetnicima najpopularniji reproduktivni umetnici, predstavnici lakog žanra i narodne muzike.

ČITANOST KNJIGA U SFRJ KAO INDIKATOR ODNOSA GRAĐANA PREMA AUTENTIČNIM VREDNOSTIMA U KULTURI. — Radomir Smiljanić, Institut društvenih nauka, Beograd, 1970. (Izveštaji i studije).

Na reprezentativnom uzorku jugoslovenskih građana metodom ankete ispitivano je koliko se čitaju knjige i koja je vrsta literature najomiljenija među čitaocima. U ovom istraživanju (sprovedenom 1969) ustanovljeno je da knjige lepe književnosti čita jedna četvrtina Jugoslo-

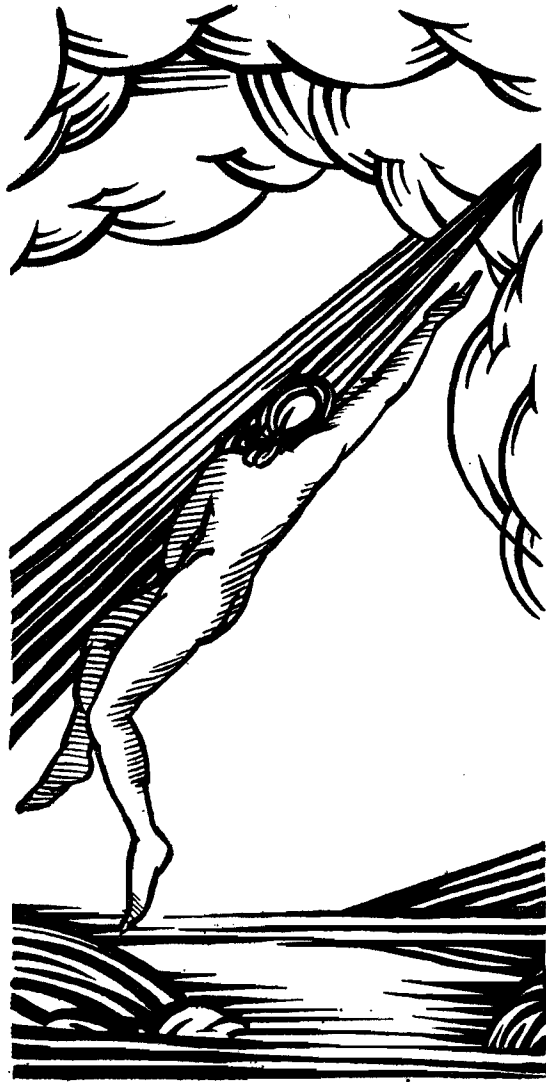
vena. Najpopularniji su pisci tradicionalne tehnike pisanja (podjednako strani i domaći); ustanovljena je i znatna popularnost šund literature. Konstatovane su značajne razlike u broju čitalaca i literarnom ukusu pojedinih sociodemografskih grupa.

ČITALAČKA PUBLIKA BEOGRADSKIH BIBLIOTEKA. — Mr Miloš Nemanjić. Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, Beograd, šapirografisano, str. 150.

Istraživanje obuhvata čitanje književne i neknjiževne literature koja ne zadovoljava ni neku školsku ni profesionalnu potrebu. Treba da se utvrdi relativan značaj pojedinih grupa čitalaca koji utiču na obim i vrstu čitanja (društveni položaj čitalaca, motivisanost, uslovi pod kojima se zadovoljava njegova potreba za knjigom). Uzorak: 10 biblioteka, odnosno 1000 čitalaca. Istraživanje predviđa intervju sa bibliotekarima koji rade sa publikom i sa upravnicima biblioteka.

(Izbor pripremila
DOBRINKA HADŽI-SLAVKOVIĆ)

IV DEO

OSVRTI

ZORAN PREDIĆ

VREME REALIZMA, POLITIČKE ANGAŽOVANOSTI I NASILJA

POVODOM TREĆEG MEĐUNARODNOG
FILMSKOG FESTIVALA FEST 73,
ODRŽANOG U BEOGRADU
OD 26. 1. do 3. 2. 1973. GODINE

Mislimo da je posle trećeg FEST-a postalo potpuno izlišno govoriti o opravdanosti i svrsishodnosti jednog ovakvog festivala u našoj sredini. Mnogo se govorilo i pisalo o tome, tako da su već svima jasne sve pozitivne stvari koje je ovaj festival doneo: popularisanje dobrog filma, vraćanje publike u bioskopske dvorane, razvijanje filmske kulture gledalaca, suzbijanje filmskog šunda. FEST je zatim doprineo da se konačno promeni odnos distributera prema novom, u svetu vrlo popularnom i vrednom filmu, koji je za njih predstavljao uglavnom skupu i teško isplativu vrednost. Najzad su shvatili da film prikazan na FEST-u postaje vrlo popularan i tražen u celoj zemlji, tako da su ove godine otkupili već 80% ovih filmova. Na taj način će FEST, nadamo se, doprineti i promeni repertoarske politike i učiniti da se smanji količina šunda na našem bioskopskom repertoaru.

Za sam FEST je vrlo važno da se on iz godine u godinu razvija, prilagođava našoj sredini, pronalazi svoju bolju formu, što sve doprinosi njegovom poboljšavanju. Kada su ove godine FEST-u smanjena sredstva, pretpostavljali smo da će se to odraziti na kvalitet njegovih filmova. Međutim, desilo se suprotno — uvedena je strožija selekcija, tako da je smanjen broj filmova, a kvalitet čak poboljšan. Smanjen je i broj

stranih gostiju, tako da je festival izgubio na spoljnoj raskoši i sjaju, ali je dobio toliko potrebnu radnu atmosferu gde je sve bilo usredsređeno na sam film i podređeno samo njemu.

U današnjem svetskom filmu, čiji razvoj i kretanje možemo da pratimo tek od nastanka FEST-a, desile su se znatne promene. Naravno, ovo naše zapažanje bazira se na slici koju nam je pružio FEST i njegov Savet, koji se trudio da ta slika bude što iscrpnija i realnija. Zato nemamo razloga da sumnjamo da je ono što smo na ovom festivalu do sada videli, uglavnom predstavljalo veran prikaz situacije u svetskoj kinematografiji. Govoreći zato o promenama na FEST-u, podrazumeva se da govorimo i o promenama u svetskom filmu.

Podimo od onog što je najočiglednije. Američkoj kinematografiji, koja je prethodne i prošle godine bila ubedljivo najbolja, ove godine su se po kvalitetu približile italijanska i engleska kinematografija. Sada više ne možemo da govorimo o izrazitoj dominaciji američkog filma u svetskoj produkciji.

Grupa istinski društveno i politički angažovanih italijanskih autora, i tematski i stilski raznovrsni filmovi engleske produkcije, pored već, tako da kažemo, klasično dobrih Amerikanaca, dali su ovo FEST-u izuzetnu zanimljivost i raznolikost.

Ako se setimo da smo prošlih godina bili prosto zasuti filmovima koji su govorili o studentskim nemirima, narkomanima, sukobu generacija, i mnoštvom antiratnih filmova, onda je ova godina sigurno žanrovski i tematski daleko bogatija i interesantnija. Tako smo imali prilike da vidimo gotovo sve žanrove: od lepršave tatijevske komedije (USEDELICA), šarmantnog komično-parodičnog krimića (AVANTURA JE AVANTURA), pravog dobrog trilera (FRENEZIJA), zanatski odlično napravljenog kriminalističkog filma, ili još bolje — filma potere (FRANCUSKA VEZA), preko izvrsnog filma društvene hronike (POROĐIČNI ŽIVOT), zatim znatnog broja socijalno i politički angažovanih filmova (prevažno italijanske kinematografije), do biografskih (RUBLJOV; GOJA) i naučno-fantastičnih (KLANICA 5; PAKLENA POMORANDŽA). Svi oni koji su se trudili da, pored ove raznolikosti, filmu današnjeg trenutka nađu zajednički imenitelj, složili su se da je to nasilje. Međutim, to je samo delimično tačno. Današnji film ne bavi se specijalno nasiljem i fenomenom nasilja (sem možda Kjubrikove PAKLENE POMORANDŽE) kako mnogi misle, već je nasilje u tim filmovima

rezultat realističkog prikazivanja današnjeg života, u kome je ono, na žalost, postalo svakodnevna pojava.

Nema više filmova gde nam gomila živog mesa na drastičan način upućuje antiratni protest (DŽONI JE KRENUO U RAT), ili filmova gde se često na nedefinisan i bezuman način vrše ubistva i masakri nad mladima (GOLI U SEDLU; DŽO, I TO JE AMERIKA), ili do besvesti batinaju studenti (O JAGODAMA I KRVI). Neretko su ovi filmovi vršili nasilje i nad samim gledaocima, jer se u osudi nasilja često preterivalo i tako činilo da je ono samo sebi svrha. Nasilje u sadašnjim filmovima, iako više ne toliko drastično (ako naravno izuzmemo DEMONE i PAKLENU POMORANDŽU), nimalo ne deluje umirujuće, — čak naprotiv. Ono se kao epidemija raširilo i ušlo u gotovo svaku poru našeg današnjeg života. U raznim oblicima sprovedeno od vlasti, kriminalaca, policije, pa čak i od same porodice, ono je postalo svakodnevna pojava s kojom smo počeli da živimo i koja nas, izgleda, čak više toliko i ne uzbuđuje. Ova kvalitativna, rekli bismo dosta stravična promena u našem odnosu prema nasilju, najbolje se osetila u filmovima na ovogodišnjem FEST-u.

Nije potrebno više tražiti i praviti filmove o ekstremnim slučajevima nasilja da bi se napravio film o nasilju i da bi se ono kao takvo osudilo. Dovoljno je okrenuti se našem običnom, svakodnevnom životu, i takvih tema ima bezbroj. Čini se da je danas čak nemoguće napraviti film, naravno životan i autentičan, a da se u njega ne uplete nasilje u bilo kom obliku.

A šta će biti sutra. Kjubrik, taj večno uznemireni proročanski duh savremenog filma, poručuje nam: ako u svetu sutrašnjice na nasilje ne budemo mogli da odgovorimo nasiljem, bićemo potpuno nesposobni za život. Vrlo smela i uznemirujuća, ali nimalo neosnovana poruka ovog genijalnog autora. Kad u njegovom filmu (PAKLENA POMORANDŽA) glavni junak Aleks de Larž, čije su jedine strasti nasilje, seks i droga, biva novim naučnim metodama oslobođen ovih strasti, koje sada kod njega izazivaju odvratnost, njemu postaje nemoguće da u sutrašnjem svetu nasilja opstane. Aleks postaje žrtva svojih dojučerašnjih žrtvi, koje u sebi takođe nose nasilničke nagone i koje mu se, u trenutku kad on više ne može da se brani, surovo svete. Kjubrikova poruka je jasna — u svetu sutrašnjice vladace zakon jačeg. U ovom filmu, vrlo ironično i sarkastično Kjubrik ismeva i društvo koje u ime suzbijanja nasilja vrši takođe svojevršno nasilje nad Aleksom u procesu njegovog eksperimentalnog lečenja. Najveća ironija je što

tako dobri i izlečeni Aleks u tom svetu više ne može da opstane i da jedini izlaz vidi u samoubistvu. Ako nam Kjubrik u svom filmu ironično govori o ne baš dalekom svetu budućnosti gde će nasilje postati masovna pojava, Kenet Louč u PORODIČNOM ŽIVOTU govori o našem svakidašnjem i običnom porodičnom životu, gde na izgled nasilju nema mesta. A zapravo, Louč nam pokazuje da je nasilje koje se ovde vrši još svirepije od onog u Kjubrikovom filmu. Ako od Aleksa (PAKLENA POMORANDŽA) normalno očekujemo nasilje jer mu je ono u krvi, od porodice Dženis Bejldon (PORODIČNI ŽIVOT) koja sve vreme pokušava da pomogne svojoj ćerci, to nasilje ne očekujemo. S druge strane, dok je Aleks svestan nasilja koje čini (on ga čini namerno i u njemu uživa), — Dženisina porodica (otac i majka) nijednog trenutka nije svesna da stalno sputavajući i određujući način života mladoj devojci prema svojim merilima i moralu, vrši konstantno nasilje nad devojkom, koje će je konačno, na kraju filma, kao ličnost potpuno razoriti, dovesti do totalne apatije i ludila. Da ironija bude veća, slično kao u Kjubrikovom filmu, gde društvo lečeći Aleksa u ime humanih ciljeva, vrši nasilje nad njim, porodica u Loučevom filmu, stalno želeći da pomogne Dženis, da postupi onako kako je za nju najbolje, naravno po njihovim shvatanjima, dovodi je do potpunog društvenog rastrojstva.

Pored ovog, još u mnogim filmovima smo se upoznali sa raznim oblicima nasilja u današnjem svetu, a zahvaljujući Tarkovskom (RUBLJOV), Andonovu (KOZJI ROG), Polanskom (MAGBET) i Raselu (DEMONI), čiji filmovi govore o nasilju u prošlosti, dobili smo kompletan istorijski uvod u ovu tematiku.

RUBLJOV Andreja Tarkovskog, najbolji film na FEST-u, i sigurno, — to već sada možemo reći, — antologijsko delo svetske kinematografije, predstavlja monumentalno delo ljudske patnje i neizmerne vere u ono dobro u svakom ljudskom biću. Rubljov u haosu istorijskih zbivanja, tatarskih pokolja, paljenja, izdajstava, sa dostojanstvenom mirnoćom i snagom pokušava da očuva svoj humanistički stav prema životu i svetu oko sebe, i pri tom sačuva svoj ljudski integritet. No i on će, u jednom trenutku, da bi spasio čistotu i ljudsku nevinost, biti primoran da ubije, i tako se ponovo vraćamo na tezu proročanskog Kjubrika da se na nasilje mora odgovoriti nasiljem.

U impresivnom bugarskom filmu KOZJI ROG Metodi Andonova, moglo bi se reći da se polazi od suprotnog stava ovom Kjubrikovom, preciz-

nije: Andonov nam predočava kuda nasilje (u ovom slučaju osveta) vodi ljusko biće kada postane isključivi smisao njegovog života. Čovek zaslepljen mržnjom postaje slep za sve vrednosti života: ljubav, lepotu, radost, i konačno postaje žrtva sopstvene surovosti. Bila bi to dopuna, ili bolje, upozorenje, na to gde bi nas odvela Kjubrikova teza o nasilju. U MAGBETU Romana Polanskog nasilje dobija metafizičke razmere. Čovek počinivši jednom akt nasilja, više ne može da mu se odupre, i sve više tone u zločin, često i protiv svoje volje.

Ken Rasel, izuzetna individualnost svetskog filma, pun snažne čulnosti i jakih strasti, daje nam svoju verziju Đavola iz Ludena, i na impresivan način prikazuje bezumno nasilje koje društvo i država čine nad jednim čovekom. Međutim, u ovom njegovom filmu nazire se i druga, takođe vrlo prisutna tema u filmovima ovogodišnje svetske produkcije, a to je politika u najširem smislu reči. Otac Grandije u Raselovom filmu je politički opasna ličnost za Luja XIII i Kardinala Rišeljea. Zato njegovo spaljivanje na lomači, mada formalno izvršeno zbog Grandijeovih nečistih veza sa demonima, predstavlja u stvari političko smaknuće opasnog protivnika.

Prilaz političkim temama se izmenio. Ne prave se više čisto politički filmovi kao nekad, ili kao ovogodišnji Jančov film CRVENI PSALM, koji i pored bogate vizuelnosti predstavlja i jalovo delo, u kome artizam kamere i dugi mizan-
-kadrovi postaju sami sebi svrha.

Političke teme su danas prisutne u skoro svakom filmu, ne zbog nekih specijalnih težnji autora da se njima bave, već slično nasilju, zato što su one sada normalan deo našeg svakidašnjeg života.

Dakle, možemo reći da su se politika i nasilje u ovom obliku, i u ovolikoj meri pojavile skoro isključivo iz težnji današnjih autora da svet oko nas prikažu što realističnije i autentičnije.

Kjubrik nam takođe, prikazujući svet sutrašnjice, govori i o politici. Njegov glavni junak postaje politička igračka kojom manipulišu partije u borbi za vlast.

Elemente politike nalazimo i u Loučevom filmu PORODIČNI ŽIVOT. Eksperimentalno odeljenje mladog psihijatra dr Donaldsona, koji je na putu da izleči Dženis, zatvara se, jer ono kao takvo smeta njegovim starijim, sujetnim kolegama.

U izvrsnom američkom filmu Frensis Kopole KUM, nasilje i politika, kombinovani sa porodičnim moralom i čašću mafijske porodice, pred-

stavljaju suštinu filma. Vlast i pravosuđe su korumpirani, a ljudi — nezadovoljni i oštećeni zvaničnom podelom pravde, dolaze kod Don Korleona — koji deli pravdu na svoj način, rukovodeći se surovim moralom ove porodice. Tako se nasilje sprovedeno u ime svojevrzne pravde, pretvara u porodični biznis.

Ako bismo ipak tražili politički najangažovanije autore, našli bismo ih u redovima italijanskih filmskih reditelja. No, i u njihovim filmovima se u centru nalazi čovek, a politika i nasilje su elementi koji stalno ugrožavaju njegov ljudski integritet.

Sigurno jedan od najkarakterističnijih i najboljih filmova ove vrste je Petrijevićev film RADNIČKA KLASA IDE U RAJ. Mása je uzoran radnik koji voli svoj posao, i tih i miran život. Međutim, sticajem okolnosti on postaje oruđe klasne i političke borbe. Izbačen iz svoje životne ravnoteže, Mása više ne može da nađe svoje mesto u društvu. Lep i snažan film o običnom čoveku kome je teško da se snađe u današnjem svetu burnih društvenopolitičkih promena.

Dok je u Petrijevićevom filmu centralna ličnost radnik Mása, Frančesko Rosi u svom filmu SLUČAJ MATEI govori o Enriku Matei — najmoćnijem Italijanu posle Cezara. On na fascinantno, stilizovano-dokumentaristički način rekonstruiše život ovog vrlo progresivnog, zanimljivog i dinamičnog čoveka, kao i njegovu smrt, za koju se veruje da predstavlja svojevršno političko ubistvo.

Dok se Petri trudi da bude objektivna i što verniji životu, Nani Loj je vrlo inonična i sarkastična kad u svom filmu ODSUSTVO GOSPODINA DI NOI govori o birokratiji i haosu u pravosuđu. Čovek je osuđen za zločin koji nije učinio, zatim zatvoren, i tu kao ličnost potpuno degradiran. Posle 20 dana, koliko traje njegov odmor koji on provodi u raznim zatvorima sa najgorim kriminalcima, on konačno biva pušten na slobodu.

Lina Vertmiler u svom filmu MIMI METALAC KOMU JE POVREĐEN PONOS vraća se donekle na Petrijeviću temu, samo je više u domenu satire i karikature. Dok Másu iz životne ravnoteže izbacuju društveni nemiri i klasna borba, Mimiju u tome »pomaže« mafija i raskorak između njegovog sicilijanskog morala i težnje da živi savremenim životom.

Pored ovih italijanskih autora, temom nasilja i politike bave se, svaki na svoj specifičan način, Luis Bunjuel i Klod Leluš. Bunjuel se, u filmu

DISKRETAN ŠARM BURŽOAZIJE, u pogledu forme, vraća na svoje nadrealističke početke bavljenja filmom i na ironičan način govori o ispraznom životu buržoazije danas.

AVANTURA JE AVANTURA je izvrsna parodija, gde je Leluš na duhovit način prikazao opšti haos koji danas vlada u velikom broju partija i istakao nemogućnost običnog čoveka da se u toj gužvi raznih ideologija i programa snađe. U toj opštoj pometnji najbolje su se snašli kriminalci koji su shvatili da je bavljenje politikom unosnije od šou-biznisa.

Možemo na kraju zaključiti da se današnji film, pošto je prošao kroz faze bavljenja seksom, zatim bio obuzet sadizmom i plačno-romantičarskim ljubavnim pričama, ponovo vratio životu kao svojoj prvobitnoj i najvećoj inspiraciji. Tako se i vreme realizma vratilo u svetski film. Ako nas slika toga našeg današnjeg života koju nam filmski autori prikazuju, ponekad uznemiruje, to znači da su njihova dela ispunila svoj cilj, i da još ima nade za ovaj naš sve nehumaniji svet.

V DEO

PRIKAZI

SREĆKO MIHAILOVIĆ

O (NEMOGUĆNO- STIMA HUMANIZMA

Kao da je postao običaj da autori iz oblasti društvenih nauka prikupljaju svoje tekstove objavljene po raznim časopisima i da ih, manje ili više izmenjene, publikuju u posebnoj knjizi. Tematska šarenolikost i neujednačenost kvaliteta prikupljenih tekstova često dovode u pitanje celishodnost takvih postupaka. Retki su autori koji su uspevali, bilo svojom tematskom usmerenošću, bilo strogim izborom svojih tekstova, da obezbede tematsku celovitost i ujednačen kvalitet. Ratko Božović je u tome uglavnom uspeo — *Metamorfoze igre*¹⁾ je knjiga usmerena ka nastojanju »da se tumačenjem strukturalnih promena naše savremenosti traga za humanim i kreativnim čovekovim mogućnostima, za novim vrednostima«. Kvalitet tekstova (ako ne i metodološka koherentnost) je ujednačen. Značaj problema o kojima se govori, humanistička usmerenost autora, izbegavanje »konačnih« zaključaka i »sigurnih« prognoza, lepota i jednostavnost stila ovog autora — čine ovu knjigu prihvatljivom, čitljivom i nadasve korisnom, jer predstavlja jedan od prvih celovitijih zahvata u područje koje u nas nije dovoljno ispitivano — pogotovu ne na jedan sistematski način.

Knjiga se temelji na člancima koje je autor objavljivao u časopisima: »Gradina«, »Naše teme«, »Savremenik«, »Socijalizam« i »Treći program« u periodu od 1969—1972. Radi se o sledećim člancima: »Sadašnjost i ljudske potrebe»,

¹⁾ Ratko Božović. *Metamorfoze igre*, KPZ Srbije, Beograd, 1973.

»Umetnost u senci utilitarizma«, »Neizvesne granice masovne kulture«, »Metamorfoze igre« i »Ogled o prirodi slobodnog vremena«. Članci su zadržali svoj prvobitni sadržaj, ali su, kako kaže sam autor, znatno prošireni, izuzev eseja »Umetnost u senci utilitarizma«, gde je došlo do neznatnog skraćanja.

Prvi esej u knjizi, »Sadašnjost i ljudske potrebe«, predstavlja i uvod u knjigu i osnov za razumevanje autorovih ideja i tumačenja pojava koje su predmet kasnijih analiza. U njemu autor raspravlja o hijerarhiji ljudskih potreba, o njihovoj deformaciji, o jednoobraznosti ponašanja i o (ne)mogućnosti stvaralačkog formiranja potreba. On, pri tom, uvažava, kritički analizira, prihvata ili odbacuje mišljenja čitavog niza savremenih autora; tu su: Šombar d'Lou, Kolakovski, Markuze, Malinovski, From, Lefevr, Burde, Gelen, Fridman, Risman i drugi. U kritičkom prilazu ovim različitim mišljenjima autor pokušava da da odgovore koji bi se zasnivali na marksističkoj teorijskoj osnovi.

Božović se ne libi ni kritičkog pristupa »našoj stvarnosti«. Polazeći od mišljenja Vanje Sutlića koji smatra da je borba u sferi »masovne kulture« možda »povijesno promišljena, najdalekosežnija antikapitalistička borba savremenog svijeta«, autor kritikuje naše »kulturno tržište«, koje često apsorbuje »kulturne« proizvode koji su uvezeni sa strane i koji »prenose shematičnost svojevrstne fikcije nastale iz potrebe jedne tuđe stvarnosti koja nastoji da čoveku omogući put do iluzije, da mu obezbedi privid sigurnosti i da sudeluje u njegovom imaginiranom bekstvu« — (strana 51). To samo po sebi ne bi bilo loše »kad ne bismo imali cele društvene grupacije koje nisu pripremljene za susret sa tim proizvodima« — (strana 51). Ali, pošto smo ranjivi i porozni, pošto smo neotporni, onda to ima loših posledica i može bitno da utiče i na strukturu svesti u celini.

Autor nam u ovom eseju ne nudi gotova rešenja, ne daje konačne odgovore, on se samo opredeljuje za razmatranje formiranja ljudskih potreba prema merilima istorijske epohe, za istorijski »projekt« u kome će se »stvaralačko samopotvrđivanje i individualni izbor javiti kao elementi novog shvatanja slobode«, za društveni progres sa ljudskim licem, za ostvarivanje smislenijeg života.

»Umetnost u senci utilitarizma« je drugi esej u knjizi R. Božovića i čini se da svojim koncentrisanim izrazom i zadiranjem u srž problema predstavlja najbolji deo knjige.

Prisustvo utilitarizma i pragmatizma u savremenoj kulturi ugrožava sve vrednosti, a pogotovu duhovno stvaralaštvo. Od njega se još uvek traži da igra »ždanovljevska kazačok«, ili da se potvrdi isključivo na tržištu, ili da se gubi u besadržinskoj i dosadnoj tehničkoj perfekciji ili da zadovoljava problematični ukus naših savremenika — (strana 65).

Autor uzima umetnost kao indikator položaja duhovnog stvaralaštva i njegovog odnosa sa birokratskom organizacijom društva, i nakon konstatacije o stalnom sukobu umetničkog stvaralaštva i birokratske vladavine, postavlja ključno pitanje: U čemu je taj sukob? Da li je različitost ove dve »strukture« preduslov njihovog stalnog konflikta, da li su njihove suštine već u n a p r e d nespojive i nepomirljive?

Birokratija veruje da za ocenu stvaralaštva postoje objektivni kriterijumi (a to se pretvara »u izrazit vid subjektivizma i nasilja nad stvaralačkom različitostu«), iza čega stoji skepticizam prema svakom načinu mišljenja koje nije proizvod njenog društvenog bića. »Tako na primer, na umetnost kao oblik društvene svesti čija je saznajna uloga veoma izražena, dogmatska politika gleda isključivo kao na ideološku vrednost, kao na »ideološki supstrat«. — (strana 67).

Birokratija često traži od umetnosti svoje opravdanje, opravdavanje svojih postupaka, sredstava i metoda — »ako umetnik na to ne pristane, ona upozorava na granice umetnosti. Međutim, autentično stvaralaštvo ne priznaje te granice. Samim tim što umetnik ne priznaje te granice, birokratija ignoriše ono što on hoće, ono što je suština njegovog dela.« — (strana 67).

Birokratija zahvaljujući svojoj ulozi u raspodeli sredstava podržava pojedine umetničke orijentacije, iako su neke druge, stvaralački i estetski, prihvatljivije. »S druge strane, određenoj politici neće smetati ni stvaralačka hermetičnost koja ide do potpune nekomunikativnosti, ni konfuzija stavova, koncepcija i orijentacija umetnika. Ako već ne može da nametne svoj koncept, ona želi da ga nema ni umetnik. Ona, navodno, žali kada nema velikih dela, ali je sasvim zadovoljna mirom stvaralačkog mediokritetstva.« — (strana 69).

Birokratija najčešće ukida dijalog između sadašnjosti i prošlosti. »Prerušavajući stvaralaštvo iz prošlosti u ono što nije i ne može biti, ona po svom nahođenju jedne stvaraoce izvlači iz mraka zaborava, dok druge neopravdano zapostavlja.« — (strana 69—70).

Protagonisti ideološkog pragmatizma nisu u mogućnosti da objasne vezu između stvarnosti i njenog umetničkog izraza (— s. 71); ideološko značenje umetničkog dela stavlja se u prvi plan (— 72); birokratija ne raspolaže koherentnijom metodologijom za oblast umetnosti (— 72); ideologija pokazuje nesposobnost prepoznavanja neodređenosti stvaraočevog puta prema ljudskom prostoru iracionalnog i unutrašnjeg (— 73); ideološka svest je nemoćna da kritički rasuđuje o umetničkim vrednostima (—74); pragmatiska ideologija drastično isključuje sva stajništa koja joj se suprotstavljaju i koja ne može argumentovano i teorijski savladati (—75), itd.

»Ideologija kao svojevrсна apologija određene politike, u stvari, najgore postupa onda kada poveruje da ne bi trebalo da ostane po strani jer isuviše veruje svojim »objektivnim« pristupima, a da pri tom nije svesna sopstvene prirode, a još manje prirode umetnosti. Odnos uzajamne netrpeljivosti ili otvorenog neprijateljstva između ideološkog pragmatizma i umetničkog čina nastao je na samim osnovama različitog viđenja sveta i različitog razumevanja čoveka. Njihovi jezici, bitno drugačiji, razilaze se do te mere da je teško i zamisliti da o istom govore na isti način. A već samo to je dovoljno za postojanje stalnih konflikata i dramatičnih nesporazuma.« — (str. 76).

U drugom delu ovog eseja autor raspravlja o diktatu »kulturnog« tržišta i o alternativnoj situaciji u kojoj se nalazi umetničko delo: ili da se prilagodi logici profita i utilitarističkim standardima ili da ne odstupa od svoje stvaralačke autonomije i svojih estetskih zakonitosti. Božović se direktno ne opredeljuje, ali ukazuje na činjenicu da znatan deo savremene kulture nastoji da se prilagodi zahtevima tržišta i po cenu gubljenja svoje stvaralačke autonomije i svoje specifičnosti. Ukoliko uopšte i treba da se govori o nekom opredeljenju, onda je Božović »protiv« tržišta a »za« čoveka — bilo da je on »potrošač« ili »stvaralac«, a u svakom slučaju, za situaciju u kojoj je umetničko delo »svetkovina«.

U trećem delu eseja (»Nesvodljivost ukusa i moderne umetnosti«), Božović se poziva na Dolfesa, Rida i Umberta Eka, ali se nadasve čini važnim neka vrsta poruke koja može da stoji kao moto ove knjige i kao zaključak svakog od eseja koji se nalazi u ovoj knjizi: »Sigurno je da će čovek biti stvaralački pasivan sve dok ne stigne do svesti o sebi samom, dok ne postane utemeljivač sopstvene svesti i sopstvenog izbora.

A dotle ostaje da se prilagodi svojoj usamljenosti, potištenosti i nelagodnosti i, više od toga, da osiromašuje svoje intelektualne sposobnosti i svoj senzibilitet.« — (strana 98).

U trećem eseju, »Neizvesne granice masovne kulture«, Božović razmatra alternativnu situaciju u kojoj se nalaze sredstva za masovnu komunikaciju: delovanje »protiv« čoveka — mogućnost koja se obilato koristi, i delovanje »za« čoveka — mogućnost koja to i ostaje. Zatim autor razmatra bekstvo savremene ličnosti iz stvarnosti i svu neizvesnost pobune protiv masovne kulture — uglavnom na osnovu analize bunta mladih (u prvom redu hipi-pokreta).

Četvrti esej nosi naslov kao i sama knjiga, »Metamorfoze igre«. Autor nas najpre uvodi u istoriju igre, da bi zatim govorio o njenom unutrašnjem poretku kao i o svim iskušenjima i opsenama koje igra sobom nosi. On zaključuje: »U njoj nema spasa jer stihija i odvojenost igre od zbilje kao da još više produbljuje stihiju same te zbilje. Razdvojenost zbilje i ne-zbilje, iskazanih u otuđenom radu i ograničenoj igri, ukida čoveka kao subjekta i prepušta ga sopstvenoj neslobodi. Takva igra i takav rad su izvan domašaja čovekovog totaliteta.« — (strana 177).

»Ogled o prirodi slobodnog vremena« je poslednji tekst u ovoj knjizi, on je najobimniji i naj-sistematičniji, i kao da se upravo zbog te sistematičnosti pomalo udaljuje od ostalih delova knjige.

Božović smatra da je pitanje kako da se pronađe smisao slobodnog vremena da ono ne bi postalo mrtvo vreme jedno od najurgentnijih pitanja savremene kulture. Analiza koja sledi, nakon postavljanja pitanja, potvrđuje svu njegovu opravdanost i važnost. Najpre se veoma obimno (na 40 stranica) analizira pojam i osnovne funkcije slobodnog vremena; pri tom se kritički preispituju mišljenja preko 20 naučnika koji se bave ovom problematikom. Ta mišljenja a i istraživanja, na Zapadu, imaju dva osnovna pravca: u okviru prvog istraživači se bave optimalnom strukturom slobodnog vremena čija se koncepcija zasniva na analizi tendencija razvoja savremenog društva, u okviru drugog pravca se polazi od razmatranja individualno-psiholoških posledica procesa industrijalizacije i urbanizacije. Iako su oba pravca dala zapažene rezultate, ove orijentacije »nisu bile u mogućnosti da prevaziđu fragmentarnost svojih interpretacija i da pruže naučno rešenje za harmonično usklađivanje potreba pojedinca sa

veoma komplikovanim zahtevima sveopšteg tehničkog i društvenog progresa« — (strana 184). Božović takođe ističe i zapostavljanje opštedruštvenih funkcija slobodnog vremena kod autora čija je mišljenja analizirao. Neku vrstu zaključka razmatranja pojma i funkcija slobodnog vremena, predstavlja njegovo mišljenje da bi »...svako određenje slobodnog vremena moralo uzeti u obzir stepen mogućnosti čoveka da, kao celovita i slobodna ličnost, samostalno i svesno određuje svoju egzistenciju, svoj odnos prema sebi i prema svetu. Otuda slobodno vreme predstavlja vid egzistencije koja je dobrovoljno odabrana kao adekvatan način čovekove samorealizacije.« — (strana 223).

U posebnom delu studije o slobodnom vremenu, Božović analizira odnos kreativnog procesa i slobodnog vremena, i zaključuje da ako već slobodno vreme nije jedini i najvažniji preduslov za stvaralaštvo, onda je verovatno, da je ono »dragoceno za izražavanje stanja u kojem se nalazi stvaralačka sposobnost« — (strana 235).

Slobodno vreme je donelo sobom niz problema koji su karakteristični kako za kapitalističke tako i za socijalističke zemlje; pri tom se greši ukoliko se rešenje tih problema traži samo u slobodnom vremenu a ne u ukupnim aspektima života i rada. Rešenja se mogu tražiti jedino u potpunosti afirmaciji čoveka i jednog »modela egzistencije bitno različitog od svih onih koji se danas ostvaruju u uslovima birokratskih i tehnokratskih društava«.

Božović zaključuje svoje razmatranje slobodnog vremena mišljenjem da slobodan razvoj »... svih ljudskih sposobnosti i puno zadovoljenje ljudskih potreba u uslovima sveopšte ljudske emancipacije mogu dovesti do novog koncepta slobode i novog shvalanja o čoveku i svetu. Taj novi koncept slobode bi ne samo osnažio individualni izbor, već bi najverovatnije, prvi put u istoriji, na nov način potvrdio smisao slobode i jedno novo osećanje sveta.« — (strana 256).

Božovićeva knjiga nije rezultat čvršće teorijske koncepcije, više je rezultat jedne šire shvaćene humanističke orijentacije, i zbog toga ona sobom nosi sve slabosti i prednosti takve orijentacije. Knjiga je pisana esejistički i verovatno otuda potiče izvesna nesistematičnost u izlaganju (naravno da je tome doprinela i želja autora da ne daje sigurne i čvrste zaključke). U skladu sa takvim načinom pisanja je preovlađivanje opisa na štetu uzročne analize ispitivanih pojava ili bar šireg opisa determinističkog spleta u čijim

se okvirima dešavaju pojave koje su predmet analize. Ako ove karakteristike knjige shvatimo kao nedostatke, onda je neophodno napomenuti da su oni itekako nadmašeni dobrim stranama Božovićevih studija. U prvom redu se radi o dubokoj humanističkoj orijentaciji autora koji uspeva da izbegne neke već klasične nedostatke takve orijentacije koje se ogledaju u nedovoljnom uvažavanju čoveka kao konkretnog i realnog bića. Takođe treba istaći da autor na jedan celovitiji način ulazi u jednu za naše doba veoma važnu problematiku koja u nas nije dovoljno i celovitije istraživana i rezultate tih svojih analiza nam prezentira na jednom mestu, u okviru jedne knjige koja je pisana stilski doterano i zanimljivo, tako da i na taj način pleni pažnju čitalaca.

NAUKA, INDUSTRIJA I DRUŠTVO

Nakon drugog svetskog rata, a naročito tokom poslednjih desetak godina, raste zanimanje sociologa i drugih 'društvenih' naučnika za sve značajniju ulogu koju današnja nauka igra u raznim oblastima društvenog života. U knjizi koja je pred nama, autori, nastojeći da idu u korak sa drugim, prvenstveno američkim istraživačima u ovoj oblasti, iznose rezultate empirijskog sociološkog istraživanja odnosa između naučnika-hemičara i njihovih poslodavaca u sve razvijenijoj industriji, kao i nekih opštih problema položaja ljudi od nauke (i teorijske i primenjene) u savremenom društvu.

Na samom početku svoje knjige¹⁾ Box i Cotgrove — ne bez danas toliko raširenog scijentističkog prenaplašavanja — navode dve, po njihovom mišljenju, glavne odlike nauke u dvadesetom veku:

— njen izuzetno brz razvoj, i

— prekid sa vremenima kad je ona bila samo akademska aktivnost; industrija će, kažu, uskoro postati najveći poslodavac naučnicima.

Ovi se zaključci potkrepljuju nekoliko podacima koji govore da negde između 80 i 90% svih naučnika koji su ikad živeli živi danas, a blizu 90% celokupnog danas postojećeg fonda naučnog znanja stečeno je tokom poslednjih pedeset godina. Dalje, broj naučnih radnika, publikacija i teorijskih časopisa se od osamnaestog veka svakih petnaest godina udvostručava, tako da danas samo časopisa ima oko 30.000. U Velikoj Britaniji industrija danas zapošljava 28% svih tamošnjih naučnika, a 70% naučnika

¹⁾ S. Cotgrove and S. Box, *Science, Industry and Society, Studies in the Sociology of Science*, George Allen and Unwin, London, 1970.

koji se bave istraživanjem i razvojem (Research and development) bave se njime u industrijskim laboratorijama.

Ovakav razvoj doveo je do velikog broja problema sa kojima se danas sreću i nauka i industrija. Središnji problem je, međutim, smatraju autori, kako industriju učiniti područjem privlačnijim za tečenje naučne karijere. Jer, kažu oni, danas se oseća jasna granica između dve vrste naučnika:

— *akademskih*, koji se posvećuju napretku znanja kao takvog, i

— *organizacijskih*, koji su skloni da isplativijom smatraju primenu naučnih znanja u industrijskoj proizvodnji.

Ova granica je uslovljena razlikom između dve danas postojeće vrste nauke:

— *univerzitetske*, čiji zagovornici „najveću važnost pridaju slobodnom i nikakvim interesima nevođenom unapređivanju znanja, bez obzira na to kakva je mogućnost praktične primene” (str. 2),

— *industrijske*, koja se svodi na zadovoljavanje interesovanja same industrije samo za njenu praktičnu primenu iz koje proizlazi proizvodnja tržištu namenjenih dobara.

Industriji ne polazi za rukom da po završetku školovanja uposlí najbolje studente: 79% baš takvih studenata ostaje na univerzitetu ili se posvećuje fundamentalnijim istraživanjima sa ciljem da pomognu napredak samog znanja. Na onaj mali broj najsposobnijih studenata koji su se ipak odlučili za karijeru u industriji, industrijsko rukovodstvo (Management) se žali zbog njihove preokupiranosti teorijskim problemima više nego praktičnim, te sporosti i odsustva svesti o potrebama industrije i njenim troškovima. U vezi sa ovim, autori pominju napore industrijskih krugova da se pokrene proces menjanja sistema obrazovanja na univerzitetu, čime bi se nastava prilagodila rastućim potrebama industrije.

Želeći da pobliže ispituju uzroke neprivlačnosti industrije za baš ove, najsposobnije „kadrove”, Cotgrove i Box se prihvataju sve prisutnijeg problema birokratizacije nauke koja „preti na-

učnicima ograničenjem njihove autonomije i lišavanjem kontrole nad proizvodima njihove intelektualne delatnosti" — (str. 4). „Birokratija“ kao sistem alokacije uloga i njihove koordinacije je potrebna, misle autori, jer se svaka organizacija susreće sa problemom podele rada i usaglašavanjem rada većeg broja ljudi, sve to zbog efektivnijeg postizanja cilja organizacije. Teškoće, međutim, nastaju pri sukobu između stručnog i birokratskog autoriteta. Autoritet administratora počiva na njegovom položaju u hijerarhiji, dok autoritet stručnjaka proističe iz njegovog stručnjastva. „Zaposlenje u organizaciji otud predstavlja — kaže se na strani 5 — potencijalnu pretnju slobodi stručnjaka da ispoljava svoju stručnost“. Ili, kako se kaže u navodu iz jedne američke studije, „naučnici i inženjeri ne mogu ili neće... da na vrhuncu svojih stvaralačkih mogućnosti rade u atmosferi koja ih izlaže pritisku da se povinuju zahtevima organizacije koje oni ne razumeju ili ne smatraju umesnim“ — (str. 6).

Želeći da ilustruju i unesu nešto sistema u ovu tvrdnju o sukobu između nauke kao sistema profesionalnih vrednosti (u ovoj vrsti literature termin *professional* označava *stručnjaka*) i industrije — koja ističe pre svega ekonomske i administrativne vrednosti, autori navode studiju W. Kornhauser-a „*Naučnici u društvu*“ (*Scientists in Society*), u kojoj je ovaj sukob raščlanjen na četiri glavna područja:

1. *Sukob oko radnih uslova* (work situation): naučnici žele da u najvećoj mogućoj meri utiču na odlučivanje o načinu, mestu i vremenu bavljenja nekim problemom. Rukovodstvo, s druge strane, više polaže na organizovane istraživačke timove koji će raditi prema utvrđenom vremenskom rasporedu i želi da uvek samo određuje projekte kojima će dati prednost.
2. *Sukob oko ciljeva*: naučnici žele da budu što je moguće bliže fundamentalnom istraživanju, i tako značajno doprinesu razvoju nauke. Rukovodstvo, međutim, želi da se oni usredsrede samo na one probleme čije rešenje donosi kompaniji korist.
3. *Sukob oko priznanja*: naučnici više cene nagrade i priznanja koje odgovaraju njihovim stručnim potrebama: više samostalnosti, slobodnog vremena, bolja istraživačka oprema, sloboda pohađanja naučnih skupova, a ne tradicionalna „organizaciona“ priznanja kao što je unapređenje i prelazak u administraciju.
4. Najzad, četvrta vrsta sukoba se vodi *oko odgovornosti* za upotrebu naučnikovih „proizvoda“. Profesionalni naučnik se oseća moralno odgo-

vornim za svoje znanje i svrhu u koje je ono upotrebljeno, dok uprava ovo smatra svojom nadležnošću i odluku određuju uglavnom komercijalne pobude.

Kroz raniju literaturu o ovom pitanju nuđena su razna rešenja, koja se mogu svrstati u dve grupe: dok zagovornici prve smatraju da se sukob može u najgorem slučaju ublažiti promenom stavova naučnika, menjanjem obrazovnog sistema i sporazumnim umanjivanjem zahteva koje jedna strana postavlja drugoj, predlagači druge grupe rešenja preporučuju industriji da prizna potrebe naučnika i upotrebi raspoloživa sredstva da im olakša prilagođavanje uslovima organizacije.

Cotgrove i Box se kritički osvrću na dosadašnje pokušaje bavljenja ovim problemom. Kritika je usmerena na pojednostavljeno uopštavanje pojma „naučnik”, koje se ogleda u tome što se kao naučnik tretira svako ko ima diplomu ili naučno zvanje. Deo slabosti svih ovih rasprava, kažu oni, počiva na metodološkoj slabosti koja se sastoji iz izvođenja motiva i vrednosti iz ponašanja. Činjenica da neko „igra” ulogu naučnika sama za sebe ne kazuje ništa o njegovoj motivaciji i vrednosnoj usmerenosti. Zbog toga se oni zalažu da se u velikom skupu (population) naučnika uočava i njegova heterogenost, da se sagledaju različite potrebe, vrednosti, motivi i težnje koji utiču na pojedinca da se posveti sticanju znanja. Treba shvatiti, dodaju oni, da su samo neki pripadnici tog skupa posvećeni sticanju znanja. Jednostavnije rečeno, ne mora postojati direktna veza između nečije osposobljenosti i bavljenja pozivom naučnika, i punog poistovećivanja sa normama nauke. To se odnosi i na naučnike u industriji, i jedan od ciljeva ovog ispitivanja je utvrđivanje stepena do kojeg se industrijski naučnici pridržavaju vrednosti i normi nauke.

Počinjući raspravu o nauci kao društvenom sistemu, Cotgrove i Box zameraju ranijim razmatranjima o prirodni nauke preokupiranost pitanjima logike i metodologije nauke. Te su radove pisali ljudi koji nisu naučnici, posebno filozofi, koji su „naučni metod” izdvojili kao najbitniju odliku nauke. „Oni su našu pažnju skrenuli sa činjenice da je nauka prevashodno društvena delatnost. Naučnici saopštavaju svoje nalaze ostalim članovima naučne zajednice (scientific community), naročito drugim pripadnicima brojnih „nevidljivih škola” zainteresovanih za neko područje nauke. Ovaj naglasak na imperativu da se objavljuje, da se otkrića dele, jedna je od najbitnijih osobina nauke.” — (str. 14—15). O ovo

strani naučne delatnosti se odnedavno mnogo govori, nastavljaju oni, ali su mnoga pitanja ostala otvorena. Svi se, međutim, slažu u tome da objavljivanje igra ključnu ulogu. Cilj nauke je tako „javno znanje“ (public knowledge), a naučna zajednica taj cilj postiže. Naučna zajednica se ovde posmatra kao društveni okvir u kojem njeni članovi, naučnici, stupaju u međusobne odnose i zajednički teže istom cilju — povećanju količine znanja. Odnosi unutar jedne grupe pojedinaca koji teže istom cilju zahtevaju skup pravila kojima bi se regulisali njihovi postupci i ponašanje. Autori navode pokušaj R. Mertonu iz 1937. godine da nauku posmatra kao organizovan društveni sistem kome je pripisao jedan broj normi kojih bi svi članovi sistema trebalo da se pridržavaju. Pošto je nauka dovedena do stupnja organizovanog društvenog sistema, ponašanje njegovih članova, njihova delatnost, kao i sama svrha postojanja sistema — znanje, bivaju institucionalizovani. Na strani 15 se kaže: „Pošto je dat institucionalizovani cilj nauke, norme slede kao neophodna pravila za efektivno postizanje cilja.“

Prva norma je *zajedništvo*, čime se podvlači imperativ da se otkrića do kojih se dolazi ne smatraju privatnom svojinom autora, već da se „dele“ sa ostalima. Jer, jedan od bitnih ciljeva nauke je postizanje opšte saglasnosti o problemima sa nekog područja.

Pošto je cilj nauke saglasnost o problemima koji ulaze u sistem javnog znanja, svaki naučnik se mora kritički odnositi prema doprinosima svojih kolega, tako da će samo oni čiji doprinosi odole tom *organizovanom skepticizmu* — i to je druga norma — biti smatrani članovima tog „sporazuma“.

Kriterijumi za ocenu nečijeg doprinosa ne smeju se osnivati na nacionalnoj pripadnosti autora ili geografskoj lokaciji dela. Ova, treća norma — *univerzalnosti*, skupa sa zajedništvom, kažu autori prihvatajući Mertonovu postavku, daje nauci njen međunarodni karakter.

Najzad, norma *odsustva interesa* (disinterestedness) nalaže naučnom radniku da teži samo za onim priznanjima svojstvenim nauci koja proističu iz prihvatanja njegovog doprinosa. „Vrednost doprinosa *znanju* mogu odrediti samo drugi naučnici, a ne njegova tržišna vrednost ili političko uvažavanje.“ — (str. 16).

Ovakvom shvatanju društvene prirode nauke može se dvostruko prigovoriti. Pre svega, pojam znanja, koji se ovde mnogo upotrebljava, veoma

je apstraktan i lišen svoje društvene komponente i značaja. U vezi s tim je i veoma usko shvaćanje naučne zajednice, koja se ovde bez mnogo argumenata poistovećuje sa društvom. Ona je ovde sužena do esnafskih razmera i jedina nadležna da vrednuje delatnost od koje ne retko (a danas naročito) zavisi i opstanak društva. Produžimo li u ovoj knjizi naznačenim pravcem, morali bismo zatim da se sretne sa pitanjem odgovornosti, koje se mora postaviti u svakoj društveno organizovanoj delatnosti. Iz ove zamisli sledi da su naučnici u krajnjoj liniji odgovorni sami sebi, a primeri stavljanja naučnog znanja u službu ciljeva koji se nisu uvek podudarali sa ciljevima društva nisu malobrojni.

Kao članovi „društvenog sistema nauke“, naučnici u njemu zauzimaju određene položaje i u skladu sa njima vrše svoje funkcije. Ovde se Cotgrove i Box prihvataju problema dvojstva, sa kojim se svaki pojedinac sučeljuje pri uključivanju u organizaciju koja pred sobom ima određen cilj. To dvojstvo se, po njima, ogleda u razlici između sklopa osobina, vrednosti i navika koje pojedinac unosi u novu situaciju kao bitno svoje, i potrebe da od organizacije preuzme jedan broj novih, koje ne moraju uvek biti u skladu sa prvima. Tako stižemo do pojma *identiteta* (identity), koji je ovde određen kao „karakteristike koje glumac unosi u igranje svoje uloge“, i pojma uloge, koji, u duhu najboljih tradicija anglosaksonskog funkcionalizma, označava „splet očekivanja u ponašanju vezanih za određeni društveni položaj“. Drugim rečima, kažu autori, identitet se odnosi na ono što čovek jeste, a uloga na način na koji mu se u novoj situaciji valja ponašati.

Kao što je već rečeno, savremena društveno-ekonomska kretanja dovela su do značajnih promena i u nauci i industriji. Rastuća potreba upošljavanja naučnog kadra u industriji dovela je do heterogenizacije tradicionalne „naučne zajednice“. Naučnici sada deluju, nastavljaju Cotgrove i Box, u raznim društvenim podsistemima, a svaki od njih ima različite ciljeve i norme. Rečeno je i to da je primarna funkcija industrijske laboratorije primena znanja na proizvodnju roba za tržište, ali ona ne isključuje otkrivanje nekih novih znanja. Ova se znanja, međutim, ne prilazu odmah postojećem fondu nauke, već se, u skladu sa već ustaljenom praksom u industriji, objavljuju novih znanja kontroliše odlaganjem, sve dok se otkriće ne zaštiti patentom — (str. 19).

Tako se upotreba znanja u pojedinim od ovih podsistema izdvaja kao osnovni kriterijum za razlikovanje industrijskog naučnika od tradici-

onalnog; ona se usklađuje sa ulogom koju naučnik vrši u podsistemu i tako omogućuje autorima ove knjige da razluče tri vrste uloga savremenih naučnika:

— *Akademski* uloga kao preovlađujuću odrednicu ima *znanje*, a kao svrhu povećanje fonda znanja. Akademski naučnici dele norme i vrednosti nauke sa drugim akademskim naučnicima.

— *Profesionalna* uloga je pre svega određena *primenom* znanja, na primer u sektorima za istraživanje i razvoj industrijskih tvrtki.

— *Organizacijsku* ulogu ne odlikuje neposredan dodir sa naučnim radom, a svrha joj je pospešenje delovanja organizacije kao sredstva za postizanje visokog nivoa podele rada.

Sledeći korak koji su autori učinili predstavlja konstrukcija tipologije identiteta koji bi odgovarali ulogama, a istovremeno bi bila u skladu sa Mertonovim sistemom normi kojim se oni, inače, rukovode.

— Usvajanje načela zajedništva karakteriše naučnika koji pridaje važnost objavljivanju rezultata svoga rada.

— organizovanom skepticizmu odgovara pridanje značaja autonomiji na radu,

— odsustvu interesa svojstvena je zainteresovanost samo za naučnu karijeru, a

— univerzalizam se ispoljava kroz prihvatanje nadnacionalnog opredeljenja.

Pošto se dobar deo međudejstava u „društvenom sistemu nauke“ iscrpljuje kroz proces u kome naučnik daje zajednici doprinos koji se uključuje u naučni fond, i zauzvrat dobija priznanje zajednice, a mera toga je nivo „publicističke“ aktivnosti naučnika, norma zajedništva se predlaže kao najvažnija od svih i dovodi nas do prvog tipa naučničkog identiteta — *javnog* naučnika, koji najviše pažnje pridaje saopštavanju svojih otkrića drugim naučnicima. Naučnici koji, iako pridaju značaj odsustvu interesa i organizovanom skepticizmu, ne teže sticanju priznanja od ostalih članova naučne zajednice, nazvani su *privatnim*. Najzad, trećoj grupi naučnika je bavljenje naukom sredstvo za omogućavanje udobnog života. Njih ne zanima naučna karijera i priznanja drugih članova „zajednice“. To su ljudi voljni da se sa istraživačkog posla premeste na neki drugi, — administrativni, na primer. Autori ih imenuju *organizacijskim*.

Odredivši tako znatniji deo teorijskog okvira u kojem se kreće njihovo ispitivanje raznih aspekata delatnosti naučnika u novonastalim uslovima, Cotgrove i Box pristupaju analizi činilaca koji bi mogli biti od većeg uticaja na studente da se po završenom studiju odluče za jedan od dva pomenuta pravca i izdvajaju odanost nauci (commitment to science), uspeh koji se očekuje na kraju studija i postojanje usmerenosti studenta ka karijeri. Rezultati ispitivanja uticajnosti ovih činilaca govore da, na primer, zainteresovanost za naučnu karijeru raste sa očekivanjima u pogledu uspeha na studiju i akademskog stepena kojem se teži.

Isto tako, činjenica da su studenti koji su po nekim svojim osobinama odgovarali tipu javnog naučnika bili naklonjeniji akademskoj karijeri, kao i značajan stepen udruživanja očekivanja u pogledu uspeha, odanosti nauci i naklonjenosti akademskoj karijeri, navode autore na zaključak o korelaciji između svrstanosti u jedan od tipova naučnog radnika i izbora karijere.

Ispitivanje uloge obrazovanja dovelo je autore do zaključka o neophodnosti ulaganja više truda da se izmeni rasprostranjeno verovanje da je akademska karijera jedini poštovanja dostojan rezultat naučnog osposobljavanja. Potrebno je, kaže se dalje, podesiti sistem studija, naročito postdiplomskog, tako da se veći broj naučnika odluči za karijeru u industriji, — jer, u ovom istraživanju najveći deo upitanih postdiplomaca izrazio je nespremnost za to.

Zapažen je i jak uticaj nastavnog kadra: 41% studenata koji su gajili poštovanje i divljenje prema profesorima koji su oličavali javni tip naučnika i sami su zadovoljavali kriterije potrebne da budu svrstani u istu tu grupu. Univerziteti na kojima deluje veći broj ovakvih nastavnika osposobljavaju tokom obrazovnog procesa više budućih javnih naučnika. Grupe studenata koji se odlikuju većim sposobnostima, a naklonjeni su profesorima — javnim naučnicima, takođe utiču na to da i drugi studenti budu naklonjeni akademskoj karijeri.

Među ispitivanim biografskim faktorima od uticaja je stepen izolovanosti tih ljudi od društva tokom detinjstva, navode autori. Uzak krug društvenih veza ih je naučio da budu skloniji manipulisanju stvarima nego ljudima.

Neka njihova ranije obavljena istraživanja istog problema dala su osnova autorima da zaključuje da je postotak naučnika koji su religiozni veoma mali, za što su navođena dva objašnjenja: pored činjenice da su ti ljudi obrazovani u aka-

demskoj „subkulturalnoj sredini” i tu imali najveći broj društvenih dodira, navodi se i zaključak da je bavljenje naukom funkcionalna alternativa bavljenju religijom, sa čime se slažu i Cotgrove i Box, ali bez navođenja većeg broja iskustvenih podataka koji bi pokazali opravdanost prihvatanja tih gledišta, kao i proširenja zaključka utoliko što oni navode da su javni naučnici manje religiozni nego druga dva tipa.

Ispitivanje veze između naučnog poziva i političke orijentacije autori takođe počinju navođenjem rezultata nekih ranijih sličnih istraživanja, koja, kao na primer jedno američko, pokazuju da naučnici u većem broju glasaju za Demokratsku nego Republikansku stranku i pokazuju više razumevanja za goruće društvene probleme kao što je sloboda govora i veroispovesti, garantovanje jednakih građanskih prava crnim građanima Amerike, itd.²⁾

Cotgrove i Box, oslanjajući se na ovakve rezultate, polaze od pretpostavke da su naučnici politički „radikalni”, i postavljaju ispitanicima ova pitanja: Kada bi se sutra održavali opšti izbori, za koju biste od sledećih (Komunistička, Konzervativna, Laburistička, Liberalna) partija glasali? Za koju ste glasali prošli put? Koliko je čvrsto vaše verovanje u načela partije za koju ste glasali? Rezultati su pokazali da je stepen odanosti nauci u pozitivnoj korelaciji sa „radikalizmom”. Očigledna je, međutim, površnost i nepouzdanost ovakvog načina utvrđivanja stepena radikalnosti nećijih političkih ubeđenja, pa i samih ubeđenja, jer, poznato je koliko su „oštre” granice između političkih partija u V. Britaniji.

Želeći, zatim, da iz rezultata dobijenih istraživanjem stepena religioznosti i političkog „radikalizma” izvuku dalekosežnije zaključke, autori su se latili udruživanja ovih dvaju pokazatelja, idući za tim da odsustvo religioznosti i prisustvo „radikalizma” zajedno čine komponentu koju su nazvali *antitradicionalizmom*, a koji na širem društvenom planu odgovara organizovanom skepticizmu u „naučnoj zajednici”.

U knjizi je dosta pažnje posvećeno problemima naučnika koji rade u laboratorijama, pa se navodi da veliki broj teškoća i nezadovoljstava ovih ljudi biva uzrokovan činocima organizacijske prirode. Izdvojeno je pet područja na kojima se osećaju stege organizacijskih uticaja na naučni rad:

— područje autonomije; naučnici su često u nemogućnosti da se bave naučno interesantnim

²⁾ P. F. Lazarsfeld and W. Thielens Inr., *The Academic mind*, 1958.

problemima i da utiču na izmenu ovakvog stanja;

— izvor nezadovoljstva je vrlo često nezadovoljavajući kvalitet rada rukovodstva i odsustvo prisnijih veza između rukovodstva i naučnika;

— ograničavanje mogućnosti objavljivanja naučnih radova slabi veze sa naučnicima van radnog mesta;

— svest da komercijalni interesi potiskuju zainteresovanost za napredak nauke i humanost, rađa moralne sumnje naučnika;

— najzad, zapaženo je da struktura raspodele dohotka i izgledi za napredak na „lestvici karijere“ takođe nisu bez uticaja na odnos laboratorijskih naučnika prema njegovom zaposlenju.

Zanimljiv je, ali i simptomatičan, podatak koji govori o nezadovoljstvu više od jedne trećine naučnih radnika zaposlenih u industrijskim laboratorijama stepenom do kojeg im je omogućeno da iskoriste svoje intelektualne mogućnosti. To, naime, govori da su mogućnosti samopotvrđivanja naučnika u industriji znatno sužene. S druge strane, iskazano je zadovoljstvo politikom finansiranja istraživačkih poduhvata, politikom patentiranja novih znanja, organizacijom istraživačko-razvojnih aktivnosti. Razmatrajući moguće načine uspostavljanja izvesnog sklada između potreba naučnika i zahteva industrije, autori zaključuju da se takav sklad može postići samo obostranim zauzimanjem.

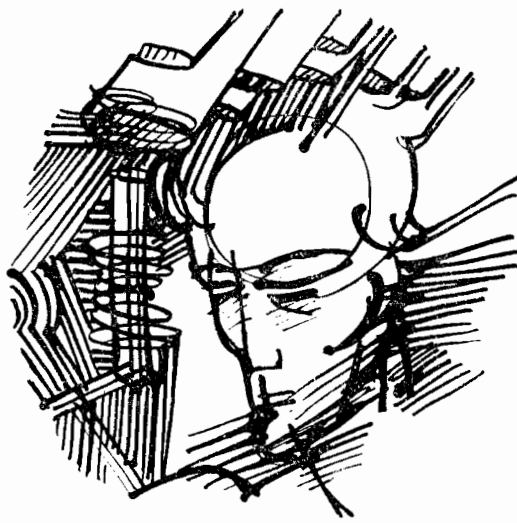
Jedan od problema sa kojim se sreću i naučnici i administracija jeste problem takozvanih sredovečnih naučnika. Dopustivši da se u njima uvreže (po mnogima pogrešna) shvatanja da tokom tridesetih i četrdesetih godina života opadaju intelektualne mogućnosti naučnika, administrativni se krugovi, voljni da ne posustaju u trci za većom primenom novih, savršenijih naučnih dostignuća, pitaju: kuda s njima? To se najčešće rešavalo premeštanjem »ostarelih« naučnika u administraciju ili postavljanjem na mesta kontrolora. Cotgrove i Box, zamerajući uskosti postojećeg izbora, predlažu povremene univerzitetske kurseve, na kojima bi se znanje osvežavalo, kao i mogućnost nastavnog rada u srednjim i višim školama.

U poglavlju o »produktivnosti« naučnika autori polaze od pretpostavke da na njen stepen utiču: tip kojem naučnik pripada i organizacijski kontekst, čiji se uticaj ispoljava kroz manje ili više povoljnu atmosferu pri radu: odsustvo stega

i prinude i nepoklanjanje prednosti projektima čiju važnost određuje ekonomska računica, povoljno utiču na motiviranost naučnika da objavljuju svoje radove.

Međutim, iako Cotgrove i Box pridaju slobodi objavljivanja daleko više važnosti nego ostalim aspektima rada naučnika u industriji, rezultati njihovih ispitivanja pokazuju da je samo 32% članova njihovog uzorka bilo nezadovoljno restrikcijama u tom pogledu, dok je stepenom autonomije pri radu bilo nezadovoljno 75% ispitanika. Još je rečitiji podatak da je svega 46% naučnika koji su najviše polagali na autonomiju, slobodu objavljivanja i usmerenost ka naučnoj karijeri napisalo, a 49% njih objavilo jedan ili više stručno-naučnih radova tokom poslednjih pet godina svog zaposlenja u industriji. Ovi podaci ilustruju način na koji su autori pristupili svom odgovornom poslu: najpre su teorijski konstruisali osnovnu tipologiju, koju je zatim, tokom istraživanja trebalo ispunjavati iskustvenim sadržajem, ne ostavljajući mogućnost da podaci dobijeni istraživanjem utiču na eventualne izmene u odredbama članova tipologije. Stoga se i moglo desiti da tako značajan pojam, u ovom delu ključni — javni naučnik — ostane, poput teorijskog čardaka ni na nebu ni na zemlji, bez solidnog empirijskog temelja.

Uopšte, ova knjiga je otvorila veliki broj značajnih pitanja na koje je potrebno naći što bolje odgovore, jer teškoće na koje nailaze savremeni naučnici (i ne samo oni) u industriji (ne samo u njoj), svakim danom bivaju veće. U tome se i ogleda njena podsticajnost. Pored toga, snabdevena je podacima o velikom broju radova iz ove oblasti, objavljenih tokom poslednjih desetak godina, pa tako može poslužiti i kao vodič kroz ovu značajnu oblast savremene društvene nauke.

CONTENTS

Themes

Victor Hugo

THIS WILL KILL THAT

Excerpt from the novel *The Hunchback of Notre Dame* discussing the relationship between and function of the written word and architecture.

10

Nicole Robine

READING

Passage from the book *Le littéraire et le sociale*, devoted to reading as social communication and conditions for such communication.

23

Branko Belan

ITE MISSA LIBRORUM EST

Thoughts on the fate of books in a time marked by the expansion of new means of communication.

38

Joffre Dumazedier

BOOKS AND PERMANENT EDUCATION IN FRANCE

Written especially for *Kultura*, this article discusses the new role of books.

48

Research

Heinz Steinberg

BOOKS AND READERS

The genesis and history of research on readers and reading in Europe and America.

98

READING HABITS IN SWEDEN

The results of a research project on readers, reading habits and needs in five districts in Sweden.

114

225

Miloš Nemanjić
READERS AND BOOK BUYERS

The results of research on readers at Belgrade national libraries observed as book buyers as well.

128

Ljubomir Tešić
BOOK STOCK AND READERS' NEEDS

The results of research on readers at Belgrade libraries.

141

Mirjana Nikolić
ROADS TO BOOKS

How library-members in Belgrade learn about books and what they read most.

153

Documents

Dragoljub Gavarić
THE PRESENT SITUATION IN PUBLISHING
IN SERBIA

An analysis of the publishing situation, publishing houses, kinds of publications, the role of book stores and libraries.

162

Simon Simonović
POCKET BOOKS

A look at the function of pocket books and their physiognomy, in connection with a newly initiated edition put out by the Belgrade Publishing Graphics Institute.

171

Hadije Morina
PUBLISHING ACTIVITIES IN THE LANGUAGES OF
THE NATIONALITIES

A review of publishing activities in the languages of the nationalities.

176

Miloš Nemanjić
YUGOSLAV PUBLISHING PRODUCTION

A review of data from Robert Escarpit's book *The Revolution of Books*.

181

226

BOOKS AND READING

A thematic selection from bibliographies of periodicals 1969—1972.

186

Reviews

Zoran Predić

A TIME OF REALISM, POLITICAL INVOLVEMENT
AND VIOLENCE

A look at the IIIrd International Film Festival
„Brave New World” (FEST 73).

198

Book Reviews

Srećko Mihailović

ON THE (IM)POSSIBILITIES OF HUMANISM

A review of Ratko Božović's book, *Metamorphosis of the Game*, Cultural and Educational Institute of Serbia, Belgrade, 1973.

206

Dušan Bogdanović

SCIENCE, INDUSTRY AND SOCIETY

A review of S. Cotgrove and S. Box's book *Science, Industry and Society*, Studies in the Sociology of Science, George Allen and Unwin, London, 1970.

213

227

KULTURA

ČASOPIS ZA TEORIJU I SOCIOLOGIJU
KULTURE I KULTURNU POLITIKU

IZ SADRŽAJA

Nikol Robin

ČITANJE

Žofr Dimazdije

KNJIGA I PERMANENTNO
OBRAZOVANJE U
FRANCUSKOJ

Branko Belan

ITE MISSA LIBRORUM EST

Hajnc Štajnberg

KNJIGE I ČITAOCI

Miloš Nemanjić

ČITAOCI I KUPCI KNJIGA

20

'73
